

ქართველ ეკვადრიანთ

ცხოვრება

გამოცემული

ვიქტორ ულაშვილის მიერ

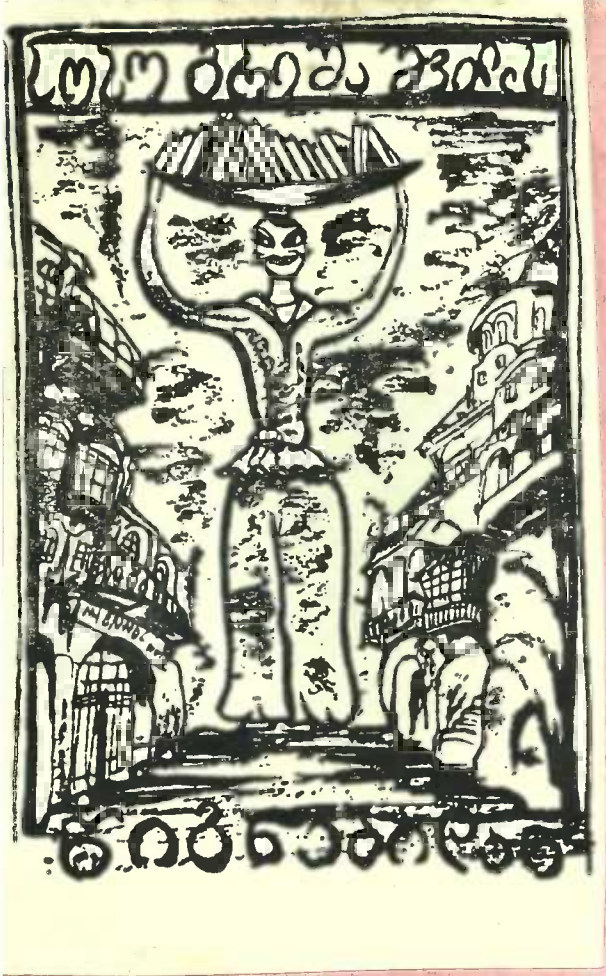
როსტომ ათაბაგის მუზეუმი, მარაში.

თბილისი

სტამბა ტ. როტინიანისა, სახ. № 39.

1917

ქართველ მეფეებთან

სსოპრებზე

გამოცემული

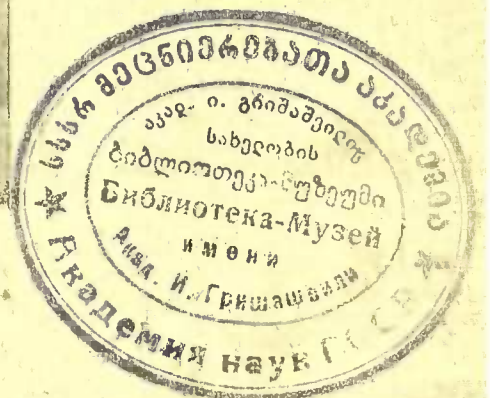
ვიქტორ ზალაგვიანის მიერ

როსტომ ათაბაგის ვეულზე, მარჯვნივ.

თბილისი
სტამბა ტ. როტინიანცისა, სახ. № 39.
1917

21534

ქართულ მაკმაღიანთ ცხოვრება

21534

აკინძული
ზ. ჭიჭინაძისაგან

თფილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა ვ. რუხაძისა, გაბაევის შესახვევი, № 1.

1916

ქართულ გავგაღიანთა ლოცვაები

ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი

ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, ც, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, დ, თ, პ, უ, რ,
ს, ტ, უ, ფ, ქ, ღ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ჳ, ხ, ჳ, ჳ, ჳ.

დიღის ღაცვის წესი:

საბახ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
საბახ ნამაზის ორი მუხლი ფარძი.
ნიეთი მიქნია საბახ ნამაზის სუნეთი.
დავდექი ყივლეზე, მივჰყევი ყურაანს.
ღმერთის რიზაიდი, ელააჰუ ექბერ.

შ უ ა დ ღ ა ს

ოთხი მუხლი სუნეთი უმანდელი.
შუა დღის ოთხი მუხლი ფარძი.
შუა დღის ორი მუხლი სონღუნქი სუნეთი.
იქინდის ოთხი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის სამი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
იასის ოთხი მუხლი ფარძი.
იასის ორი მუხლი სუნეთი.
სამი მუხლი ვითარი — ვაჯიბი.

არაბული ნივით

წვევითუ ენ უსელი, სელათე ფეჯრი სუბჰეს.
სუნეთი იყთიდანე ბილ ყურალ აზიმ ველი.
რიზა ილაჰიმ ალათე ალა ელაჰუ ექბერ.

ელაჰუ ექბერ, სუბ ჰანე რობილი აზიმ. (სამჯერ
თქვას).

სემი ალაჰულ ჰემიდე. (გაიმართოს).

ელაჰუ ექბერ. (სეჯდეზე წავიდეს.)

სუბჰანე რბოლე ეელა (სამჯერ თქვას).

ელაჰუ ექბერ. (ადგეს და გაიმართოს.)

ელაჰუ ექბერ. (კილო შეჯდეზე წავიდეს.)

სუბ ჰანე, რობილე აზიმ (თქვას).

ელაჰუ ექბერ, ელაჰუ ექბერ! (თქვას და გაიმართოს).

ლოცვის ღუასი

საბახ ნამზნ ღუასი. საბახ ნამზის ღუასი

ელაჰუმე ეჯყელენი, სებაჟენა სებაჟნეს სალიი
ხინინ, ველისა ნენა, ლისანზე ზაჰირიი, ვეყლუვენა ყუ-
ლეველ ხაშყინ ვეებდანენა, ებდანელ მუთე ყინ, ელაჰუ-
მე ეხჟიზნა მინშერილ ინსანი ვედერ ბელ ლისჰნი, ჰეიდემ
შეიჰყანა, ვეფითნეთულ ახიზის სემანი, მინზე ვალილ იმანი,
ბიჰაყლ ყურანიი ბირაჰ მათიჰე ერამერ რაჰმილ.

სახახ ნამზის

სუბჰანე ქელჰაუმე, ქელჰაუმე ვებიჲე მედიქე, ვეთებაარე ქეს მუქე, ვეთე ალაჲ ჯედ ღუქე, ვეელა ილაჰე ღეირუჯღე, ეყუზუ ბილაჲი მინემ შეიჰტყანირ, რეჯიმ ბისმილაჲირ. რახ-მანაირ რახიმ.

ელჰედულილაი რობილ აღე მინემინე ერამანით რაჲიმ, მალიქი ევ მიდინი, იაჰენე ბიდიუ, ვეიაქე ნესთეყინ იჲდინე სირატყელ მუსტეყიმე, სვირმტყელ ღედინე ენე ეემთე, აღე-იჲიმ ღერილ მეღღუბი, აღეიჲიმ ველედ ღუალიინ აჲინ.

ინა ეტყეინა ქელქეუ სერფე სელილი რობიქე ვენ ჰალრ ინე შანიქე ჰუველბეიერ.

ყულ ფულაჰუ ეხედ ალაჰეს სხენტე ღემიელთი, ველჲ მიულედ, ვალემი ქულემუ ქუფუკენეხედ.

სფხანი ქელაჰუმე ვებიხენდიქე, ვეთე ყალაჲეთ უქე, ვი-ჯილე სენა უქე ველა ილაეჲჰ ხეირუქ.

ეთეხიათუ ღილაჲ ვისხილევათუ, ვეტყვიათუ სილაჲ, ყალეიქემ, ევიჰენევიყ, ვირახ მეთულაი ევ ბერქათ ეს სილა-ამუ ყალეინა, ვიყელა ყივა დი ღასი სხვა ღახინ.

ეჰხედუ ელა ილაჲ ილა ელა ვეეშჰედუ ენე მაჰმედენ აბდუჰუ ვერესულუიჰუ.

ალაჰუმე სხველი, ყელა მუხამედ ვიყლა აღი მუხამედ.

ქემა სხვილიდე, ყელა იბრაჰიმე, ყელალი იბრაჰიმე ვინეჭე
ზემიდუნ მეჯით.

ალაჰუმე ბარიქ, ყელა მუხამედინ, ვყელა ალი მუხამედ,
ქემა ბარიქდე, ყელა იბრაჰიმე, ვიყელა ალი იბრაჰიმე ინეჭე
ზემიდინ მეჯით.

ინეტყვიანე, ქელქუშერე, ფესხვილი როპიკე ვენეხერ
ინე საანი, ექე ჰუველ ებტერ.

ლილაჰი ყურეისი, ილაჰი რიხლეთესი, თაიღვესხვეით
ფეილეს ბუდუ რუპე, ჰაზელ ბეითილესი, ეტყველუ მინჯუყი,
ამენეჰუმ მინხეუფ.

ველესერი ლეფიყურენი, ინედეისაა ლეფთი ნუსრინ
ინელეზინ ვმენუ ვიყი მილუსხალი ხატი ვენევა ეხობილ ჰუი
ვეთევა სობის სხვებრი.

წყლის დაღეგას დროს ღმერთო! შემეწყალე.

და მაქნარებას: ღმერთო! დამიფარე.

ცხვიარას ცემის ღმერთო! მიშველე.

რამე საკვირველებასე. ელაჰ, ღმერთო! ღმერთო!

პირველი ლოცვა

ღმერთი შენგან რაზი გახდა, ავი კაცის შერიდამ ღმერ-
თმა დაგიფაროს. ამ დუნის კაი სიცოცხლე მოგცეს ღმერთმა.
საიქიოს ჯენეთის კარზე პირ თეთრათ მიგიყვანოს და შესუ-
ლიყო, იმ ფერი იღბალი მოგცეს ღმერთმა.

სადღის წახ

ბისმილაპი, დიდება შენდა ღმერთო.

მიცვალებულის ლოცვა. (ხოჯა იტყვის).

მეზობლებო! ძმანებო, ეს კაცი, იახოთ მანდილოსანი, როგორ იცოდით, ქვეყნიერობაზე, მეზობლის სამსახური იყოს, თუმცა ღმერთის სამსახური იყოს?

სადღის იტყვას

ღმერთმა აცხონოს, ჩვენი დანახულობით და მიხდენილობით, ეს კაცი, იახოთ ქალის ნაქმნარობა ჩვენ გონჯი არაფერი ვიცით.

ბაიჩაშის ლოცვა (მოლა იტყვის).

ღმერთმა ბაიჩაში და კაი დღეები კაი ქეიფით მოგასწროთ, ბროლი წელი გაგიტენოს.

რემეზანის (მარხვის) ლოცვა.

ღმერთის ხვეწნით ბუბერაქი კაი დღეები რემეზანი ღმერთმა მოგასწროს და ყაბულ გიქმნას.

მაცხადის ლოცვა

(ხოჯა მინარიდამ იძახის)

ლა ილააჰე, ილლა მუჰამედურ, რუსულულა ეშჰედუნ, ენლა ილააჰე, ილლელ ლაჰუვე ეშჰედუ, ენნე მუჰამედენ აბდუჰუ ვერსულუჰუ.

იჩერსინდე ოლან იფთითალ თეჭბირ ყიამ ყირაანთე რუ-
ქუჲ სუცუდ ყედ იეხირი ნდეთე შეჭული ოყიაჯალ მიუდაალი
ოთურმაქ.

ქანაულა

შიგნიდამაი შეერთი იფთითა თეჭბირის ქნაი, ფეხზედ
დადგომა, ყურანის კითხვა, რუქუზე წასვლა. შეჯდესი ქნა.
ბოლო დროს ეთვიათის ეშეჭდურის კითხვის დონეთი დაჯდომა.

იღლამუნ შეერთი ყაჩდურ ბეშდურ. ხუთი არის.

ნელინე ნედურ. რაი და რა არის.

სეუმუ სელაად ჰაჯუ სეექაად.

ქელი მვი შეჰადეთ.

სოვმუ ორუჯ. მარხვის თმენა.

სელათ—ლოცვა.

ჰაჯ. ქაბეს წასვლა.

ზექად. ზექადის მიცემა.

იმანუნ შეერი ყაჩდურ. ალიი დურ,

ამენეთუ ბილაადი, ბენელაჰე თეაალე.

ინანდუმ ვარდურ, ბირ დურ შერიქი.

ვენეზილი იოხტურ.

შექანდან მუნეჭსდურ

ამენ თუ ბილაჰი. მე ღმერთი დავიჯერე, ვირწმუნე,
ერთი არს.

უმალი არა აქ, სოულუნი არა აქ, აქანაია, იქინაი, არა
მასთან, ყოვლოვან ბრძანდება.

ვემელაი იქთიჲ ველ იქელ ერე ინანდუნ ვარ ღურ ეგა-
ზლარ იჩმაზლარ.

აღარდა ელქელქუ ველი შილუქ ოხტურ.

ვექუთუბი ჰი დეხი ქითაბლარნე ინანდუნ, იუზდორდ
ქითაბდურ იზი სუჰუფ დორდ ბოუქ ქუთუბ ღურ.

ვექუთუბი-ჰი-კილოვ ქითაბები დევიჯერე, აზდა ოთხი
ქითაბი არის,
ასი სეიფე ოთხი დიდრვანი ქითაბი არის. დევიჯერე.
ვირწმუნე.

ვერსულუდი, დეხი ფელამბარლე რინე ინანდუმ ჯემიიუი.
ფეილემბარლე ჰადურ ეველი ადემალ ეიჲს სელამ აზირ ბი-
ზუმ ფეილექბარუმოზ ჰამედ მუჰამედნელ მუსტეყეფაჲ სელაჰუ
თაალა ალეიჲ ვესლენდურ.

ვერუსულუდი, კილოვ ფელამბარები დევიჯერე, ყველა
ფელამბერები გამჩენელი ღმერთის გამოგზავნილები ბრძან-
დებიან.

უმალი, ადემალის სელმი. ბოლოს დროს ჩვენი ფელამ-
ბარები მაჰამედ, მუსტაფა, შალალაჰუ, თეალა, ალეიჲ ბეჰლემ-
ვერჩუქ ფელამბერი ბრძანდება. ვირწმუნეთ.

ველი ეუმლი ახალი ეხი ყიამეთ უნინე ინანდუმ ყიამეთ
ოლჯადურ.

ველი ეუმლ ახლირი. კილოვ დევიჯერე, რომ ყიამეთი
იქნას, ღუნია დაიქცეს უნდა.

ვებილ უდერი ხეირიჲი ვეშერიჲი, მინელოჲ თეყლა ფეხი-
ვლაჰუ თეალალნუნ თეუდირნე, ინანდუმ ხეირიდა ელაჰდან-
დურ ხეირე რიზარი ვარდურ შერე რიზასი ოხტურ.

ვებელე უედესი ხეირი ვეშერიჲი თელა კილოვ გამჩენე-
ლი ღმერთის თეყდური დევიჯერე, ხეირიც მისგან არის, შერ-
იც მისგან არის, ხეირზე ნება აქ, შერზე ნება არა აქ.

ნამაზუნ შერთლერი ონ იქი დურ, ალთისი ტაშრასინ-
დე, ალთისი იჩერსინდე, ტაშრასინდე ოლან-ჰედესდინ ტეჰა-
რედ, ნეჯაასე თანდან ტეჰარედ სეთრულ აფურეთ, ისთიუბ-
ბალულ ყივლე ვახტინი ბილმაქ ნიეთ ითმაქ.

ქართულა ლოცვის შერთევი თორმეტი არს, ექვსი გარე-
დან, ექვსი შიგნიდამ, გარედამ შერტი დაბილწულიდამ გა-
რეცხვა და გაბანვა. აბდესის აღება, ტანი და ფეხის ჩაცმა.
ყივლევზე მიტრიალება. ვახტის ცოდნა. ნიეთის ქნა.

იჩრისდენ ოლან იფთითახ თექბირ ყიან ყირათუ რუქუ
სუჯუდ ყეფდი სხირინდე თეშიჰუდუ ოყიაჩაყ მიილარი
ოთურმაქ.

ქართულა შიგნიდამ შერთებულ უმაღზე თექბირის ქნაი,
ფეხზე დადგომა, ყორანის კითხვა, რექუზე წასვლა. შეჯდეს
ქნაი. ბოლოს დროს ეთეჰიათი ეშე დუის კითხვის დონეთ დაჯ
დომა.

აბდესუმ ფარამლარი თორთლურ ველუაზინი იახმაქ,
თუბი ბითუმინდენ, ჩემესი ალთინ ეყადარა.

ქართული აბდესის ფარძა ოთხი არის, უმაღლესე პირის დაბანა შუბლიანა კისერში ჩამოსვლამდი.

იქინდის ყოლიენ იეხმაქ ბირ სეგირელ ბერაბერ.

ქართულა კლავის დაბანა დირსე მიანათ მოსაკაკვავ მისვლამდე.

უჩანჯისი ბაშინუნ, დორთ ბოლუგინდან, ბირ ბოლუქინ მესაიმიმაქ.

ქართული მესამე ფარძი თავის მეოთხედი შუბლის კერძოიანის ვიპის ქუნაი.

თათრული დორდ ინჯისი, აიაელარინი, აიაღლარინი, იახმაქ, თოფულღერი ბერაბერ.

ქართულა მეოთხე ფარძი ფეხის დაბანა კოქებიანა.

ღუსულმ ფარძი ყუჩდურ, აღზინე უჩგერ ტოლი ტოლი სუვირმაქ ბუნონე მინხერი ნეყადარ სუვარ მაქ ჯუმღე ბედნენ ეხმაქ.

ქართული ღუსღის ფარძი სამი არის: პირში საფსე სამი ჯერლი. საფსე საფსე პირში წყლის ნიცემა.

ცხვირში სამი ჯერლი კარგა შინხერზე მისვლამდი წყლის მიცემა. მთლათ ტანის დაბანა, ისე რომ ერთი ბეწვის შრალად არ დარჩეს.

წელას სიშორის დრას. თემინუნ შერთი იქდურ ბირ-
დებარი იუზიჩუნ ბარდებარი ყრლირიჩუნ.

ქართულსა თემიმის ფარძი ორი არის, ერთი დერბი პირი-
ზა, ერთი დერბი კლავებისა.

ბონინი მეს ითმახდა, ელაჰუმე ეყთიყერეყე ბეთი მინენა-
რი, ვესლასინე ლეველე ელლალ ვესლასილე ველი ელლა.

ქართული მარჯვენაი ფეხის დაბანის ხანს: ელაჰუმე სებით
ყედემი ელეს სირატინ ევმე თეზულ სედემეი ლესი. რატინე,
ევმე თეზელ ფიჟილ ეყდან სოლა იალინი ეიაქმაქდა.

ქართული მარცხენა ფეხის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელე-
ნი სეიყინე მეშქურანე, ვეწდენებენ მელჟურენ, ვეყმელენ,
მებურელნე, ვეთი ჯარეთენ ლენტებურაა.

7 ელაჰუმე ეჯყელინი სეიენ მეშხურენ ველზენებენ მელ-
ფურენ, ვეყმელენ, მეყბულენ ვეთიჯარეთენ ლენ თებურაა.

ღუაბღურ აბღუსუნ ახირიდენ ოყნაჯაუ ღუბღურ.

ქართული აბღესის ბაღაში საკითხავი ღუა აგეა. ელაჰუმე
ევილინი მინეთ თებაბინე, ვეჯელინი მინელ მუთეტჟონე, ვე-
ჯყელინი მინყიფადიქეს სალეიჟნე ვეჯელინი მინელედინე ლა
ხეუფუნ. ალეჟი ველაჟუმ ეაეენუნ.

უჯჟაი ბიზუნუბი ეიუმე თუ სვიდ ჰუჯჟაი ეყდაიქე ეშე-

ღუ ელაა ილაჰე ილელაჟუ ვეშპელუენე მუჰამედენ ებდეჰუ ვერსულუჟუ საღ ყოლონი ეიაჰმაჰდა.

ქართული მარჯვენა კლავის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ეყვინი ქითაბი ბიმენი ვეჰასიბინი პისააბენ სირაა. სოლყოლილი ექმამდა.

მარცხენა კლავის დაბანის ხანს. ელაჰუმე ლათუტყვინი ქითაბი ბისმილაი ველაამინ, ვერაე ზეიქჰ, ველა თუჰასიბანი ჰსააბენ შედიდა ბაშინინ მეს ითმახდა.

ქართული თავის მესხის ქნის ხანს ელაჰუმე ღრეშინინ ბი ვეჰმედიქე ვენზილ აელეიე მიმბერქათიქე.

ყელაყლარინი მესხიაჰმაჰდა — ყურის მესხის ქნის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელენი ესეთე მიყუნელ ყევლე, ფეიეთე ბიყუნე ესენჰუ.

ახდესას დაწეების დუასი (ხელის ბანა)

ეუზუბილაჟი მინე შეიტჰანირ რეჯიმ, ბისმილაჟი რაჰმანირ რაჰიმ, ბისმილაჟი აჰიმ ვაღლ ჟამდულოლაი, ყელადინლი ისლამ ყელათეუფიყილ იმაან ყელა იდაეთირ რაჰმან, ელხემდულილაჟი ყელადინლი ისლამ ყელათე უფიყილ იმაან, ყელა იდაეთე რაჰან ელხემდულილა დილეჰი, ჯეყელელ მე ტეჰჰურენ ვეჯეყელელე ისლაამე ნურა.

აღზინე სუირმაჰდა. პირში წყლის შიცემის ხანს ელაჰუმე, ყყინყელაჟ თოლაფეთიქ ვეზიქიქე ვეშურიქე მინე სურმაჰდა.

ცხვარში წელის მიცემის ხანს.

ელაპუმე ერიანის რაიხთელ, ჯენეოი ვერზუნი მინე-
ყიმია, ველათუიანი მირაა ეხთინარ ნევეი თულ ლულუე ელი-
რეფიულ ჰედეს იუზუნი ეიქმაქდა.

პირის დაბანის ხანს. ელაპუმე, ბეიდ ვეჯდი ელაპუმე
ბეიდ ვეჯდი ბინეურიქე, ევმეაუბეიდ ჰუჯუდი ევლაი იქე ვე-
ლათუსევიდ უჯუდი ბიზუნუბი ეიუმე თუსევიდე, ჰუჯუდი ეყ-
დაიქეშე დუ, ელაა ილაპე ილელა ლაჟუ ვეშჰედუ ენე მუჰა-
შედენ, ებდუჰუ ვერსულუჰუ საღ ყოლინი ეიაქმაქდა.

„ელხემ დუღილაი“ ქანთულათ.

ღმერთო! ცისა და დედამიწის შემდგენელო და ყოველი
სულიერი და უსულო არსების დამბადებელო, შენ იყავ ჩემი
პატრონი, დამიფარე და შემდეგ სიცოცხლისა მაცხონე მე. ამინ.

წმიდაო დიდო მოციქულო მაჰმადო და ყველა მოციქუ-
ლებთან თანასწორო შენ მიშველე მე.

მაჰმადის ღოცვა „ლა ილაჟ“

არ არის ღმერთი თვინიერ მისი და მის ერთათ ერთის
მოციქულის მაჰმადის. დღეის შემდეგ შემოვალ მის მფარვე-
ლობის ქვეშ და ვაღიარებ მის სარწმუნოებას, ამინ.

ქართულ მავკაღიანთა ლექსები

თამარ დედოფლის ლექსი

ათასი კაბა ყმა მყავდა, ყველანი ოქროს ღილითა,
ვაჭმევდი დედალ ხობობსა, ვასმედი ბროლის ჭიქითა,
ვინც რომ შემება, შევები ალალითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენო, ვინც დარჩით ამის იქითა.

(მახინჯაურელის უსეინ ბეგ ბეჟანიძისაგან გაგონილია, ძველთაგან დარჩენილია ეს ლექსი ქობულეთში.)

ასლანის ლექსი

ასლანა ვარ ბაჟუნ ოღლი ყოლ ფირალში გამორჩეული,
ის ხუმარა მურად ბეგი გვმელაპარაკა მე ერთი;
ასლანავ თოფი დადვეი, თვარა გაგიწყრება ღმერთი,
აქამდი რომ არ მერჩოდნი, ახლა რა გინდა მითხარი?
მე შენ ბიჭათ კო დაგვხდები, თუ არ მაცვია ქალის ნიფხავი,
(ჩურუქსუში გამოთქმული).

* *
*

ყიზით ალა შამბაში ოღლი იგითია მეტის მეტი,
აკვნის ბაღანას დაიჭირავს აღარ გაიხსენა ღმერთი,
აკვნის ბაღანის დაქერვას ძალიან გაგიწყრება ღმერთი.
არ დამეცე ყიზით ალა, არ გეიმეტო შენი გვერდი.
ვოლლაჰი დაფიცული ვარ, არ გეგიშვა ერთის მეტი.
მე გასული ვარ ფურცელში, ფიშტოს მიგანთებ მუცელში,

ოთხი ძმანები ტყეში ვართ ერთმანეთზე უკეთესი;
მე მეკითხვის ყველაფს საქმე, ვარ უმფროსი და ხუცესი,
ბაბაისაგან ანდერძი მაქ, სირცხვილის ქვეშ ნუ მოიკლდი.
ტყეშიც ამისთვის დავქუხავ, მგონია პაწა ვირცხვილს ვიხდი,
შენ თუ მურადბეგი გყავდეს, მე—ხვანთქარი, მთლად მეჯლიში,
ერთი კაი ბაბაჲ მყავდა, ლამაზი და კაი გენგიში.
მისა მომკვლელსა შეილს ერთს კი მოვაჰხვედრებ სულში,
ერთი ვესროლე საშიშრათ, გავაკრიე ფიშელლულში,
აწ თუ გამჩენმა მიმიშვა, ჩემ თოფს კი ვკრავ კაკალ გულში,
ზომიდგეს და მანც მესროლოს, კონდახი ჰკრას მის ცოლს გულში.
(ჩურჩუქსუში გამოთქმული)

ჩ ა ხ ა ლ - ო ლ ლ ი ს ლ ე ქ ს ი

ჰეიგიდი ჩახალ-ოლლი ერთხანაც გიქრიდა ქარი,
შემოაყევი ოლქაობა ხომ არ ქენი კაი ქარი.
ფაშას ყულე დეუმგვრიე, სასახლე გეულე მხარი,
სელომ-ფაშამ რომ შეიტყვა, ხომ შეინქნა ჰერსით მთვრალი-
ჩახალ-ოლლი შემირიგდი, გავაკეთოთ ბარიშალი,
ასრე ვნახოთ ერთმანეთი ვითარცა რომ და და-ძმანი.
თუ რომ მე არ მემენდობი, ბროლათ შეიყარე ჯარი,
შუატეზე რომ გადმეფარე, იქ გადმეიტანე თარი,
ადიგვე რომ ჩამეფარე, მეიდანს ჯამე სამხარი.
ქალაქში რომ შემოხვედი, ვით ფადიშა სერესკერი,
ფაშამ საჩუქარი გიყო, მას გავარდა ორივ თვალი.
ფაშა ვალეს წამოვიდა, ხომ არ გამოვიდა ხანი,
ჩივთეები დეუწყვილეს, ზაცას ადის მათი ალი.
სამრ ფეხის გადადგმაში ჩამოართვეს ორივ მხარი:
სამივ ერთად დაარწყვილეს, ორი ძმა და ბაჯრახტარი,
სამსავ ერთად დასქრეს თავი, ვითარცა ყასაბმა ცხვარი,

ყველა იმას ეხვეოდა, ვითარცა სკაში ფუტკარი.
აქარას დაწვა დადაგა, ზეცას აღის მათი აღი.

ჩაწერილია 1859 წ.

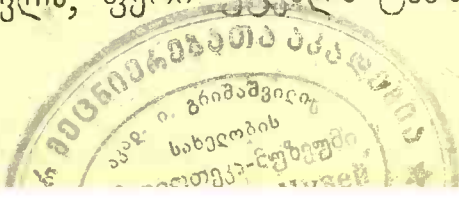
სოლოღას ლექსი

(აქარული)

სოლოღა სტამბოლს წავიდა თავის სიმამრის ბარზეა;
 რვა დღე და ღამე იარა, ჩევიდა ხონთქრის კარზეა,
 ვეზირ კოცნის კალთასა, სოლოღა კოცნის თავზეა,
 ჩვენც ერთი არაბი გყვავს, განთქმული გურჯისტანზეა,
 შენ თუ იმას ეჯირითო, თულებ დაგადგამ თავზეა,
 თაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.
 სესიები გამოცვივდნენ, რა გადახდება თავზეა?
 სეისებო, ნუ გეშინია, ცხენი მომგვარეთ კარზეა.
 ოუშვეს და გამეიყვანეს, ნაბამი შვილსა ჯაჭვზეა.
 ხუთსა სეისსა უჭირავს, ვერ იმაგრებენ გზაზეა.
 გეძარა და გემეძარა იმ ჯირით მეიდანზეა.
 შავარდნულებ შემოკივლა, ხონთქარი დაძრა ტახტზეა;
 არაბი მოღის, მოკივის, ვით ნიავქარი მთაზეა,
 სამი ჯირითი უძევს იმ გაშავებულ მკლავზეა.
 სამსავ სოლოღას აქადნის, რა გადახდება თავზეა?
 აბა გამეჩქეც სოლოღა, მოგყვე უღურის კვალზეა.
 ერთი ჯირითი ესროლა, არ წეიკარა ტანზეა,
 მეორეც რომ გეისროლა, მოხვდა ცალი აბჯანდაზეა,
 ცალი აბჯანდა შეწყვიტა, გადგა ცალ აბჯანდაზეა,
 „რას შერები ოხერო მკლავო. დვალი მეჭირა სხვაზეა,
 აბა მობრუნდი არაბო, მოგყვე ღვთის სამართალზეა.“
 ერთი ასეთი დაკივლა, ფერი უკვალა ტანზეა.

თუქო

21534

ცხენი ცხენზე შეაცდინა, ჯირითი დაკრა ბექზეა,
 არაბი ძირს გადმოვარდა, სული არ დაჰყვა ტანზეა.
 მოლიები, ხოჯიები ქითაბსა ბერტყენ თავზეა,
 „ქათაბ-მითაბი ქარს არ იქს, ქურქი წაბურვით თავზეა,
 სოლაღას კი შეეშინა, პაპუცებს ყრიდა გზებზეა.
 „შენ სოლოღა ნუ გეშინია, თულეგ დაგადგამ თავზეა,
 ფაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.“
 მურად მურადის ქირიმე, კარგა ისაქმე გზაზეა,
 საცალა მიგიყვან თემსა, ქილიკით დაგიდგამ ქერსა,
 აბრეშუმის თორბას მოგცემ, საპნითაც დაგიბან ფებსა;
 ყოვლის ვახტის ლოცვაზედა შენ შეგახვეწიებ ღმერთსა.
ჩაწერილია 1859 წ.

* * *

უწინ დროში ბრძანებულა ჰეზრეთია სულეიმანი,
 ნესვიეთსა ყურიმ მიე, თუ გწამდეს ღინი, იმანი,
 გამჩენელმა ბრველი მოგვცეს თადარიკი იალი, პური,
 რეჯებ შაჰბანი მობრძანდა, სელავათსა მივცეთ ყური.
 სელავათის მომტანელსა მეზერში ჩაუხტება ნური,
 სელავათსა ვინც არ იტყვის, გინდამც რომე ბრეში ღორი.
 რემეზანსა ურევია მუბარეჩი სამი დღეა;
 სამი დღის გულისათვის არ გვაქამა ერთი თვეა,
 მოწყენილიც კი დაგვტია, არ მობრძანდა ათი თვეა,
 მობრძანება ვისაც უნდა, მისი სახლი სამოთხეა.
 ლაშაზია სანახევი კაი ხალხის სამარზავი,
 ჯენნეთის კარგს თუ კი მკითხავ, მაღალია და პტყელოა,
 ისრამში ერთი ვინც არ იცის, მუსლემანობა თხელია.
 ხუთი ვახტის ულოცავი ჯეჰენეთში ქვა ცხელია.
 სელავათსა თუ კი მკითხავ, ჯენნეთის კარზე ჰკილია.
(ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილისაგან გამოთქმული)

ჩ ი ჩ ხ ი ნ ა კ ი (ჩიტო)

ავდექ გარეთ გავიხედე, დევინახე ჩიჩხინაკი,
ერთი თოფიც კი ვესროლე, გადავართვი კიკბინახი,
ჩიჩხინაკვამაც გეიყვირა, თავზე დამადევი იალი,
ავდექი და ქე მიველი, მოუტანე კარქი იახი.
„მაგი იახი იქით გასწი, მე ველარ მოვრჩები ახლა,
„ჩემმა წყევლამ, ჩემმა ცოდვამ ჯოჯოხეთში ამოგბარხლა,
„ყულაუზათ წამოველი, ოღლუშალიც მოვიღოდა,
„ეზრელი თავზე მედგა, ი მამალსმც რა უნდოდა
„ის მამალი მომიძევი, ამწიე უბეში ჩამსვი.
„გამჩენელის გულისათვის ერთი ქაქვი წყალი მასვი,
„ჩემი ქონი გამოხადე, შენ თოფის კონდახსაც უსვი;
„ვაამე შვილებო, სადა ხარ, რაფერ იეთიმი დემირჩი,
„ჩემი ხორცის სახარშავათ ქვაბებს გაუგლისეს ნერჩი,
„ეს იგითობა რომ ვქენი, ყირალს გეუგზავნე ელჩი.
„სელავათის მომტანელ სუ მთელი წავა ჯენნეთში.
„ჩემი თავის სიმწარისგან შენც კი დარჩები კარში!

(ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილის გამრთქმულია. ს. მერისში. მერისში სახლი დაეწვა და ველარ დადგა, გადასახლდა ზედა აჭარის სხვა სოფელში, ვაიოში, სიღარიბე და მწუხარება ბევრი ნახა, ეს ლექსიც იმ ხანებში 1859 წ. გამოსთქვა. შავიშვილის ლექსები დასწერა პეტრე უმიკაშვილმა მარიამობისთვის, 1879 წელს, სოფ. ვაიოში შავიშვილის კარნახით. იმავე წლის დამლევს მოლექსე ზამთარში გარდაიცვალა.)

ბ ა თ უ მ ი ს ლ ე ქ ს ი

(მარილის მოკვეთაზე)

გადაწმენდილს დილას მიადგება სეპერიო,
ქალაქებში დავა შევენოთ ბათუმისა შეპერიო,

სტამბოლიდგან დეიდრება, გეიხსნება დენგებო,
ალთუნ წყალში გავლებული მიცხებული დემებო,
ზღვაის პირზე მოვდომია დალაგმული გემებო;
გამფრინვალეც ვერ უსწორებს, მუცელზე აქვს ეირო,
სიარულსა თუ კი მკითხავ, ქოჭლანისა იარო.
ზღვაის პირზე ეფინება შავი-თეთრი ჩიტებო.
თუ ჯარებსაც მოუტანია ფრანგისტანის ჩითებო,
მუშტერიც ვერ უბოვნია, თავ-შეუდვია თითებო.
ამ დამპალის ფრენგის ჩითით დუქნის პირი ავსილია;
თვალ დამდგრებს ვერ შეუტყვია, ფუხარა რომ დავსილია;
ფადიშაჰმაც მოგვიძულა, მოგვიკვეთა მარილიო,
მუბარექსა რათ სჭირია ამ ფუხრისა ტირილიო.
ზედა მცაში აწეულა ჰავნანათის ყვირილიო,
ფადიშაჰის ასი თუ ვართ, წამეილოს სეფერიო,
ყიამეთით მორჩომასა წეგვიშინოს თებერიო,
ეფენდებსა რიჯა უყოთ, ასთე მისცენ ხებერიო.

(გამოთქმული ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილისაგან. 1860 წლებში,
სოფ. მერისში.)

შ ა მ თ ა დ ი

გამჩენიდამ უმუღი გვაქ მოვლა ფუხრისა მთელისა.
დაბძანდი და ყური მომე, ვიკითხო ბეჭთი დოვლისა.
ამ ზამთარმა გაგვისერთდა, გამოგვყარა მშრალი მტვერი,
ლობის დაწვა რას კი გავხდი, ველარ ვნახე სარი წვერი,
ალაფი ბევრი დემირჩა, შეშას თუ კი მკითხავ, მთელი,
უკაცრავათ, გიახლები, დემელია აღი-ყველი;
ხელი-ფეხი ვერ გევიღვეთ, შეგვაწუხა დუნია მთელი,
მოვიდა, თვალში დემიდვა ეზრომისა სერესკერი.
თებერვალი რომ დადგება,

მუბარეკი ყიბლიდამა რომ გამოვა ჰაჯიელი,
შენს აჯილას მაშინ ვიყრი დეგებვევა თავზე ქელი,
იგითი ხარ მაშინ დამხვდი, რომ გამოვა ხის ფოთელი,
გამჩენის ეშრი დეილოცა, მისიდამ არს სუ მთელი.

ქობულეთურა ლექსი

ოლქობაზე

(თქმული ჰუსეინ მეაფანჯისაგან)

გოთაულები შეიყარა ქობულეთელი და დაგვია,
ხუცუბნელი, კახათელი, რომ ვსთქვათ ერთი არ გვაკლია,
ჯორის კვალზე რომ გავედით, ჩუვდექით ყველამ გზაშია,
საკაციაზედ გავედით, წინა გავგზავნეთ ბარგია,
ბეგებმა ის არჩია, გაღამ მოუხდეთ სახლშია,
ბაირახტრებმა იწყინეს: სახლზე მოსვლა არ გვარგია.
ჯობს, რომე დაბლა დაუჯდეთ, არ გამოუშვათ გზაშიო...
წავედით და ჩვენ დავედით ნატანები'ა თვალშია.
რომ გათენდა, დავინახეთ სამი ჩამოჯდა ნავშია;
სამმა ნავით გამოვიდა, ერთმა წელთამდი წყალშია;
გავექანეთ და, ვეტაკეთ, შევდევით მალალ ბარდშია.
გურიანთლებმა შეიტყო, შეყარა ჯარი ხალხშია,
როკნალზე წამოგვეწიენ, შეგვექნა თოფის ტკაცია;
დაღალული ჩამოგვეყარეს იქ ოჩხამურის წყალშია.
ნაკაშიძემ დაგვიძახა: „რათ ამომავდეთ სახლშია!
ნაკაშიძე და ართომლიძე ნაქებია სროლაშია;
„მაგრამ ჩემი დამსებისთვის სამსაც მოტეხეს ბაყვია!“
მექორწილემ მოგვეგება: ბიჭო! რა გიჭირს, რა გაკლია?
თუ ძიობა გწამს, დაგვეთხოვე, სული ხორცთან არ აგდია.
გავექანოთ და ვეტაკოთ, დავინახოთ ანკრია!..
დაჭრილებსა გვიშინჯიდნენ, ზოგს აქვს მხარი მოტეხილი,

ზოგსა მხარის დავიწია, მოთხრობლათ გასვლა არ გვეგონა.
ყველამ ვლოცოთ დავითია.

**ქობულეთელი ზომის ქადაგან ხასან-ბეგ თავდგედიძისადმი
მწერილი 1850 წ.**

ბატონს ხასანბეგს მიერთვას, უმორჩილებით, თავ მდაბლით,
ბროლის ხელსა დაიჭიროს და წაიკითხოს ტკბილის ხმით...
გონიერი, მეცნიერი თქვენ ბრძანდებით აგრე მღვთით.

ჩემო სიცოცხლის მომცემო, გამატეხელო ძალისა,
ნიავე ყოველად შემკულო, ვარდო გაშლილო ქარისა,
თათრის ქართლამდის ნაქებო, მაშვენებელო გვარისა.

რა რომ გთხოვოს სულიერმა, შეთვის უნდა თავი ნაცვლათ,
დღეი მზერით ვერ გავძეხი, ღამე ვიწვი შენთვის სანთლათ;
რამაც დედამ შენ კი გშობა, მას კი წაჰყვა სული ნათლათ.

ვინც კი გნახავს, თქვენ გენატვრის, სხვა არ უჩნა თვალებსა,
ღმერთო, თუ იმას შეგვყარო, საწყალთა გავცემთ ფარებსა!
ნეტა რა დროში ვიქნები, გიდიდებ თავ-ქვეშ მკლავებსა,

ზასუხა ხასან-ბეგ თავდგედიძისადმი

ქალო, შენ გაქებს ყოველი, ადამიანთა ენები,
წიხარ გონივრად გაზდილი, ადვილათ არ იხსენები,
თვალ-წარბზე ია ჩამოგდევს, ლოყაზე ვარდის ფერები,
მღვთის მადლმა გულით მიყვარხარ, პირში არ მოგეფერები!

ქობულეთელი ასლან მესხამას ძაჲრ თავის მეზობლებზედ
გამოთქმული სამტყვევეშა 1869 წ.

გენაცვალეთ მეზობლებო თქვენდა ნაცვლად ჩვენ წავედით,
თითო საწყალი ძმები გვყავს, თქვეთვინ ჩავვიბარებია,
ხასან აღას მივენდენით, მივეხვიეთ ორნივ ხელზე;
გვილაღატეს და დგვკარგეს, გაგვზავნეს შუა გულ ზღვაზე.

ხუთშაბათს სიზმარი ვნახე, შემაჯდინეს ვითომ ცხენზე,
პარასკევი რომ გათენდა, შეგვიყვანეს ხონთქრის გემზე,
რაც ქალქში კაცი იყო, ისეირეს ყველა ჩემზე,
დენინახეთ სასამართლო, რას იკიდებთ ყილოფის წელზე?
ხათუმში რომ ჩავვიყვანეს, ფაშა წამოგვიღვა ფეხზედ,
რაც კი იყვნენ იქ კაცები, დაგვაყენეს ყველა წკაპზე;
ოცდაათი ვაჟი კაცი მუთი აღას მიგვცეს ხელზე,
შეგვიყვანეს სამტყვეოში დაგვაჭედეს რკინა ფეხზედ.

უდაბნოში შეგვიყვანეს, ველარ დაღვა კაცი ფეხზე,
სტამბოლს გზავნას გვიპირებდნენ და საგძალი გვინდა ზურგზე,
კაცი გულით კერპი არის, ნეტამც ვიყოთ ჩვენს ადგილზე,
ღმერთო, იგი მოგვასწარი ვლოცულობდეთ ჩვენს ბინაზე.
ალი ეფენდ ხოჯათ იყოს, მუხურს დაკრავს ტყუილ საქმეზედ.
მან სიცრუე იკადრა და ხარობს მტერი კიდევ ჩვენზე,
ჩვენო დედავ და მოყვარევ, ჩვენ ბრაოდება არ გვაქვს თქვენზე,
იშალა გვემსახურებით, თუ შევიძრეთ რკინა ფეხზე.

უსუფ ბეჟა ოღლის ამბავი

ბატონის წყალობა მქონდა;
ოთხი ქოშე ოღის ძველი,
უნდომობა შემეჩვია,
შიგ ვიწექი ბიჭი ძნელი,
სილადი შიგ ბევრი მქონდა,
კალევა და ქილაზენი.
ავდექ და კარს მივადექი,
სად მოსულან ეს ობლები?
მურვანის ძეს თოფი ვკარი,
გადაუგდე გულის ძველი.
ნაკაიძე გაიძახის:

— ბეგო, მოკვდი წყლის უსმე-
წყალი მაქეთ ჩამოვიდა, [ლი,
არ წამიხდინო ქურქელი.
შაბათი დილა გათენდა,
სროლაც იქმნა საკურველი,
უსუფისა დამცემელსა,
ბიჭი უნდა დარჩეული,
თოფის ცემა რომ შეიქმნა,
ზოგი მირბის გაქცეული,
იგი როგორ არ იცოდი,
ფინთი ოჯახ დაქცეული.
ოქოფ უფსაც დაეცნენ,
ალიბეგისა ბიჭები,
ყურშუმ ბარუთ დეელიენ,
ზედ მიაყარეს კინკები.

ერთი ბიჭი მე ვიყავი,
მერქვა უსუფი სახელათ,
უნდომოდა შემეჩვია,
დავაკავე ფიშტო ხელად,
ვა თუ უნდომს მილალატეს,
მომეხმარე ღმერთო შენცა;
ეზრავლი ჩამობრძანდა,
მალლიდამ მეძახის სელას:
სული უნდა ამოვწადო,
ნულარ აქნევ მაგის ენას,
რიზმან აღავ, ჩემო ძიავ!
ნუ მიუშვებ დუშმანს ჩემსას,
ბრეული მყავს მე დუშმანები,
ვამე სასაქმელა ჩემსას,
ხელთა რომ ველარ მიზმეს,
შვილებისთვინ ლესენ ყამას,
მე კვდარი და შენ ცოცხალი,
შემაქრიან გულზე ნიშანს,
პაწაწალა დაუყვიროთ,
მოგკიდებენ ზურგზე თრიმას,
წუხელი სიზმარში მესიზრმა,
მოდენიდენ ძროხას ჩემსას.
იმას მკვდარიც კი ვეყოფი,
დალამდება მივალ მისას.
სიცოცხლეში ვჭამდი სხვისას.
ვატრიალებდი ხელში მუსას.

ასლან ბეჟან ოღლის ამბავი

მე ვარ ასლან ბეჟან ოღლი, ყოლფირალში გარჩეული,
რომელი არის ჩემთანა აღარ არის ჩურქსუში:
თუ დამეცა მურად ბეგი მეტად გაუწყრება ღმერთი,
შენ თუ ასი ბიჭი გახლავს, ჩემკენაა დიდი ღმერთი.
ყონახზე შემოშესია, შიგნით ქე დავრჩი ტყვესავით,
არა კაცს არ გაწყენიეთ, ჩემთვის ვიჯექი მტრედსავით,
გასაჭირში მომეხმარეთ, ყველას გეხვეწეთ ღმერთსავით,
თხუთმეტი ბიჭები დამდეგს, არბათიოს მგელვებსავით.
ბაბავ (მამავ), ერთი შინ შემოდი, ქალი გარეთ გაიყვანე,
ნენეს სალამი მიმართე და უთხარი სიტყვაც თანა:
ბრველი ქნოლა ქვეყანაში საცოდავი ჩემისთანა,
მურად ბეგ, არ გეკადრება. ჩემი ასე აზარება,
მეზობლებო! დაუყურეთ, ნობელით თოფი ვარდება,
თუ მოვკალი ბეჟი-ოღლი, აქვს სილადი თავის ფასი,
აფხანაგობა თუ იცით, პაპუნაშვილის წყალი ასვით;
მორგონა ყირსსადლობა ჩემსას კარის ძირში დავსვი.
ყაზახობა დაინახა, აუტირე, დედა მისი.

წაბსუღს ომიანობაზე

გაგზავნესა საჩხუბაროთ ურუმელში სამი ფაშა,
ორმა ფაშამ უღალატა, ქე გაყიდეს ოსმან ფაშა,
ოსმან ფაშამ ჩხუბი რო ქნა, მისი უში აღარ დარჩა,
იმას უფრო რაღა ექნა, მომხმარე აღარ დარჩა,
ოთხივ კედით რომ მივიდენ, შემოესია ჯარია,
დაიკოდა ოსმან ფაშა, ხელთ დაიჭირა ხმალია.
გენერალმა დაუძახა: — „დადევნი მაგი ხმალია.
შენ თუ რამე გაგიჭირდეს, მე ვარ შენი მომხმარე!“

ხემწიფესთან წაიყვანეს, მან შეაძლია ხმალია,
ხემწიფემ ასე უბრძანა: არ აგერთმევა ლეკური,
შვიდ ყირალში არ მინახავს, შენისთანა მოწიფული,
შემშვენდება, უნდა მოგცე, უნდა გიჩვენო სტამბოლი,
წამხდარ საქმეს გააკეთებს, ლაზი ოსმან ფაშის ხმალი,
დაუძახა თორმეტ ფაშას, ერთათ მოსკრა ყველას თავი,
ზოგსა ფაშას თავი მოსკრა, ზოგს მოაბა წელზე ქვაი,
გემიჯებსა გაატანა, მოანახვა შავი ზღვაი,
ცის კიდეში გასულა, მისი ყაზახობის ხმაი,
რუსებს ჯარათ კი ეყოფა, აღარ უნდა ფაშას სხვაი,
ურუმელში წაიყვანა დიდი გამოთხრილი გზაი,
„ნამესნიკმა შეუთვალა: რაიზ გამოთხარე გზაი?“
იგი მტერებიზდა მინდა, მივყარო გულზედ ვაი,
აგროფიდმან უყიდნია მილიონის ზარბაზნები,
რუსის ყირაის შეუთვალა: თუ ბიჭი ხარ დამაგრდები,
ხაზეთას რო წაიკითხავ მაგ ბათუმში გესტუმრები,
ღმერთით მაშინ მოგფერიო, დაგასიო ყურალები,
მე გახლავარ ოსმან ფაშა, გაგიწყვიტე სალდათები.

* * *

ღოლის ველზედ ყანა მქონდა, ყანაშია დიდი ლოდი,
ლოდის ქვეშე დიდი გველი, გველსა ჰქონდა ორი თვალი,
ერთი თვალი ცეცხლი იყო, მეორე კი წყლისა იყო,
გამოდირდა წყლისა თვალი, დემინელა ცეცხლის თვალი,
შენსა თვალსა მცემარესა, დაუქროდეს ორივე თვალი.

* * *

ქართლის ქალებმა მოგწერე თათრის ქალებს კურნებით,
— „ჩვენც ქალები, თქვენც ქალები, მაგრამ არ გვევხართ სრულ-
ლებით;
მღვთისა ნამგზავრს სახეს ჰფარავთ, გაქვან ფარული ჩადრები,
რაც კაცმა იგი ასწავლა, ნუ რა გზით ნუ ეთანხმები.

თათრის ქალებმა მოგწერე, ქართლის ქალებსა კალმები:

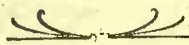
„—ჩვენ ჩვენთვის თითო მალი გვაქვს, ქმარებისთვის ყვარები, თქვენ თქვენ ქმარებს ვერ ცნობილობთ, ხშირათ ფოთში იარებით, საცოდავსა თქვენს კაცებსა, რა ტყუილათ ემადლებით?„

ქართლის ქალებმა მოგწერე, თათრის ქალებსა ვარდები:

„—ცხადათ კაც რომ დამინახავთ, კარსა უკან დაეფარებით, საცოდავსა თქვენს პატრონს კი სამკვიდროთ ეპრიანებით, თათრის ქალებმა მოგწერე;—„კი სჯობს თქვენი ხაბარდები, შარაში კაცს დაინახავთ, მიხვალთ, ხელთ ჩაუარდესით, გლები რავა გავამტყუნოთ შეარცხვინა თავადები.

ტანციობა დაგიწყვიათ, ჯოჯოხეთში ჩავარდებით.„

ქართლის ქალებმა მოგწერე: — „ხოლოდ ლაქაში ბრძანდებით, პირადობას თქვენ გიქებენ, რთგორც ზეცაში მთავრებით, იგრ ქვეყანა გაბრწყინდა, სადაც თქვენ დაიარები, ჩვენი კაცი ვერ მოსულან, გადმოგიწყვიან თავები, თათრის ქალებმა მოგწერე: — “თქვენს ლარლლის ვენაცვალებით, თავით ბოლომდი შემკული, აღმასით თქვენი ტანები, პატარა ლა ხათრი გვრჩება, რომ წაგვართვით ქმარები, იმისთვის ხომ არ მოგწონან, შოპარსული აქვსთ თავები.

ხუსეინ ხაგაზის ლექსები

* * *

მე სიმღერას დავეთხოვე, ვერ მივაფარე იაო,
უსუფ ალა, გენაცვალე, რაჟერ დაკარგე სვიაო,
ალი ალამ თუ გაგლახა? მუსტა აღია ძიაო.
დაკარგული არ იფიქრო, წისქვილის კარი ღიაო.
დღეის იქით დავემტეროთ, ვინღამ რომ გიქმნა ურუში,
დიდი არაფერი არის, ფასი არს სამი ყურუში.
ამ ფერადაც დავიფიქრე: ბელქი ჩაიჭრა რეშიდა,
მუსულმანი მაინც არ სქამდა, კორხალო ჰქონდა ზურგშიდა.
ვაი თუ კაძახმა აწვალა, განზე დაუნთო ალები,
სვიას დერდი ეყოფოდა, მოცმული ჰქონდა თვალეზი.
საქმლათ მაინც არ მინდოდა, უნდა მენახა ერთია,
მონავალზე თუ წავიდა, ხიდზე რა ფერ გაეთრია!

* * *

ღიარბეჭირს გიახელი, უნდა მეშოვნა ფარები,
რომ დამემართა ყვავილი, კილამ შემძრა ტყავები.
საცოდავათ მოაქცია ქი დამიწმიდა კლავები,
მუხლში ძალა გამოჰერთვა, ქაფშია გიგავს თვალეზი.
სულის დერდში რომ შევედი, გამძულდა ყველგან ქალები,
რაცხან რომ მე ავდექი, ცხენსა დავაქდე წალები,
ქურთებში რომ მოვიხედე პირ დაუბანელ ქალები.
კაი ნახში რომ მოვედი, სახლზე არ ჰქონდა კარები,
რა უჭირს რომ გაიკეთოს, ქურთებს დაუღვა თვალეზი.
მათი ცლოები ჩივიან: ძალიან კაი ვართ ქალები;
ფეხი დაუბანელი აქვს, მურიას უგავს თვალეზი,
ერთი შეხედვით შევშინდი, საძაგელი აქვს თავები.

ს კ ვ ი ნ ჩ ა (ჩიტა)

ჩიტის ხელმწიფესთან მივალ,
საჩივარი მაქვს ერთია,
სკვინჩამ უანა შემიჭამა,
თახსილის მქნელი ღმერთია,
გათენებამდე ვკიჟინებ,
შესეული ნყავს გოჭები,
სკვინჩამ რაიზე დამაგდო,
ნემსის ოდენ აქვს კოჭები.
ნეტა ეგე მაცოდინა:
ჩიტი რომელი მამალი,
დღეის იქით გავამზადო,
ბარბრ და ბევრი წამალი.
თოვლი რომ გათოვლდება,
მაშინ რას მეტყვის ზაფალი?
ჩიტის დედმამა ხომ არ ვარ,
რომ გავასუქო სკვინჩია.
უანის თავში რომ მივედი,
სულ ყველა შეძვრა ქვინცხშია.
თავზე ხელი შემოვიდევი,
ვერც შემატყო კაცმა ფერზე,
ჩემი ღუშმანი სკვინჩები,
ჭახათს კეკლუცობენ ბრეზე.

დ ა კ ა რ გ უ ღ ი ც ხ ე ნ ი

წიგნათ უნდა დამეწერა ქაღალდების ერთი ფარჩა,
სიზმარებმა ამიანცა, დამეკარგა ჩემი ბაჩა,

ვეძებე და ვერსად ვნახე, ძალიან ხათრი დამარჩა,
ნაბარგალზე რომ მიველი, ტანზე გამიჩნდა ალები,
საძაგელი მოვიწახე, მგლებს დაუდგათ თვალები,
მწუხარებით მოვიხედე, ოხრათ ეყარა ნალები.
საყვარელო ჩემო ბაჩავ, მერჩიე თავის მამასა.
შენი ხმა რომ გამეგონა, მაშინ ვიხპარდი ყაშასა,
რომ წადი და აღარ მოდი, რაზე მიეჭენი ინათი?
შენთან უკაცრავათ დავრჩი, ბაზარი ვქენი ყირათი,
პოლიციას აზრს ვაძლევ, ბაჩა გაუშვი ქალაქში.
საქათმეში გაველი, ვნახე ფაფარი ტალახში,
მაშინ ტირილი ვიფიქრე, მღვდელი მყოლოდა, ბერები.
სუდიაში გამაგზავნეთ, თან წამატანეთ მგელები,
მე რომ ბაჩა გაუშვი, რატომ არ შემახმა ხელები.
აქ სამყოფათ აღარ ვღირვარ, ჩემი ადგილია აქარა,
მარტო მგელს არ ვედავები, ზოგი ტურებმა დაქამა.
სახლში ბაღნები მიტირის, იმის შეხედვა მრცხვენია,
ღმერთი ბატონის წყალობით უნდა ვიყილო ცხენია.
ყოფლი კაცი რომ იცინის, მოწყინელი ვარ ერთია,
რაც კაცი ზელს მომიწყობს, იმის გამმარჯვე ღმერთია.

ს ი ზ მ ა რ ი

სიზმარში კაბა დამეწვა, ყანაოზი ვითამ ფარჩა,
მივალ-მოვალ ყოველთვის მახსოვს მშვენიერი ჩემი ბაბჩა.
ვინცა სებები გამიხადა, იმას არაფერი დარჩა.

ხუსეინ ხაბაზი

ამ ლექსების მთქმელი, ხუსეინ ქამჯარაძე, ბათუმის ოლქის, ქობულეთის ნაწილის სოფ. აჭყვისთავში სცხოვრობს. ამ რამდენიმე წლის წინეთ, მე ვიყავ მასთან და ეს ლექსები მაშინ დავწერე. ხუსეინ ხაბაზი 70 წლებში მიღწეული გახლავსთ, ქართული წერა-კითხვაც იცის და ქართულ წიგნებსაც კითხულობს. 10 წელიწადი დიარბეჭირს და ჭურთისტანს ყაჩაღათ ყოფილა გავარდნილი. რუსთავან დასავლეთ საქართველოს აღების შემდეგ, ხუსეინ ხაბაზს უფლება მიეცა შინ დაბრუნების, ეს მალე მოვიდა შინ, დასახლდა და დღემდე მკუდროთ სცხოვრობს თავის ცოლშვილში.

ამ მოხუცის მამამ დიდხანს იცოცხლა, მეც მოვესწარ მას, ვიყავ მასთან და ბევრი რამ ცნობები მიამბო ქობულეთის შესახებ, ნამეტურ ოსმალთავან ამ კუთხის გათათრების ამბები, ეს მოხუცი მომსწრე ყოფილა სოლომონ იმერთა მეფის. მიამბო: მე მაშინ კაი დელეყანდი ვიყავი, როცა სოლომონ მეფე სტამბოლს გაიხლათ ხონსქართან, ტრაპიზონამდის ჩვენ გავაცილეთო, იმერეთში რუსების მოსვლაც კარგათ მახსოვსო. ჩვენი გათათრების შემდეგ 100 წელი იქმნება გასული. მე პატარა ვიყავ, როცა ქობულეთში თათრობა შემოვიდა, პირველათ ბევრი ვიმაგრეთ, მე ჩემა ბებიათ გურიაში გამაქცია და გურიელის სახლში დამტოვა, რომ არ გავეთათრებოთ, მაგრამ ბოლოს მაინც არ ამცდა, დამშვიდების შემდეგ, ოსმალებმა მოლები გამოგვიგზავნეს და გავვათათრეს

ძალით. მე კარგათ მახსოვს, რომ როდესაც მოღებმა პირველათ დაიწყეს აქეთ მინარიდამ ლოცვის თქმა, ჩვენ ქრისტიანებს ძრიელ გვეჯავრებოდა და ამიტომ ქვებს და ტალახს ვესროდითო. ნელ-ნელა ისე მოგვიხერხეს, რომ აქედამ ხუცები გარეკეს, ეკლესიები დაკეტეს და ჩვენც გათათრება გამოგვიცხადეს. რამდენსამე წლის განმავლობაში მთლათ გათათრდა ოსმალეთის სამფლობელო ქობულეთი. ჩვენ, ქამჯარაძეები იმერეთიდან ვართ ძველათ აქეთ გადმოსულნი. ჩვენი მეგვარეები ქუთაისის ახლოს უნდა სჯხოვრობდნენ. მე მოვესწარ კარგათ სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, მის მამა აბდულბეგს, ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილს და მრავალთაც სხვებს.

წმ. თანამსახურ ბიჭვი

წმ. თამარ მეფე*).

როგორც ქვა და რკინის ერთმანერთთან შეტყორცნით გამოკრთება ცეცხლი, ანუ ნაბერწკალი, ეგრეთვე აღმობრწყინდება თამარ მეფის ცხოვრების ამბავი. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით ამ მეფის ცხოვრების აღწერა შეუძლებელია, ძნელი, მიუთხრობელი, ენით გამოუთქმელი. მის მომთხრობელს ბერძენთ ფილოსოფ პლატონის და არისტოტელის ენა უნდა ჰქონდესო, ანუ ქართველთ დიდებულის რუსთაველის კალამი.

„თამარს ვაქებდეთ მეფეს, სასხლისა ცრემლ დათხეული“

„შეჯნად ვიხმარე გარის ტბა და კაჯმად შინა რხეული“.

თამარ მეფის ცხოვრების აღწერის სიძნელე ძველადვე გამოთქვეს, ქართველთ ნასწავლ ფილოსოფებმა. მაგალითებრ: თამარ მეფის დროის ქართველთ ფილოსოფ ივანე შავთელი ამბობს:

„შემოკრბთ ბრძენნო, ათინელთ ძენო,

თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა,

კრიტს, ჯაბს, მადრიბს, კგვაზტეს, მაშრიბს,

ჩანეთ-ჩინეთსა, თარშის ქებულსა“.

იმავე დროის ქართველთ მეორე გამოჩენილ ნასწავლმა ფილოსოფ ერიგოლ ჩახრუხაძემაც მიმართა თამარის სიბრძნის აღწერას ასე:

„მო, ფილოსოფნო, სიტყვითა არსნო,

თამარს ვაქებდეთ გულის-ხმიერსა,

არისტოტელნო, ბრძენთა ტომელნო,

თუ რას არ შესძლებს ენა ძლიერსა“.

ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით აქა ნამეტურ შეამკეს და აღიდეს შემდეგ დროის ქართველთ კათოლიკოზებმა თავიანთ ლექსებ — იამბიკოებში.

*) ბათუმში ეს წერილი რუსულად სთარგმნა და დაბეჭდა ცალკე წიგნათ ქართველ მოღვაწე კოჭია მაჭავარიანმა.

თამარ მეფე ბრძანდებოდა გიორგი მეფის ქალი, გიორგი მესამის მამა იყო დიმიტრი მეფე, დიმიტრის მამა დავით მესამე, შემდეგ დავით აღმაშენებელად წოდებული, რადგანაც ამ მეფემ გაანათავისუფლა საქართველო არაბებისაგან. მაშინ საქართველო არაბებს აძლევდენ სახელმწიფო ხარჯს, არაბებს ორასი წელიწადი ეჭირათ საქართველო. ამ ღვაწლისთვის დავით აღმაშენებელი ქართველთა კათალიკოზების ბრძანებით წმინდანთა იქმნა მიღებული, ამის შვილი დიმიტრი მეფეც ბრძენი მეფე იყო, ეს ბერათ შედგა, სახელად დამიანე დაარქვეს, ქართულს მწიგნობრობასაც მისდევდა, — მეფობა შეიღს, გიორგი მესამეს ჩააბარა. როგორი ბრძენ მეფენიც დავით და დიმიტრი ბრძანდებოდნენ, ასეთივე ბრძენ იყო გიორგი მეფეც, გიორგის ქალი ბრძანდებოდა თამარ მეფე, ანუ თამარ მნათობი, რუსთაველის სიტყვით მზის სადარი, ბინდის გამსხივებელი, ქვეყნის მზე-თინათინი.

თამარ მეფის დედა ბრძანდებოდა ოსეთის მთავრის ხუდანის ასული ბურღუხან, დედოფალი მეტად ჭკვიანი. ჩვენის ისტორიის თქმით ეს დედოფალი უმაგალითოს კარგისთვისების ყოფილა, მას დიდათ ებრალებოდათ ღარიბნი, ლატაკნი, ბრალეულნი, დამნაშავენი, ყველას ქომაგი, ყველას მომხრე, ლატაკებს თვით თავის ხელით ურიგებდ სარჩო-საბადებელს, მოწყალებას. გიორგი მეფეც ასეთივე კეთილისთვისების ბრძანდებოდა. ამათ ასწავლეს თამარ მეფეს ნაზი კრძალულება, მაღალი სათნოება, დამნაშავეთა საქმეებისკარგათ განსჭვრეტა, მერე მის გარჩევ-განბჭობა, ყველას შეწყალება, ყველას პატივი, დიდთა და მცირეთათვის ერთი სამართალი.

მეფე გიორგიმ, დიმიტრიმ და დავით აღმაშენებელმათვის ჭკვიანის მოქმედებით საქართველო ყოველნაირის მხრით აღამაღლეს, დააწინაურეს, თანაბარ გახადეს იმ დროის ყველა განათლებულ სამეფოების, რომლებიც დიდის დიდებით ბრწყინავდენ, ასეთ განათლებულთ ტომთა ეკუთვნოდენ ელინი (ბერძენი), რომაელნი, ფრანგნი და ზოგი ერთიც

სხვა განათლებული ქრისტიანთ სამეფონი. მაშინ საქართველო ამათი ცალი და სადარი იყო, ამიტომ ეწოდა ქართველთ ბრძენ კაცთაგან ხსენებულ დროის საქართველოს „აქრას საუკუნე“ ასე რომ დიდებულ და ბრძენს თამარ დედოფალს მამა-პაპათაგან ჩაბარდა ძრიელი საქართველო, ძრიელ სამეფოს მოევლინა. ქვეიანი დედოფალი და ამან უფრო გააძლიერა ბევრ ნაირის ძლიერებით ამაღლებული საქართველო.

ასეა ყველგან სადაც კი დედ-მამას კაი შვილები გამოსდით, უხვირო შვილების მეოხებით ბევრი ოჯახი დაცემულა, ბევრი სამეფოებიც მოსპობილა, ბევრს მამასახლის დაუკარგავს თვისი მამასახლისობა, ბევრს მეფეს მოჰღებია ბოლო, წართმევია გვირგვინი და ტახტი. ჩვენ ქართველნი ძლიერნი და ბედნიერნი ვიყავით მაშინ, ვიდრე კარგი მეფეები და თავადები გვყავდნენ, დავეცით მას შემდეგ, როცა უპირველესად ესენი წახდენ, როცა ამათ უძლოური ხალხის საქმეს გული აჰყარეს, თვალი მოარიდეს, დიდ პატარაობა დაარსეს,, მაღალი წოდება გაამედიდურეს, ხელში მათ უძლოურთა მომრეობის ძალა მისცეს, ბევრნაირის უსამართლთების ძალოვნებით შემოსეს, დიდსა და მცირეთ შორის დიდი განსხვავება და გარჩევა დააფუძნეს.

საქართველო ამაღლდა რიგიანის გამგე პირებისაგან, — საქართველო დაეცა ურიგო მეფე-თავად-პირებისაგან.

თამარ მეფე დაიბადა 4159 წ. იგი მეტათ ჯან სალი ბრძანდებოდა. შესახედავობით ყოფილა მეტათ ნარ-ნარი, მშვენიერის თვალ ტანადობის, ყმაწვილის ხილვას ყველა განცვიფრებაში მოჰყვანდა. თამარის დაბადება მთელმა ქართველობამ დიდის დიდებით იდღესასწაულა. თამარის დაბადების დღესასწაულის მიზეზათ ისიც იყო გამხდარი, რომ გიორგი მეფე, ე. ი. მამა თამარ მეფისა და მეუღლე გიორგი მეფის, დედა თამარის, — დედოფალი ბურღუხანი ქართველებს დიდათ უყვარდათ. ამ სიყვარულს ნათლათ აცხოველებდა მათი კარგი მოქმედება, ერის უზადოთ სიყვარული, მათი უმანკოთ

პატივის ცემა და ქართველთ ტომის წარმატების საერო და-
ლადი. ერის უზადო სიყვარულს უარესათ აფართოვებდა და
ამძლავრებდა იმ დროის ქართველთა ტომის სიუხვე, სიღია-
დე, მაშინ ქართველი ტომის ორივე სქესის რიცხვი ითვლე-
ბოდა 10 მილიონზე მეტი. ამას გარდა მაშინდელს ქართვე-
ლებში სხვა ბევრი კეთილი რამ წარმატებით მხარეებიც არ-
სებობდა, მაგალითებრ: მაღალსა და დაბალს წოდებაში არ-
იყო ისეთი ზიზღი და მტრობა გავრცელებული, რაც ჩვენდა-
საუბედუროთ ეს შემდეგ დროის ქართველებში გავრცელდა,
მაშინ დავადი, აზნაური, მღვდელი და გლეხი ყველა ქართ-
ველ იყო, ყველას თავის თავი ქართველად მიაჩნდა, ყველა
მით ნეტარებდა, რომ იგი საქართველოს შვილი იყო, ერთის
ტომის-აკვნის ძენი, ერთის კერის წინაშე ყველა ერთობით
მსხდარი. იცოდნენ მათ ისიც კარგათ, რომ ვიდრე მათ შო-
რის იქმნებოდა მტკიცე ერთობა, მინამდის მათ მტერი ვერას-
დააკლებდა, ვერ გასტეხდა, როცა ეს ღირსება დამცირებულ
შეიქმნებოდა მათ შორის, მაშინ მათ მტერიც ადვილად მო-
ერეოდა. ამ ბრძნულს ანდაზას ასაბუთებს შემდეგი თქმუ-
ლებაც:

„შურმან ქართველის კაცისმან დააქცია აჯახი თვით ქართვე-
ლთა, ფერფლათ აქცია ჩვენი მამული“.

როცა ქართველთა შორის შურმან იწყო მაღლა წვევა
და გაფართოვება, მას შემდეგ ქართველი ერიც მიეცა ვრდო-
მილებას და უძლურებას ამ მოსაველს ის გარემოებაც უფრო
უწყობდა ხელს, რომ ჩვენს გარშემო მაჰმადიანებმა იწყეს აღო-
რძინება და გამაგრება, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ
საქართველო ვერ აღორძინდებოდა და ვერ დაწინაურდებო-
და იმ სახით, როგორც იგი დაწინაურდა მშვენიერის დაბე-
ბით, სოფელ-ქალაქებით, გზა და ხიდებით, მეურნეობით,
ხელოსნობით, ეკლესიების შენებით, სწავლით და ხალხის
რიცხვით, მაშინ იმოდენათ ძლიერი იყო ქართველი. რომ
მარტოთ, ახალციხის მხარეს ერთი მილიონი ქართველობა

სცხოვრობდა, მაშინდელ ქართველთ ძლიერებას განცვიფრებაში მოჰყავს თვით დღევანდელ ქართველს გარეშე უცხო მოგზაურიც, ჩვენ-კი დაბრმავებულები ვართ.

თამარ მეფე პატარაობიდან იზრდებოდა სამეფოს სახლში, მას ზრდიდნენ იმ დროის ქალების სწავლის წესდების კვალითა. უმეტეს ყურადღებას აპყრობდა რუსუდან დედოფალი, მამიდა თამარისა. ეს დედაკაციც მეტათ ჭკვიანი ყოფილა, შორს მხედველი, მცოდნე იმ დროის ყველა სწავლა მეცნიერების, მასთანვე ხელსაქმეშიაც დახელოვნებული, ჭრა, კერვა და ქარგვა უმაღლესის ზომით სცოდნია. ამ ქალს დიდათ სურდა საქართველოს სიძლიერე და სიდიადე, თავის ძმა გიორგი მეფეც დიდათ უყვარდა. თამარ მეფე სწავლაში მეტათ ხალისიანი ყოფილა, ყველა საგნებს იგი უადვილესად ითვისებდა. თამარმა კარგათ შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოს ძველი ისტორია, სამღრთო წერილი, სხვა-და-სხვა საგნები, ბერძული ენა და მათი მწიგნობრობა, ლათინური ენა და წერა, თათრული, სომხური და რუსულიც, რადგანაც მაშინ რუსნი ქრისტიანები იყვნენ, მასთან ძლიერნი-მართლმადიდებელნი. ყველაზე მეტი გონიერბა ამას ეტყობოდა სახელმწიფო საქმეების მართვის გონიერებაში.

თამარ მეფეს მშობლები ადრე დაეხ-ცა, მცირე დროს მის მამიდაც მართავდა საქართველოს ტახტს. თამარი მოწიფულებას მიეცა, მას გათხოვება დაუპირეს, მაგრამ იგი არა ნდომობდა, მამის თხოვნას გარდა მამიდამაც სთხოვა გათხოვება, თამარმა შეისმინა მათი თხოვნა, მალე საქმროთ რუსეთის მეფის ანდრია ბილოლძის ვაჟი მოიყვანეს და მასზე დააქორწინეს, მაგრამ ამითი ცოლ-ქმრობა მცირე ხანს დარჩა, იგინი მალე განქორწინდენ, რუსი გიორგი სტამბოლს გაიქცა, იქ ბერძენთა იმპერატორს შველას სთხოვდა, ჯარი მომეცი, წავალ საქართველოში და თამარ მეფეს შევებმები და მე გავმეფდები, მაგრამ ბერძენებმა დახმარება არ მისცეს, იგი მოვიდა მაშინდელს ერუშეთში, (არტაანის ოლქი) იქა-

ური ქართველების ზოგიერთი მთავრები შიიმხრო და თამარს ომი დაუწყო, მაგრამ იგი მალე იქმნა ძლეული, საქართველოდგან გააძევეს, ამით გათავდა თამარის საქმე.

თამარ მეფე და დიდებულთა თხოვნით რუსზედ დიდუბის ყველა წმიდის ტაძარში დაგვირგვინდა. დანიშნულს დღეს დიდი ხალხი შეიკრიბა. ეკლესიაში დაიწყეს წირვა და გალობა, მგალობელნი გალობდნენ შესანიშნავის იმ დროის გალობით. გვირგვინის კურთხევას შესრულების დოს, თამარ მეფესთან მიბრძანდა ქუთათელი, მთავარ ებისკობოზი, ანტონ საღირის ძე, კაცი თავის დროის კვალად მალლის სწავლით შემოსილი, ამან დაადგა თამარ მეფეს თავს გვირგვინი. შემდგომ ამის მოიღეს ხმალი: ვარდანის ძემ, ამანელის ძემ და სხვათა შემოსეს თამარ მეფე. ამავე დროს, სამეფოს მხნეობისა და ერთგულობისათვის დალოცეს დიდის დიდებით კახაბერი კვირიკის ძე ერისთავი რაჭისა და თავკვერისა, წირვაზე შეაქეს ქართველთ მღვდელ მთავრებმა, მათ აღიდეს დიდებული თამარი, მეღექსეებმა აქეს ლექსებით თამარ მეფის ჭკუა და გონიერება.

ამ დღისთვის და შემდეგაც დიდუბეში იკვლოდა დღეში ათასი ცხვარი, ძროხა, ხბო, თხა და გარეული ნადირი, კარგათ მომზადებული საჭმელები მიერთმეოდათ სტუმრებს და მოწვეულთ უცხოთა, ამათ გარდა ყოველ დღე ურიგებდნენ საჩუქრებს, მისმა უხვმა საჩუქრებმა დაამდიდრა ღარიბ-ღატაკნი. ობოლ ღატაკებთ მიუჩინა გამზდელნი, მოხუცებულთ მათხოვართათვის გააკეთებინა სამადლო სახლები. გააკეთებინა უცხოელთ მოგზაურთათვის სასტუმრო სახლები, ქარვას-ლები. ერთის სიტყვით თამარ მეფე სრულის სიუხვით მიეგება დაგვირგვინებას. მაშინ ღურმე დიდუბის ეკლესია დიდი ეკლესია ყოფილა, მიტომ დაგვირგვინებულა აქ, რომ ყველა უმაღლესი პირი მოთავსებულიყო ეკლესიაშიო. შემდეგ საუკუნოებში ეს ეკლესია მტრისგან მთლად დაიქცა, მერე დაქცეულის ნაშთები ჟამთა მიმდინარეობის ქარმა წვი-

მამ და სეტყვამ სრულიად მოსპეს, გააქრეს სამუდამოთ. ამ ეკლესიის ალაგას შემდეგ აღგებულ იქმნა პატარა ნიში, რომელზედაც ამ XIX საუკუნეში აღაშენეს ახალი ტაძარი.

დაგვირგვინების შემდეგ თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია სამეფოს საქმეებს, ჯარის ცხოვრებას, ხალხის საჭიროების ვაცნობას, ეკლესიების შენებას, არხების გაყვანას, სასწვლებლებმა ერთი ათად იმატეს, კარგათ გაჩაღდა ქართული მწიგნობრობა, გამოვიდნენ „შასანიშნავი შოთა რუსთაველი“ „ვეფხისტყაოსნის“ დამწერი, იოანე შავთელი, ფილოსოფი, გრიგოლ ჩაბრუსაძე, დავით საათაბაგოელი, „ვისრამიანის“ მთარგმნელი, სარგის თმოგველი „დილარიანის“ დამწერი და ზოგიც სხვანი სამხედრო და სასულიერო გვამნი, შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანი“ საქართველოზედ დაეწერა. როგორც როსტევეან მეფეს თინათინის მეტი სხვა შვილი არ ჰყვანდა, მან დაგვირგვინა თინათინი მეფედ, ესევე იყო თამარიც. ამის მამას თამარის მეტი სხვა ძე არ ესვა. როსტევეან მეფე—გიორგია, არაბეთი—საქართველო, თინათინი-თამარი. ინდოეთი-იმერეთი, ქაჯეთის ციხე—ახლანდელი ქაჯეთის ციხე, ქაჯელნი-სამცხელნი. ხატაველნი-ოსები.

თამარ მეფეს სამეფო მოვალეობის გარდა მეტათ კარგად ჰქონდა შესწავლილი ხელსაქმეც, სამეფო საქმეების გარჩევის და განბჭობის შემდეგ იგი ჰკერავდა და ჰქარგავდა, სხვა და სხვა სამღვდელმთავრო სამოსს, უმეტეს ეპისკოპოზების სამოსს ჰქარგავდა, შერე მათ ეპისკოპოზებს სწირავდა, მისის თითებით შეკერილ და მოქარგულ დაფარებით სავსე ყოფილა ძველათ საქართველოს დიდრონი ეკლესიები. დღევანდლამდე იხილვება სურათი მისის გულსაკიდის ჯვარისა, ქართული წერაც ქარგვასაებ სკოდნია, მისგან დამტკიცებულ-სიგელ გუჯრებმა ჩვენ დრომდინ მოაღწიეს, ამ გუჯრებზე თამარ მეფე განსტკვიფრებელის ოსტატობით აწერს ხელს, სულ ორს ასოში იხატება მისი სახელი—თამარ მეფე. თამარ მეფის საბედნიეროთ, მის მეფობის დროს, შეესწრნენ მეტად ჰკვიანნი

და ბრძენ სამეფო ქართველთ გამგენი, ეს პირნი იყვნენ თამარ მეფის მარჯვენა მკლავნი. ამათმა უზადო მოქმედებამ, სამეფო საქმეების ღრმად ჩაკვირვებამ ქართველთა შინაურსა და გარეულს საქმეებს მეტათ კარგი, სრული, დიადი მიმდინარეობა მისცეს. ასეთ პირებს ეკუთვნოდნენ ზაქარია მხარგძელი, ივანე მხარგძელი, ვარამ გაგელი, შალვა თორილი და სხვანი.

ამათმა ძლიერმა მკლავმა და მიწის მგელობამ საქართველოს მისცეს თვის ადგილებთა სიმტკიცე, სამეფოს სამფლობელო ადგილების შემოხაზვა, ამათ განავრცეს და მტკიცეთ შემოფარგლეს ქართველთა მიჯნები, გაოხრებული ჰაოსიანთ ქალაქებიც ამათ დაუკავშირეს უფრო მტკიცეთ ქართველებს, ქართველ მეფეთა სამახსოვროთ ანში რამდენიმე ქართველთა ეკკლესიებიც აღაშენეს. რომლებმაც შემუსრვით ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს. ერთ ამ გმირთაგანი სარწმუნოებით მართლმადიდებლობას დაუკავშირდა, რადგანაც იგი გრიგორიანი იყო ამ გარემოებამ ჰაოსიანთა და ქართველთ შორის განხეთქილება ჩამოაგდო, მაგრამ თამ რ მეფემ ეს მალე დააწყენარა. მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ ზაქარია და ივანე მხარგძელნი სარწმუნოებით იყვნენ გრიგორიანნი, თორემ გვარ-ტომობით, ენით და ხასიათით ნამდვილ ქართველები იყვნენ. ამათსავე დროს ქართულს მწიგნობრობას გარეშე ბრწყინვალეთ მოქმედებდნენ ივანე შავთელი. კაცი ფილოსოფი, მალაღის გონების მექონი გრიგოლ ჩახრუხაძე, კაცი გამოჩენილი გამგე და მოსე ხონელი, ამირან დარეჯანიანის დამწერი, ჭვიანი მოსამართლე და რამდენიმეც სხვა სასულიერნო პირნი.

ამათ დროს საქართველი ირიცხებოდა რკინის პალოდგან დარუბანდამდე. თფილისი მაშინ სამეფო ქალაქათ ითვლებოდა, მცხეთა საკათალიკოზო დედა ეკკლესიად, კათალიკოზოცხეთაში ბრძანდებოდა, ტფილისში თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა. თამარ მეფეც უმეტეს ტფილისში სცხოვრებდა, განვლო დრო-ყამმან და ქართველთ დიდებულთა შორის დაი-

ბადა თამარ მეფის გათხოვების აზრი, მალე დანიშნეს კრება, თაბირი ჰქმნეს და გარდასწყვიტეს თამარ მეფის მეორე ქმარზე გათხოვება, მოციქულათ მიუგზინეს მამიდა—რუსუდან დედოფალი, ამან აუწყა თამარ მეფეს ერის წადილი და თვითაც დაავალა გათხოვება. თამარ მეფემ შეისმინა მამიდის რჩევა, გათხოვებაზე თანხმობა განაცხადა. სასიძო მალე გამოსჩნდა, ეს იყო ოსეთის მთავრის შვილი—დავით სოსლანი.

დავით სოსლანი თავის დროის კვალათ განვითარებულ პირი იყო. იმ დროის ოსები მთლათ ქრისტიანები იყვნენ, მათში, გავრცელებული იყო ქართული ანბანი, ქართული წიგნები, იგინი მაშინ მკაფიოდ ქართველობდნენ, შემდეგ კი უბედურმა გარემოებამ და ჟამთა ვითარების პირობებმა ოსები გაათათრა, განათლების წარმატებას მოაცილა, უკანასკნელ იგინი გადაასხვაფერა. დავით სოსლანი იყო იმ დროის ერთ-განვითარებულ მთავართაგანი, გვარად ესეც ბაგრატოვანი, ძველი შტო და ბაგრატოვანებისა, შთამომავალი დავით ყველაფრით მოსაწონი ყოფილა, თანხმობის შემდეგ ქორწილი მალე მოხდა, ქორწილი დიდუბის ეკკლესიაში მომხდარა, რადგანაც ამავე ეკკლესიაში დაგვირგვინდა. ამ დაგვირგვინების სახსოვრად იოსებ დავითაშვილმა სახალხო კილოთი სთქვა შემდეგი ლექსი:

„საქართველს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშენიერით მოსილი, ამომავალ მზის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშენა მან მხარი!
დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი,
ასი სულს ცხვარი დაჰკლა და რასი ნიშა ხარი,
ქვიზ-ახლებსა უწყალობა თქრო, ვერცხლი დიდი ძალი,
სიბრძნით, სიუხვით „ქებული, დილის ცისკარი სიღარი;
ის მნათობი ქვეყნიური, მკვდარიც ვერ ვბოვეთ სად არი?“

„მკვდარიც ვერ ვბოვეთ სად არის“ ხალხის სიმტყუნეა, ისტორიით ვიცით, რომ თამარ მეფე გელათში ასათლავია. ეს სწორეა და ნამდვილი.

ქორწილის შემდეგ თამარ მეფემ დიდი წყალობა გასცა ღარიბებზე, როგორი მოწყალეც თამარ მეფე ბრძანდებოდა, სწორეთ ისეთივე აღმოსჩნდა დავით მეფეც, ამათ ქართველთა შორის დაამყარეს მშვიდობიანი წესები, ურჩნი დაამუხლეს, მხაგვრელნი ალაგმეს, სამეფოს საქმეები ოსტატურათ განაწყეს, ყველა სახელმწიფოებთან ოსტატურათ იწყეს კავშირი, უმეტეს ამათ ყურადღება მიაქციეს დასაღეთ-სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს, ოლთისისკენ, ყარსის, ერუშეთის (არღანის) და სხვა ასეთ კუთხეებში მრავლათ იწყეს ციხე, კოშკ-ხიდების გაკეთება, მათგან გაკეთებული ხიდები აჭარა, ლივანა, შავშეთში დღესაც მრავალია, ხალხი ამბობს, რომ იგი თამარ მეფის ნაკეთებიაო, ამათ იცოდნენ ამ კუთხეების მნიშვნელობა და მიტომ მიაქციეს მას ყურადღება. პირველად თამარ მეფეს ამ კუთხისაკენ მოუხდა ომი ნუქარდინთან, ნუქარდინ ძლეულ იქმნა. ამაზე გამოითქვა შემდეგი ლექსი გადასხვაფერებით:

„თამარ მეფე და ხონთქარი, მადამა ღმერთმა წაჭკიდა, ზღვაში ჩაუშო ხომადი, ზედ აღმასები დაჭკიდა, ზედ დასხა ქართგელთა ჯაშქარი მრავალ წყალფხას დაჭპირდა“.

ნუქარდინის ომის დროს, ქართველებმა იპოვნეს ერთი ძველებური „კარაბადიმი“ არაბულს ენაზე ნაწერი, ნუქარდინის ჯარის ექიმს ჰქონდა ეს „კარაბადიმი“, ჯარში თან წამოღებული. თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია ექიმობას, ეს „კარაბადიმი“ ათარგმნინა ქართულად, გაამრავლა ექიმები და დოსტაქრები, „წამაღებანი“ და საექიმო წიგნები, ასეთის დიდების სამახსოვროთ ლექსი სთქვა იმ დროის ბრძენ გრიგოლ ჩახრუხაძემ:

„თამარ წყნარი, შესაწყნარი,
ხმა ხარ-ხარი, ჰირ მცინარი;
მზე მცინარი, საჩინარი,
წყნარი, მთქნარი მამდინარი,
მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი;

აჩსად მთქნარი, უჩინარი,
ვარდ-შამხნარი, შამხ-მადნარი,
დაწვ-მწყაზარი, ზირ მცინარი“.

ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ამაოდ, ადვილად არ მოგვითხრობს, რომ თამარ მეფის მშვენიების და კაცთათვის კარგი საქმეების ცნობების აღწერა მეტათ ძნელია, „შეუძლებელია. ამასვე მოგვითხრობენ თამარ მეფის მელექსენიც, ბევრს ღირსებასთან თამარ მეფეს მეტათ კარგი მომთხრობელი ენა ჰქონია, შესანიშნავი მეტყველ მქადაგებელი ყოფილა, ამასვე ასაბუთებს იმ დროის ივანე შავთელის ეს სიტყვა ლექსად:

თვალი ხარ ბრძანა, თვით მზრდელი ურმანა,
მშიერთა ზური, უსახლ-სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა,
შიშველთ სამოსლად მოფლინებულნი,
მოხუცებულთა, შორით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად, მისაყრდნობელი,
მოგვფენ სიბრძნეს, წერილთ სიღრმეს
თვით განგვიმარტებ მადლთა მთხრობელი“.

თამარ მეფეს კარგად იცნობდნენ და აქებდნენ: ბერძენ-თ. თათრები, ფრანგნი, რუსნი, სომეხნი, სპარსნი, ეგვიპტელნი, ჰინდნი, სლავიანთა ტომნი და მრავალიც სხვა ტომთა ძენი, თამარ მეფის სახელს ყველგან ქებით იხსენიებდნენ, ამის სახელს ამოსკრიდნენ დანებზე, ხმალს-ხანჯალზე, საეკლესიო ნივთებზე, ჭურჭელზე, სახლის კარებებზე ყვავილიანის ასოებით, ძვირფას ნივთებზე, ხალებზე და სხვაგან. ქართველნი ამოსკრიდნენ უფრო შოთა რუსთაველის შემდეგ სიტყვებს:

„თამარს ვაქებდეთ მეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხეული.
ვას შვენიის ღომსა ხმარება შუბისა, ფარ მიმშერისა,
მეფისა მზისა თამარის, დაწვ-ბადანშ თმა გიშერისა“.

თამარ მეფე ხშირად ხელავდა ქართველთ ლაშქართა, მას სამუდამო მორიგი ჯარისა ჰყვანდა კაცი ოთხ-ასი ათასი“.

ჯარს ინახავდენ კარგათ, ჯარის კაცთა სამსახური დროებითი იყო, მათ ეძლეოდათ კარგი სასმელი-საქმელი, მიტომაც სძლევდენ იგინი შტერს. ყველა ჯარის კაცს იგი შვილს ეძახდა, ყველა ჯარის კაცს მას დედას უწოდებდა. დავით სოსლანის ხელში თამარ მეფეს მიეცა ორი შვილი, ერთი ქალი, რომელსაც მამიდის სახელი - რუსუდან უწოდა, მეორე ვაჟი, ლაშა-გიორგაძე წოდებული, ლაშა აფხაზურს ენაზე ბრწყინვალეს ნიშნავს. ორის შვილის მიცემის შემდეგ თამარ მეფემ თავის ქმარს მიმართა და ასე უთხრა.

„რაც საჭირო იყო ჩვენთვის, ის მე უკვე მოვეცი ჩვენს ქვეყანას. დღეის შემდეგ ლოგინი ჩემი შეუგინებელ უნდა დაშთეს, დღეის შემდეგ მე ჩემის ლოგინით თავისუფალ უნდა ვიქმნე“, ქმარმა შეისმინა თამარის თხოვნა, მას შემდეგ ლოგინი მისი დარჩა განმარტოვებულ. ამ გარემოებამ ბრძენ ქართველ სამღვდელთა წინაშე დაბადა აზრი, რომ თამარ მეფე სიკვდილის შემდეგ ქართველ წმინდანათ უნდა ჩაითვალოსო, ჩათვალეს კიდევ, მაგრამ შემდეგ კი მივიწყებულ იქმნა ეს მრავალთაგან. თამარმა დიდი ყურადღება მიაბყრო მთიელ ხალხთა ცხოვრებასა, მათში გაამრავლა ეკლესიები და სკოლები, განამტკიცა ქრისტიანობა, ლეკებში მთლათ მოსპო კერპობა და გააქრისტიანა ყველა, აუშენა მათ ტაძრები, ეკლესიები; დევნილს სომხებს მხარს უჭერდა, ყველას ქომაგი იყო, ყველა ქრისტიანი სიხარულით უმზერდა, აფხაზებშიაც ერთი ათათ წინ წასწია განათლების საქმე, დახსნა სკოლები, წერა-კითხვა დიდის პატივით შეიმოსა აფხაზთაგან.

არც ოსეთი დასტოვა უყურადღებოთ, ოსებსაც დიდი სამსახური გაუწია, იგინი განვითარების გზაზე დააყენა, დახსნა მათში სასწავლებლები, მონასტრები და ეკლესიები. თამარ მეფის რჩევითვე ტრაპიზონში დაარსებულ იქმნა ბერძენთა იმპერიის მეორე ნაწილი, რომელსაც ყურადღება უნდა მიექცია ტრაპიზონს იქეთ და აქეთ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქთა და დაბა სოფლებში მცხოვრებ ბერძენთათვის,

რომ მათ თვის საქმე არ გასჭირებოდათ, რადგანაც ბერძენთ-
რიცხვი აქეთაც დიდი იყო და მეორე, ბერძენთა ძლიერება
ქართველთათვისაც კარგი იქმნებოდა, რადგანაც თამარ მეფე
იყო მეტად მღვთის მლოცავი, მასთანვე ბევრის უმაგალითოს
თვისებით აღვისილი. მას თავის სიკეთე და შრომა სრავის-
თვის არ შურდა, სამეფოს და ერის დიდის სამსახურით იგი
დიდათ ამალღდა, მისი ამალღება იყო საქართველოს დაწინა-
წაურება, საქართველოს დაწინაურება გახდა თვით ქართველი
ერის სიძლიერეთაც, ასეთ დაწინაურებულ ერის მეფეს უფრო
დიდი შრომა და სამსახური უხდებოდა, დიდის შრომისაგან
იგი მალე მოუძღურდა და ჯერედ ისევ ხანში არ შესული
გარდაიცვალა 1212 წ.

ამის გარდაცვალების ცნობა მთელს საქართველოში
მოიფინა, ქართველთ გარდა, სომხებმაც მწარედ იგლოვეს,
რადგანაც სომხეთი ამ დროს დაცემული იყო, მის ერი გან-
ბნეულ-დეენილი, მაჰმადიანები სასტიკად სტანჯავდენ, თამარ
მეფე დიდათ მფარველობდა მათ. მიცვალების გამო ქართ-
ველთ მღვდელ-მთავრებმა წარმოსთქვეს შესანიშნავი სიტყვა-
ნი ქადაგებით და იანბიკონი ლექსათ, მეისტორიეთა აღწერეს
მისი ბრძნული ცხოვრება დიდის პატივის ცემით. მელექსეე-
ბმა წარმოსთქვეს მშვენიერი სამგლოვიარო ლექსნი და ქება-
თა-ქებანი. დასაფლავების დღე დანიშნეს, თფილისიდგან დი-
დის ამბით და საერთოს პატივცემით ცხეთას მიასვენეს, დრო-
ებით აქ დაასვენეს, როცა ხალხი მოგროვდა და შესრულდა
მთელი ხვედრი, მერე მცხეთის ტაძრიდგან წაასვენეს იმე-
რეთს, გელათის ტაძარში და იქ დასაფლავეს, თავის მამა-
პაპის ახლოს. ამის გარდაცვალების შემდეგ დროებით ჰმართა
რუსუდან დედოფალმა, მისმა მამის დამ, მაგრამ ლაშა გიო-
რგიც მალე გამეფდა. თამარ მეფის გარდაცვალება იგლოვეს
ნამეტურ სნეულთა და უძღურთა, რომელთა დიდს ქომაგა-
თაც ბრძანდებოდა. თამარი თუ რამოდენად ძლიერი იყო
და რამოდენად პატივცემული ქართველთაგან, ამას გამოა-

ჩენს შემდეგ ამბები, რომლებიც ხალხშია ზეპირ დარჩენილი,

თამარ მეფეს დიდად უყვარდა საქართველო, მაგრამ თავის სიყვარულს არც სხვა ქართველებს აკლებდა. ნამეტურ ხშირათ დაბრძანდებოდა ხოლმე ბათუმის ახლო მახლო, ამიტომაც არის რომ აქარელ ქობულეთელ გათათრებულ ქართველებს დღესაც კი ახსოვთ თამარ მეფის ცხოვრების ცნობები. ეს ცნობები მათში ვერაფერს მუსულმანურს მახვილს ვერ ამოუგდია. დღესაც უკვდავთ ახსენებენ თამარ მეფის სახელს. ძველათ, ქობულეთეუს, ქართველ მაჰმადიანს ბეჟანის ძეების ერთს წევრთაგანს გამოუთქვამს შემდეგი ლექსი:

„ათასი კაბა ემა მეფანდა, ევეჯანი თქვას დიდითა,
ვაჭმევდი დედალ ხახახსა, ვასომდი ბრადის ჭიქითა,
ვინც რომ შეშება შეგები ალაღათა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით შეფენო, ვინც დარჩით ამას იქითა“:

ეს ლექსი ქართველ მაჰმადიანებმა ზეპირათ იციან, მათ ძლიერ უყვარსთ თამარ მეფის ცხოვრებიდან საუბარი, ამის მიზეზათ იმ გარემოებას აღიარებენ, რომ თამარ უმეტეს ბათუმისკენ ცხოვრობდაო. თვით ლექსის გამომთქმელის ბეჟანისძეების ძველნი იწოდებოდნენ პირმსახურის ძეთ. პირმსახურათ ჩვენში თამარ მეფეა მხოლოდ ხმობილი, ამბობენ, აქარაში ბეგები — ბეჟანისძეები, რომ დიახო, დღევანდელი ბეჟანისძეებთა ძველნი თამარ მეფის მსახურნი ყოფილანო.

ქართველი მდაბიო ხალხი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფის საფლავი დაკარგულიაო. ზოგნი ამბობენ ვარძიაში ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ მცხეთასო, ზოგნი ამბობენ რაჭაში, ერთს კლდის გამოქვაბულს კუბოში ასვენიაო, ეს ამბავი ერთმა ტვინით ავთმყოფმა აინიჟა და მის გამო მკითხარბაც დაიწყო, ტვინით ავთმყოფმა კინაღამ მთელი ქართველობა

აიყოლია და თამარ მეფის საფლავი რაჭის ერთს გამოქვაბულში აძებნინა, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე ასაფლავია გელათში, დავით აღმაშენებლის ახლოს.

ამ ტყუილ ამბების გავრცელებას დაეხმარა ის გარემოება, რომ თამარ მეფის დასაფლავების შემდეგ, ქართველთა მტერთა თავ დასხმის მეოხებით გელათი რამდენჯონისამე იქმნა აოხრებული, აოხრებული ისე, რომ ეკლესიაში იატაკის ანუ საფლავის ქვებიც აღარ დარჩენილა მთლად. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, ქართველთა ცხოვრების საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ მათ აღარ სცალოდათ მეფეთა საფლავების პატრონობა, მათ საქმეს უჭირებდა თვით სიცოცხლის დაფარვის მზრუნველობაც. მათ მივიწყეს მრავალ მეფეთა საფლავები, მიივიწყეს თვით თამარ დედოფლის საფლავიც, რადგანაც საფლავის ქვები აქა იქ ეკლესიებში შემუსვრილ იქმნენ. ხალხმა მიივიწყა, მაგრამ ისტორიის მწერლებმა კი არ დაივიწყეს იგი, მათ მაშინვე დასწერეს „ქართლის ცხოვრება-ში“, თუ სად დაკრძალეს გვამი თამარ მეფისა. ეს ისტორიული ცნობები მდებრივ ხალხისათვის მაშინ სულ არ არსებობდა, მათში წერა-კითხვა დაცემული იყო, იგინი ვერას წაიკითხავდენ და მაშასადამე ვერც აზრდებდნენ რიგიანად შეისწავლიდენ. ამ უკან ვრდომილების მეოხებით ქართველთა მდებრივ სამუდამოდ მიივიწყდათ თამარ მეფის საფლავი, ნამეტურ ქართლის გლეხმა არც გელათი იცოდა, არც კიდევ სხვა ასეთი შორი კუთხეები, რომ მას მის მეოხებით რამე სცოდნოდა, სადმე მისულიყვნენ და თამარ მეფის საფლავის ამბავი ან ამოეკითხნათ, ან ვისგანმე ზებირ ნაამბობი მაინც მიელოთ და გონების კვალად დახსომებოდნათ რამე. ამის ძალა მათ არ ჰქონდათ და ამიტომაც მათ თავიანთის ხსოვნით თამარ მეფის საფლავიც დაკარგულათ გაავრცელეს, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე გელათში ასაფლავია, იქ არის ამის საფ-

ლავი, ამასვე გვიმტკიცებს „ქართლის ცხოვრება“-ც უმეტეს
ეს მისი ბრალიც არის, რომ რაც ერთის თაობისაგან და-
ვიწყებას ეძლევა, ის შემდეგ თაობისათვის საზღაპროდ ხდება.

მურლულში, ართვინის ოლქის ქართველ მაჰმადიანები
ლაპარაკობენ შემდეგს:

— თამარ მეფე მურლულში ასაფლავია.

მხოლოდ სადა, ეს კი არავინ იცის, ყველა კი იმას ამ-
ბობს, რომ თამარ მეფე აქ ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ:

— ვინც თამარ მეფის საფლავს ფეხს დაადგამს, ის მა-
შინათვე გაგიჟდებაო.

მაგალითებრ: ერთ საღამოს, მის საფლავზე დასძინებია,
ერთს მწყემსს, გათენებისას ამდგარა, მაგრამ იქვე გაგიჟებუ-
ლა, გაგიჟების შემდეგ იგი ტყეებში დადიოდა, დღე და ღ-
მეს იქ ატარებდა, ტყის გარეული სასტიკი ნადირი არას
ერჩოდა, ბევრჯერ ჰკითხა მას ხალხმა:

— ბიჭო, აბა გვიჩვენე ის ადგილი, სადა შენ დაგეძი-
ნა, რომ ჩვენც ვნახოთ, ოდესმე ჩვენებსაც არაფერი დაე-
მართოსთ.

ბიჭი ვერაფერს პასუხს აძლევდა, რადგანაც მას ის ად-
გილი კარგად აღარ ახსოვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს
ბიჭი თამარ მეფის საფლავთან მღვთის ბრძანებით მისულა,
იქ გაჩერებულა და თამარ მეფის საფლავისათვის პატიობის
მუდარება დაუწყია ასე:

— დიღო მეფეო, მაპატიე, შემინდე ჩემი დანაშაული,
შემიბრალებ, კარგად გამხადე.

ასეთი ხვეწნა თამარ მეფის საფლავს შეუსმენია და ის
მწყემსი მაშინათვე კარგად გამხდარა. ხალხს მიუმართავს
მწყემსისათვის და უკითხავთ:

— აბა, გვიჩვენე ის ადგილი, სადაც გეძინა, სადაც გა-
გიჟდი და სადაც ბოლოს მოარჩი, რომ ჩვენც მივიდეთ და
ვილოცოთ.

მწყემს ველარ მოუგონია, დავიწყებია, ისე, რომ იმ ალაგის მხრის მოსახრებაც კი ვერ შესძლებია.

იქვე, მურღულში, ამბობენ შემდეგსა—თამარ მეფე არ მოკვდარა, იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ასვენია, ის კუბო ერთს გამოქვაბულს გლდეში დგას და თავფეხით უქრობელი სანთლები უნთია, ის როდისმე აღსდგება, ისევ მობრძანდება მურღულშიო.

კარჩხალის მთის ახლოს, სოფელს ბადგირეთთან, საიდგანაც აჭარა-მაჭახლით შავშეთის გზა გადის, მის მახლობლად არის ერთი ადგილი, რომელსაც სახელად ნინო წმიდა ეწოდება, ამ ადგილის მახლობლათ არის ერთი მშვენიერი ხეობა, შრავალნაირის ხე და ყვავილებით სავსე, ცივის წყაროებით უხვი, ამ ხეობას თავის საკუთარი სახელი არა ეწოდება რა. აღრე, მაჭახლელებს ამ ხეეში უნახავსთ ერთი ქვის კუბო, ეს კუბო ერთს დიდს ქვაში ყოფილა ამოჭრილი, სახურავიც ქვისა ჰქონია.

მცხოვრებთ კუბოს სახურავი გარღუხდიათ და შიგ უნახავთ კაცის საოცარი დიდი თავი, ძვლები და სპვა-და-სხვა ძვირფასი იარაღი და ნივთები, მნახველთ შეშინებიათ, ყველაფერი ხელ-უხლებლივ დაუტოვებიათ, კუბოს ხუფი დაუხურავთ, ერთ ალაგას დაუმარხავთ, ზედ მიწა დაუყრიათ და სამასხაროთ გარს ძეძვი შემოუკრავსთ, რადგანაც იქ მყოფთ ძველ კაცებს უთქვამსთ, რომ ეგ თავი, ძვლები და ნივთები თამარ მეფის ერთის გმირისა არისო, მისი შერყევა და დაძვრა თამარ მეფეს ეწყინებაო.

კარჩხალის მთის ახლოს, ერთს მთაზე, სჩანს ერთი დიდი ქვის მისაბმელი, ძველად, ზოგნი ამბობდნენ, რომ თამარ მეფის დროს, შავი ზღვა კარჩხალის მთამდის იყოფო, კარჩხალის მთის კალთები შავ ზღვაში სჩანდაო, აქეთ რომ გეშები შემოდრიოდა, მაშინ იმ გემებს ამ მთის წვერებზე აბმდენ და ამიტომ მას ხალხისაგან „გემის საბმელი“ სწოდებიაო.

თვით ეს „გემების საბჭელი“-ც თამარ მეფეს გაუკეთებიაო. შემდეგ დროებში ეს აღგებული მთა ისე გადასხვაფერებულა, ისე შეცლილა, რომ დღეს იგი კაცს ხილვის დროს მღვთისაგან აღგებული გონია და არა კაცის ხელით გაკეთებული.

თამარ მეფეს, ოსმალნი, ხშირად ეომებოდნენ, თამარ მეფე მრავალ გზის მოერიხ მათ. ერთხელ შეუთვალა ასე:

— გირჩევნიათ ჩემთან ქურდულად ომს თავი გაანებოთ, თორემ ოდესმე დაგამუხლებთ და დედა-კაცის ლეჩაქსაც თავზე დაგხურავთ.

ოსმალთ არ შეისმინეს ქართველთ განცხადება, იგინი კიდევ აეშაღნენ თამარ მეფეს. ომი დაიწყეს, რასაკვირველია ისევ თამარ მეფემ სძლია, საქმე ერთობ გაუჭირა ოსმალებს მალე მოლაპარაკებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, თამარ მეფემ ასე შეუთვალა:

— მე, მოგირიგდებით იმ პირობით, თუ დღეს შემდეგ თქვენ დაიმუხლებით ხოლმე, ფესსაც (ქუდი) შუაზე ჩაკეცილს ატარებთ და თავზედაც დედა-კაცის მსგავს რასმეს შემოიხვევთ.

ოსმალთ მეტი გზა არ ჰქონდათ, პირობა ფიცით მისცეს, ომი შეჩერდა, ოსმალნი ძლეულნი წავიდნენ და ნიშნათ თავიანთის ფიცისა, მას დღეს შემდეგ ჩაკეცილ ფესებს ატარებენ, თავზე თეთრს ლეჩაქს იხვევენ და მუხლდებიან კიდევ.

თამარ მეფეს კარხხალის მთაზე ცხოვრება დიდათ უყვარდა, ამ მთაზე ხშირათ დაბრძანდებოდა, აქედან დამზერდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, მთელს შავ ზღვას. თამარ მეფის მამა-პაპასაც ძლიერ ჰყვარებია ამ მთასა და მთის კალთებზე ცხოვრება. ამის მიზეზათ ის უნდა ჩაითვალოს, რომ დასავლეთ საქართველოში, ეს მთა ყველა მთებზე მაღალია, გარდა ამისა მთაზე ვაკეებიც ბევრია, მასთან, ყველგან ვრცელდება, არსიანის მთასავებ.

ერთს ვაკეზე თამარ მეფის ბრძანებით გააკეთეს კარგი, მშვენიერი სამეფო სახლი, ეს სახლი მეტათ კარგის გეგმის ყოფილა, ასეთი მშვენიერი სახლი უცხო სახელმწიფოებშიაც არ ყოფილა, ამ სახლის ქება მთელს ხმელეთზე მოფენილა, სწორედ ამ ძვირფას სახლში ისადგურებდა თამარ მეფე, როცა კი იგი აქეთ მობრძანდებოდა, ამავე სახლში იყო მისივე ტახტი და მდივა-ხანაც. სამეფო სახლის ვაკეთების შემდეგ, იმავე ვაკეზე ქალაქიც გაუშენებიათ, მასთან კი დიდი საყდარი. მალე ვაჭრობა, აღებ-მიცემაც გაჩაღებულა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, თამათ მეფის ბრძანებით, იმავე მთის ახლოს, გაუშენებიათ ერთი კარგი ტბა და ამ ტბაში გაუმრავლებიათ თევზი, თევზი ისე გამრავლებულა, რომ იქ მცხოვრებთაც ჰყოფნიდათ თურმე და სხვაგანაც გაჰქონდათო. მაშინ კარჩხალის მთას სხვა სახელი ერქვა. კარჩხალი შემდეგ დარქმევია, ამბობდნენ ძველი კაცები, რომ მაშინდელ ამ ტბის ერთ-ნაირს დევსაც სახელათ კარჩხალი უწოდესო, ამ ტბის ნიშანი დღევანდლამდე იხილვებაო.

კარჩხალის მთის ძირს, სოფ. ეფრატის ახლო, ერთს მშვენიერს ალაგას, თამარ მეფის ბრძანებით გააშენეს ერთი დიდი მშვენიერა სასახლე. ამ სასახლეში გააკეთეს ერთი დიდი ლამაზი დარბაზი, შიგ მორთეს კარგის ძვლის ტახტებით, განჯინებით, კიდობნებით, სკამებით და მაგიდებით, ამ დარბაზის მახლობლივ სხვა ოთახებში დაწყობილ იქმნა სხვადასხვა ძვირფასის ტანთ-საცმელი, იარაღი და ვინ იცის რა გინდა რა, თვალით უნახავი, ენით დაუთვლელი, დაუფასებელი.

ვინც კი ქართველთაგან თამარ მეფეს ეახლებოდა, ის პირველად ამ სასახლეში მოვიდოდა, იქ, ერთს ოთახში შევიდოდა, თავის ტანთ-საცმელს გაიხდიდა, სამეფო ტანთ-საცმელით შეიმოსებოდა, იარაღში ჩაჯდებოდა და ისე იახლებოდა თამარ მეფეს. მეფის ხილვის და საქმიანობის შემდეგ

ისევ ამ სახლში მოვიდოდა, აქ გაიხდიდა სამეფო ტანთ-სა-
ცმელს, იქ მყოფ გამგეს ჩააბარებდა, თავის ტანთ-საცმელს
ჩაიცვამდა და მერე დაბრუნდებოდა თავის სახლისკენ. ამ სა-
სახლის მცველებათ თამარ მეფისაგან კაცები იყვნენ დადგე-
ნილნი, ესენი მიმსვლელთა და მომსვლელთა დიდის თავაზით
და პატივის ცემით ეპყრობოდენ, თამარ მეფეს დიდათ ეხა-
როდა, რომ ქართველი ხალხი კარჩხალის მთაზე სიარულს
ეჩვევოდა, მასთან მოდიოდენ საქართველოს ყველა კუთხის
ქართველნი, არც უცხოები აკლდებოდა: ოსმალ-სპარსნი, ბერ-
ძენ-სომეხნი და სხვანიც ხშირად მოდიოდენ, ყველას დიდს
წყალობას აძლევდა, მისგან ერთი კაციც არ წასულა, ისე რომ
მეფის უხვი მოწყალება და თავაზი არ მიეღოს, ამბობდნენ,
რომ მაქახელეებს მაშინ აჩუქა საკუთრებათ მთელი მაქახელის
ტყეები და ადგილებიო. მაშინ გაჩნდენ თურმე მაქახელში
კარგი ხმლისა და ხანჯლის მკეთებელნიო, ისეთი ხელოსნები,
რომ მაქახელი სტამბოლშიაც კი იქებაო.

ერთ საღამოს, თამარ მეფე, თავის თანხლებულებით,
ბონოვნებით და კარის კაცებით სამეფო სახლიდგან ერთს
მშვენიერს მალალს მთაზე ავიდნენ, იქ გაათიეს, ღამე, თამარი
აქეთ იქით იმზირებოდა. სოფ. ევფრატის ახლოს, ერთს ალა-
გას, შენიშნა მან მშვენიერი შუქი, საშთლის მსგავსი, მაგრამ
უმაგალითო. თანახლებლებს მიმართა და ჰკითხა:

— აბა, შეხედეთ, ევფრატისაკენ, რა მშვენიერი საშ-
თლის სხივი ანათებს.

ყველამ შეხედეს, კარგათ ნახეს ბრწყინვალე შუქი, ყვე-
ლა გაჰკვირდა, ერთმანერთს ეკითხებოდნენ.

— ნეტა რა არის ეს ბრწყინვალე შუქი, რა ანათებს
მას?

შუქი მეორე, მესამე და მეოთხე საღამოსაც შენიშნეს.
ამას თამარ მეფეც კარგათ ამჩნევდა, ეს შუქი არც შემდეგ
მოსპობილა, მხოლოდ ღამათ ანათებდა. თამარ მეფემ ერ-

ლამეს კაცები გაგზავნა და სთხოვა ნახვა იმ ადგილის, სადაც შუქი ანათებდა. კაცები წავიდნენ, ნახეს ის ადგილი, იქ აღმოსჩნდა ერთი ქვა, რომელზედაც სჩანდა ის მნათობელი სხივი, ხოლო რა ანათებდა იმ სხივს, ის კი ვერ შეიგნეს. წავიდნენ მალე და ცნობა თამარ მეფეს მოახსენეს. ხანი გადიოდა, მაგრამ ის მნათობელი სხივი კი მაინც არ ქრებოდა, იგი მოთხსავ კუთხივ დიდს მანძილზედ ანათებდა.

მცირე ხნის შემდეგ, იქავ, ვეფრატის ახლოს, სოფელს ხერთვისში, ეკლესიის შენება დაიწყო, შენების დაწყების პირველ დღეს, მუშაობის შემდეგ, ხელოსნებმა მუშაობას თავი დაანებეს და საღამოზედ თავ თავიანთ სახლებისაკენ წავიდნენ. გათენდა დილა, ხელოსნები მოვიდნენ აღნიშნულს ალაგას სამუშაოთ, მაგრამ იქ მათ აღარა დახვდათ რა; ნამუშევარი დაქცეული სრულიად და იარაღიც დაკარგული, დაიწყეს ამათ ლაპარაკი, ჩივილი, თუ ეს ვინ დააქციაო, ან იარაღი ვინ მოიპარაო, მაგრამ პასუხის მიმცემი არავინ იყო. მეორე დღეს მოვიდნენ დანიშნულს ალაგას და ნამუშევარის და იარაღის მდგომარეობა იმ გვარათვე დახვდათ როგორც წინეთ. დაღონდნენ ამაზე იგინი, მაგრამ რას გააწყობდენ, ვერაფერს, ბევრის წუხილის შემდეგ მუშაობას ხელ ახლა მიეცნენ, ეს ამბავი თამარ მეფესაც მოახსენდა, დაღამდა დღე, ხელოსნებში მუშაობას თავი გაანებეს, იარაღი შესანახად დააწყეს, იმ ლამეს შენობას და იარაღს მცველიც მიუჩინეს. თვით შინ წავიდნენ დაიმედებულნი, რომ ამალამ აღარავინ რას გვიზამსო, რადგანაც აქ კაცებს ვაყენებთო. გათენდა დილა, წავიდნენ სამუშაოზე მალე, მაგრამ მათ დღესაც იგივე სურათი დახვდათ რაც წინეთაც ნახეს რამდენ გზისმე, ესენი გაჰკვირდნენ ამაზე, ჰკითხავენ იქ ყოფილთ ბიჭებს:

— ბიჭებო, ჩვენი იარაღი რა იქმნა?

— რა ვიცით თქვენი ჭირიმეთ, ჩვენ წუხელის არ გვძინებია, და ვინ წაიღო, ამაზე ვერას მოგახსენებთ.

ხალხი გაჰკვირდა ამაზე, ესეთი შემთხვევები რამდენჯისმე განმეორდა, ხელოსნებმა ველარ გააწყეს რა, მოთმინებიდგან გამოვიდნენ, კვალად აცნობეს თამარ მეფეს, თამარ მეფე ამაზე დაფიქრდა, ფიქრის შემდეგ ბრძანა:

— ხერთვისში, ეკლესიის კეთება შეაჩერეთ.

ხელოსნებმა შეაჩერეს მუშაობა, მოცლილთ ხელოსნებმა აქა იქ იწყეს სიარული, დაკარგული იარაღის ძებნა, მათ ნახეს თავიანთ იარაღი დაწყობილი იმ ალაგას, სადაც თამარ მეფე თავის თანხლებულებით მშვენიერ ნათლის სხივს ხედავდა. ეს ამბავი თამარ მეფეს ერთობ დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის ვითარებას, ამიტომ ხერთვისის ეკლესიის ადგილის სანაცვლოთ ეკლესიის შენება დააწყებინა სწორეთ იმ ალაგას, სადაც იგი ბრწინვალე შუქს ხედავდა ხოლმე. ხელოსნებმა მალე დაიწყეს აღნიშნულს ადგილას ეკლესიის შენება, მაგრამ მათ აღარც არავინ კედლებს უქცევდა და არც იარაღი ეკარგებოდათ, საქმე დაშოშმინდა ყოველვისფერი კარგათ გამოირკვა.

ეკლესია მალე აღაგეს, იგი შეამკეს ძვირფასის ნივთებით და თამარ მეფეს ბრძანებით ამ ეკლესიას ევფრატი ეწოდა, შემდეგ დროებში ამ ეკლესიის სახელი სოფელზედაც გადავიდა, თორემ ამ სოფელს წინეთ სხვა სახელი რქმევია. ეს სახელი ევფრატი იმიტომ დაერქვა იმ სოფელს, რადგანაც კარხხალის მთის ძირობაზე იგი მეტათ შესანიშნავ კუთხეთ ითვლება, ყოველნაირს ღირსებით დაჯილდოვებულ, მაღალი მთები, ტყით დაბურვილნი, ცივი წყაროები და სუფთა ღელეები, ათასნაირი ყვავილები, ფრინველები და ბევრიც სხვა ასეთი ღირსება თამარ მეფის წინაშე ამ ხეობას ღირს ხდიდნენ ევფრატის სახელ-წოდების. თამარ მეფემ ისურვა ამ კუთხის კარგის სახელის წოდება და მისის წყალობით ეს წოდება მას არც მოესპო, არ დაეკარგა. მან კანონიერათ მიიღო ეს სა-

ხელწოდება. ღღესაც არს ეფერატი მაჭახელში და უნდა ითქვას, რომ იგი დაჯილდოვებულია ბევრნაირის ღირსებით.

ეკლესია ალაგეს, შეამკეს ყოველნაირის ღირსებით და ნივთებით. ის სხივი ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიის ერთს კედელზე, რომელ კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ძველათ თურმე ამ ეკლესიას მთელი მაჭახლის ხალხი ღიდის მოწიწებით სცემდა პატივს, მათ ახსოვდათ, რომ იგი ეკლესია თამარ მეფის ნაშენი იყო და მიტომ უფრო აღი-ღებდნენ მას. საქართველოს უბედურის მდგომარეობის შემდეგ, რაც ოსმალთა დასავლეთ საქართველო დაიმორჩილეს და ხალხი გაათათრეს, იმ დროსვე, გაათათრება დაუწყეს მაჭახლელებს, ესენი მეტათ მტკიცედ იღვწოდნენ თათრების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს მაინც საქმე გაუჭირდათ; ძლეულ იქმნენ, ამ ძლევის შემდეგ კი მუსულმანებმა მედგრად უწყეს დევნა და რამდენიმე ხნის განმავლობაში იგინი გაათათრეს მთლად. მაგრამ მაჭახლელები საიდუმლოთ მაინც ქრისტიანობდნენ. შინათ გამცემთა მეოხებით ეს ამბები ოსმალებმა შეიტყეს, მათ სასტიკათ სდევნეს მაჭახლელები და უკანასკნელ ეკლესიებს ქცევა ნგრევაც დაუწყეს, საქმე როცა ეფერატის ეკლესიის დაქცევაზე მივიდა, მაშინ მაჭახლელებმა აღარ მოითმინეს და პირდაპირ მიმართეს თათრის ბრძანებელს ასე:

— ჩვენ, თქვენს ბრძანებას ყველასფერს შევასრულებთ, ოღონდ ერთი ამას გთხოვთ, რომ ეფერატის ეკლესიის დაქცევის დროს ერთი კედელი არ დაგვიქციოთ.

— რომელი კედელი? ჰკითხეს ბრძანებლებმა.

— სამხრეთის კედელი, რადგანაც ამ კედელზე, აღრე, სამთელი ენაგბოდა და ამ სამთელს თამარ დედოფალიც ხელდავდა ხოლმე.

ოსმალთ შეისზინეს მუდარება, დააქციეს მთელი ეფერატის ტაძარი, მხოლოდ არ დააქციეს ის კედელი, რომლის მფარველობაც მაჭახლელებმა დაავალეს. მას შემდეგ მაჭახ-

ლელთა მოხუცებულნი ხშირათ შეიკრიბებოდნენ ამ კედელ-
თან და ცხარეს ცრემლებს ღვრით სტიროდნენ, თან ლოცუ-
ლობდნენ. იგინი ევედრებოდნენ ღმერთს, რომ ის კედელიც
არ დაქცეულიყო, რომელზედაც მათი მამა-პაპა ოდესმე
მღვთიურს ბრწყინვალე შუქსაც ხედავდა, ერის წმინდა საქ-
ციელი და მიდრიკილება იქამდის დიდის ძლიერებით იყო
სავსე, რომ ღღევანდლამდისაც კი ეფფრატის ეკკლესიის ერთი
კედელი დაურღვეველი სდგას ობლათა. ეს კედელი მეც ვნახე.
მაჭახლელები ამბობდნენ, რომ თამარ მეფე კარჩხალის
მთაზე გარდაცვლილა და იქვე დაუსაფლავებიათო.

მღვთისაგან კურთხეულის და ამაღლებულის საქართვე-
ღირს შესანიშნავის დედოფლის თამარის მამამ, დასავლეთ
სამხრეთ საქართველო ამიერ საქართველოს შემოუერთა, მამის
ანდერძის ძალით, თამარ მეფე, ყველაზე უფრო ხსენებულ
ადგილებისკენ დაიარებოდა. ქაჯეთის ციხეც თამარის მამას
გაუკეთებია.

ერთხელ თამარ დედოფალი თავის წარჩინებულის სამე-
ფოს კაცებით და კარის კაცებით ერთუშეთისკენ მოგზაურობ-
და, ერთუშეთიდან ოლთის უნდა გადასულიყვნენ. მგზავრო-
ბის დროს, ამათ ერთ ალაგას დაუღამდათ, იმ ღამეს იქ უნ-
და გაეთენებინათ. მაგრამ ცხენიდან ძირს ჩამობრძანების უმაღ-
ლეს თამარ მეფემ რაღაც სუნი იგრძნო და ამიტომ კარის კაცებს
მიმართა.

— უჰ! აქ როგორ შეიძლება ღამე დაშთენა და გათქე-
ბა, ვერ ხედავთ რა ამბავია, წავიდეთ, წავთრდეთ, აქ ვერ დავ-
დგები, ყარს, ყარს, ძრიელ ყარს.

ამ სიტყვის გაგონებაზე თანახლებულათაც შექნეს ჟრი-
ამული ასე:

— უჰ მართლა რა ყარს, ყარს, ყარს, და ყარს, წავი-
დეთ, წავიდეთ, ყარს, ყარს და სხვანი. თამარ მეფე საჩქა-
როდ აბძანდა ცხენზე, თანხლებულნიც მოემზადნენ და სხვა-

გან წავიდნენ, ნიშნად თამარ მეფის იმ ალაგას მიბრძანების, ჩამოხდენის, მაგრამ იქ აღარ დარჩენის, იმ ალაგას სახელათ ყარსი დაერქო, შემდეგ აქ ქალაქიც გაშენებულა, სწორეთ დღევანდელი ყარსი ეს მაშინდელ ყარსი არისო.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ყარსს ძველათ რაც უნდა რქმევოდა ქართველთაგან, ის ჩვენ ჩვენის გეოგრაფიულის, ეტნოგრაფიულის და ისტორიულის მწერლობითაც ვიცით.

თამარ მეფის დროს, საქართველო ვრცელი ქვეყანა იყო, მაშინდელი საქართველოს იიჯნები იყო რკინის პალო დასავლით, დარუბანდი—აღმოსავლით, ასპირი სამხრით და ოსეთი ჩრდილოთ. მაშინ ქართველთ რიცხვი 10 მილიონზე მეტი იყო. ასეთ მრავალ ხევთან და მდინარეებთან ადგილებს ქართველი მეფენი კარგათ განაგებდენ. ამათვე განაგრცეს ქართველთ შორის ვაჭრობა, ხელოსნობა.

მათ ქართველებს ეგ არ აკმარეს. ზღვაზე ცურვა და ნავოსნობაც წინ წასწიეს, ქართველნი მიეჩვივნენ ნაოსნობას, აი თვით თამარ მეფეზედაც რომ ამბობენ:—«ზღვაში ჩაუშო ხომალდიო», ნავოსნობა და გემოსნობა გამოწვეულ ჰყო უფრო ვაჭრობის წარმატების საქმემ, ბერძნებთან და სხვა ხალხებთან ქართველების ვაჭრობით დაახლოვებამ, ამ მოძრაობისთვის რასაკვირველია სღვაზედ კარგი ნავთ საყუდარის მოძებნა იყო საჭირო, მცოდნე კაცებმა მალე მოძებნეს და ყველაზე სამჯობინრათ მოხდენილათ და გემების ადვილათ მისადგომ ალაგათ დღევანდელი ბათუმის მიდამოები სცნეს. მაშინ ბათუს სახელად ვახაბერი ერქვა, იმიტომ რომ ბათუმის იქით, სოფ. ერგემდის, საყანე დიდს ადგილებს, ჯოროხს აქეთ, ყველას კახაბერი ერქვა, დღეს კი მარტოთ ბათუმის იქითა კუთხეს ჰქვიან კახაპერი, სადაც დღეს კარგი საბოსტნე და საყანე ადგილებია. ბათუმს აქეთ საგურიელო იყო, მხოლოდ

თავდგერიძენი ჰპატრონობდნენ, ბათუმს—აბაშიძეები. იქითა მხარეს ყველას კახაბერი ერქვა, აქეთა მხარეს გურია.

მოხდენილის ნავთ საყუდრის ადგილის მოძებნის შემდეგ, ნასწავლ კაცებმა თამარ მეფეს მოახსენეს, რომ ვიპოვეთ კარგი ადგილებიო, თამარმა ჰკითხა:

— სადა, რომელ კუთხეს?

— სწორედ იმ კუთხეს, სადაც პაპის თქვენის მამისაგან ქაჯეთის ციხე გახლავსთ გაკეთებული, მის ახლოს, ვაკე ალაგას, სადაც სოფელიც არის და გარეშემო შამბით და ეწერით არის სავსე.

— ძალიან კარგი, იქ მთებიც ახლოა, ზღვამაც არ იცის იქ მაინცა და მაინც დიდი ღელვა.

— დიახ ის გახლავსთ, მოახსენეს მცოდნე კაცებმა.

— კეთილი, მეც იქავ, ერთს პატარა მთაზე, პატარა ეკლესიას გავაკეთებ. ძალიან კარგი, მაშ წაბრძანდით, გაეცით ყოველივე ბრძანება, სოფელი დაბათ გარდაკეთდეს, გაკეთდეს ღუქნები, გაჩაღდეს ვაჭრობა და დაინიშნოს ზღვით იქიდგან გასვლა გემების და იქვე შემოსვლა.

ნასწავლ კაცებმა მალე აღასრულეს ბრძანება. სოფელი, ქალაქათ აქციეს, ყოველისფერი მოაშენეს, გემის საბმელები გააკეთეს, ეს კუთხე გააჩაღეს. თამარ მეფემაც თავის სიტყვის თანხმად, ახლანდელ ბათუმის პირდაპირ ერთს პატარა მთაზე, გააკეთებინა სამების ეკლესია და თვით ბათუმში დიდი ვრცელი თლილი ქვის ეკლესია, თათრობის დროს, ეს დიდი ვრცელი ეკლესია დაქცეულ იქმნა ქართველ მაჰმადიანებისაგან და მის ალაგას ჯამე გააკეთეს. დღევანდელი დიდი ჯამე სწორედ იმ ალაგას არის გაკეთებული, სადაც თამარ მეფის ბრძანებით დიდი ეკლესია გაუკეთებიათ. სამების პატარა დაქცეული ეკლესია კი დღევანდლამდე სდგას.

რადგანაც თამარ მეფეს აქ ხშირათ არ შეეძლო მიბრძანება, მიტომ ბათუმში, მან დაადგინა ერთი ქართველი გამგე პირი, რომელსაც მაშინდელი ქართველნი ამ გამგე პირს ბა-

ტონს უხმობდენ. ამ მხარეზე ვაჭრობისთვის ოსმალ-სპარს-ბერძნები და სხვებიც ხშირათ მგზავრობდენ, ესენი სიტყვა ბატონს ვერ გამოსთქვამდენ თავისუფლათ, მათ ტანის მაგიერ უფრო თანი ემარჯვებათ, ამიტომ ბათომს უხმობდენ, შემდეგს დროში, ამ დაბასაც სახელათ ბათონი, ანუ შემდეგ, როცა ქართველებს დევნა უწყეს ოსმალებმა, მაშინ იმას ბათომი დაერქო. ასე, რომ დღევანდელი ბათომის ქალაქათ გადაკეთება ეკუთვნის თამარ მეფეს და სიტყვა ბათუმიც მისის წყალობით დაერქვა.

ლივანის ქართველ კათოლიკეში, რომელთაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დაკარგეს ქართული ენა და დღეს სომხურს ენაზე ლაპარაკობენ, აი რას მოგვითხრობენ ზეპირ სიტყვაობით:

— თამარ დედოფალმა როცა თორთომის ხეობის, იშხნის, ხახულის და პარხალის ეკლესიის კეთება დააწყებინა, მერე შენების დასამთავრებლათ ფული დააკლდათ, თამარ მეფემ არ ისურვა ხალხის შეწუხება, მან თავის თავიდან გამოიღო ოთხი თმა, ეს თმები მისცა კარის კაცებს და ასე უთხრა:

— მე ხალხის შეწუხება არ მინდა, წაიღეთ ეს ოთხი თმა, გაყიდეთ და ამაში აღებული ფულით დაამთავრეთ ეს ეკლესიები.

კარის კაცებმა წაიღეს ეს თმები და მართლაც მალე ისე ძვირფასათ გაყიდეს, რომ მასში აღებული ფულით ყველა ეკლესიები დაამთავრეს.

ესენი, მოგვითხრობენ ასე, თორემ ჩვენის ისტორიით ვიცით ამ ეკლესიებთა აღშენება ვისგან, როდის იყო.

დიდუბეში, სადაც ყველა წმიდის ეკლესია არის აღშენებული, მის მახლობლივ გაკეთებული ყოფილა თამარ მეფის მშვენიერი სასახლეც, იქვე ყოფილა მშვენიერი ბაღი; ბაღი შემკული ყოფილა ყველა ნაირის ყვავილებით, სხვა-და-სხვა

ხეილებით, მრავალნაირის ფრინველებით და მარმარილოს ჰაუზებით.

სასახლის ერთს ოთახში, სადაც დღისით თამარ მეფე ისვენებდა ხოლმე, ძილის დროს, სადაც მარჯვენა მახვას დააყრდნობდა, მის ახლოს, კედელში დიდის ხელოვნებით წყაროს ლულა იყო და წმინდა ანკარა წყარო გადმოდიოდა, იქვე ფირუზის ჰაუზში ჩადიოდა, მერე იქიდგან ბაღში გადიოდა და ერთ მარმარილოს ჰაუზში ჩადიოდა, წყაროს ლულასთან ეკიდა ლალის ჭიქაც, თამარ მეფე როცა გაიღვიძებდა და წყალს ისურვებდა, წყლის მიტანისათვის ბანოვანთ არ შეაწუხებდა, თვით აიღებდა ჭიქას და წყალს მიირთმევდა. ეს წყარო ავჭალიდგან ყოფილა გამოყვანილი, დღევანდლამდისაც კი სჩანს ლულების ნაადგილარიო. იგი გამოყვანილი იყო ავჭალიდგან დიდუბემდის ვაკის თავ-თავს ფერდოების გვერდზედ, აღმართ აღმართის ავლით, რომ მას კაცის ფეხი არ მოხვედროდაო.

თამარ დედოფალი, ერთ დროს ბაზალეთის ტბისკენ ბრძანდებოდა, მთის ხალხი დიდად გაუმახპინძლდა. სამასპინძლო ადგილათ ბაზალეთის ტბის მიდამო ამოიჩიეს, რადგანაც მაშინ ეს ტბა დიდი ტბა იყო, მასთან ლურჯი ლილისავებ, წმინდა ანკარა, მეტათ სასიამოვნო სანახავი. მაშინ ტბაში აქა-იქ ბევრი ხეებიც ყოფილან დაშთენილი. რომელნიც ტბაში უვნებლად ჰვეოდნენ ზამთარ ზაფხულს.

ნადიმის გათავების შემდეგ, თამარ მეფე თავის კარის კაცებით ტბისკენ იმზირებოდენ, თამარ მეფეს, ამ დროს, ხელზე თავის საყვარელი მიმინო ეჯდა, მიმინო უცებ ხელიდგან გაჰფრენია, წასულა ტბაში და ერთ ხეზე დამჯდარა. თამარ მეფეს სწყენია ეს, მალე უთქვამს შემდეგი:

— ვინც იმ ტბაში შეცურდება, მიმინოს დამიჭერს და მომიყვანს, იმან რაც უნდა მთხოვოს საჩუქრად მე ყველაფერს ავუსრულებო.

საჩქაროთ ერთი დიაკვანი გამოსულა და თამარ მეფის-თვის მოუხსენებია:

— მე, ავასრულებ მეფეო, თქვენს თხოვნას.

— კეთილი, მეც ავასრულებ დაპირებას.

დიაკვანი საჩქაროთ შეცურდა ტბაში, მიუახლოვდა იმ ხეს სადაც მიმინო იჯდა. თამარ მეფე თავის კარის კაცებით შორიდგან უმზერდა. ამ დროს, უცეფ თამარ მეფეს რაღაცა ჰაზრმა გაუელვა გულში და თავისით სთქვა:

— ღმერთო, თუ იმ დიაკვანს ცუდი რამე აქვს გულში ჩანერგილი, აქ ნულარ გამოიყვან.

დიაკვანი სიხარულით მოცურავდა, მაგრამ შუა ტბაში მიმინო ხელიდან გაუფრინდა და თვითონაც შიგ დაიხრჩო, ველარ გამოვიდა. ცუდი რამ გაეფიქრა თურმე იმ ბედ-შავს. თამარ მეფემ ბევრი იწუხა ამაზე, ბოლოს მიმინო თავისით მოუფრინდა და ისევ კულანდებურათ ხელზე დააჯდა.

თამარ მეფის დროს, ჯვარის მონასტრიდგან ცხეთის ეკლესიის გუმბათამდის ერთი ჯაჭვი ყოფილა გაბმული, ერთი მწირ ბერი ამ ჯაჭვზე ისე დაიარებოდა, როგორც კარგს ბილიკს გზაზე. ამბობდნენ, რომ ეს მწირ ბერი ჯერეთ ცხეთის ეკლესიის ზარს დარეკდა აქ ცისკარ-წირვა დადგებოდაო, მერე ჯაჭვით ჯვარის მონასტერში გავიდოდა, იქ დარეკავდა ზარსა და იქ დადგებოდა წირვა-ლოცვა. შემდეგ ისევ მცხეთაში გამოვიდოდაო. ამ მწირ ბერის სახელს მთელი ქართველობა იცნობდაო.

ერთხელ თამარ მეფე, ცხეთის ახლოს, ბებრის ციხეში ბრძანდებოდაო. აქ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი:

— ეს ჩვენი მწირ ბერი წმიდა კაცია, რომ ასე ადვილათ გადის ჯაჭვზე და გამოდის!

ერთს იქ მყოფ ბერს უთქვამს

— არა ბატონებო, რის წმიდა კაცია, ამ ჯაჭვზე ყველას შეეძლება გავლა ადვილათ, აქ ოსტატობა გახლავსთ საჭირო.

და არა სიწმინდე. იმაზე წმინდა მე გახლავართ, გნებავთ მეც
გავალ.

— აბა ერთი, გაბრძანდით და ვნახავთ, ამის სამაგიეროდ
რასაც ითხოვ, იმას გიბოძებ, მიუგო თამარ მეფემ.

— ძალიან კარგი, ეხლავ გიხსლებით.

ბერი მოემზადა მცხეთიდან ჯაჭვზე გასვლას, მალეც ავი-
და და დაიწყო ნელ-ნელა გასვლა.

თამარს გულში ჰაზრმა გაუევლა და თავისით სთქვა:

— ყოველი დედა-კაცი უძლოურ არს, თმა გძელ და ჭკუა
მოკლე, ეს მეორედ შევცდი, ღმერთო, მაპატივე ცდომა, თუ
იმ ბერს ცუდი რამ დავალება სურდეს, აქეთ ნუღარ გამოიყვან-
ბერი მივიდა თუ არა შუა ჯაჭვზე, უცებ გადავარდა და აღი-
დებულს არაგვში ჩავარდა და დაიხრჩო.

— ამ შემთხვევის გამო თამარ მეფემ მცხეთელებს დიდი
საჩუქარი მისცა, აჩუქა მიწები, შეაკეთა ხიდი და ბებრის
ციხე, მცხეთა მორთო ლამაზათ?

მაშინდელი გაბმული ჯაჭვი დიდხანს იყო ასე დარჩენი-
ლი, ხოლო იმ ბერის შემდეგ კი აღარავინ გავიდოდაო. ბო-
ლოს დამტკიცდა რომ მართლაც ის მწირ ბერი მეტათ სუფთა
წმინდა კაცი ყოფილიყო.

ქართველ ხალხს თამარ მეფე წმინდანათ ჰყავს მიღებული,
რადგანაც ძველათ ქართველთ ეკლესიამ თამარ მეფე წმინდა-
ნებთან შერაცხა, ზოგიერთ ქართველს მიტომ არ სჯერა, რომ
თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა, ეს რომ ვისმეს უთხრა, იგი
შეურაცხყოფათ მიიღებს, ეწყინება და გეტყვის:

— რას ბრძანებთ, როგორ გეკადრებათ, რომ თამარ მე-
ფეს ქმარი ჰყვანდა.

ასეთი ამბის დასამტკიცებლათ აი რა გვარი მოთხრობაა
ხალხში დარჩენილი:

თამარ დედოფლის მამა რომ გარდაიცვალა სარდლებმა
და თავადებმა თამარ მეფეს გათხოვება სთხოვეს, მაგრამ თამარ

მეფემ გათხოვება არ ინდომა, უქრმოთ დარჩა, ქალწულებრივ გარდაიცვალა. ხალხი ძრიელ დარდობდა, რომ თამარ მეფე არ თხოვდებოდა. ღმერთმა ერის წუხილი შეისმინა, თამარ მეფე მღვთის ბრძანებით დაორსულდა და ვაჟისშვილი მიეცა. ეს ვაჟისშვილი იყო ლაშა გიორგი. დაბადების უმაღლ. თამარ მეფეს ლაშა ძვირფასს სამოსში გაუხვევია და ძიძისთვის გაუბარებია, ძიძას გაუზღია, როცა გაზდილა, მოჩიტებულა, მაშინ თამარ მეფეს თავის თითებით ლაშასთვის ტენტსაცმელი შეუკერავს, ბანოვანი გაუგზავნია, ტანისამოსი წაუღიათ, ლაშა მოურთავთ და თამარ მეფესთან მიუყვანიათ, მის შემდეგ იგი თამარის გვერდით ყოფილა და იქ გაზრდილა.

თამარ მეფეს ეს ყმაწვილი მიტომ მიუცია ძიძისთვის, რადგანაც ამის მოვლა სამეფო საქმეებს სამსახურისთვის დროს წამართმევსო. ესეთი სიბრძნით სავსე იყო თამარი. კარის დიდებულებმა უთხრეს თამარ მეფეს:

— ნუ ინებებთ მაგას, მღვთის მოცემულს ნუ გააბრით სხვაზე. ნუ იკადრებთ, ღმერთმა არ გიწყინოთ.

— თქვენ ფიქრი ნუ გაქვსთ, ვინც გააჩინა იგივე დაარჩენს მას, ღმერთი თავის გაჩენილს არ გასწირავს, ეგ მე სამსახურის დროს წამართმევს, მე ასე ვარჩიე, ეგეც კარგად იქნება, მეც ხალხის სამსახურის საქმეს არ დავაკლდები.

თამარის ასეთი განცხადება ყველას მოეწონა; ყველა ლოცავდა მის სიბრძნე გონიერებას.

ოსეთში ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოსს, რომ იმან თამარ მეფეზე რამე გარდმოცემა, ლეგენდა, ან ლექსი არ იცოდეს. სხვათა შორის მათში დარჩენილია შემდეგი ლეგენდარული გარდმოცემანი.

თამარ მეფის დროს, იალბუზის მთაზე, თოვლი არ მოდიოდა, იგი სანაქებოთ იყო ყველას წინაშე. თამარ მეფესაც თავის ერთი მშვენიერი სასახლე ამ მთაზე ჰქონდა გაკეთებული, სასახლეში სხვათა შორის თამარ მეფისთვის საკუთრათ

აღგებული იყო თორმეტი ოთახი, თორმეტივე სულ გარეულის ნადირთა ძვლებით შემკობილნი, ძვირფასის ხალებით და ფარჩეულობით მორთული. ამ სასახლეს გარშემო დიდი გალავანი ეკრა, გალავანში ერთი დიდი თორმეტ ოთახიანი კოშკი იყო, ერთიც სხვა სასახლე, გალავანს შუა მშვენიერი ბალახი იზრდებოდა. თამარ მეფის გარეულ თხა, კანჯარი და ირმის ჯოგიც შიგვე იყო გაშვებული და ბალახს სძოვდენ.

უმეტეს ნაწილს, თამარ მეფე ამ მთაზე სცხოვრებდა, უყვარდა აქ ამოსვლა და აქედგან მზერა ოთხ კუთხივ. ერთხელ თამარ მეფე სხვაგან მიბრძანდებოდა, საქართველოს ადგილების დასათვალიერებლად. მალე წაბრძანდა კარის კაცებით და თავის თორმეტ ოთახიანი სასახლის მფარველათ თავის გამდელი დასტოვა, გამდელს პატივს სცემდა, წაბრძანების დროს გასაღებები გამდელს გარდასცა და უბრძანა ასე დავალებით:

— გამდელო, ეს გასაღებები შენ გებარებოდეს, ჩემ მოსვლამდის, შენ გააღე მხოლოდ თერთმეტ ოთახი და სუფთა ჰაერისა და მზისთვის სანათურები ღია დასტოვე. მხოლოდ გთხოვ, რომ მეთორმეტე ოთახის კარები კი არ გააღო, ეს არ დაივიწყო.

— პატიოსანი. მიუგო გამდელმა.

თამარ მეფე წაბრძანდა, მცირე ხნის შემდეგ დედაკაცს ცნობის მოყვარეობა აღეძრა მის, თუ ნეტა თამარ მეფემ მეთორმეტე კარის გაღება რათ ამიკრძალი, ნეტა აქ რა უნდა ჰქონდეს დამალულიო, სულმა ველარ გაუძლო, ვერ მოითმინა და პირველათ მეთორმეტე ოთახის კარები გააღო.

ამ ოთახში თამარ მეფეს თოვლის ვარსკვლავი ჰყოლია დამწყვდეული, კარების გაღების უმაღლეს თოვლის ვარსკვლავი კარში გაფრენილა, დედაკაცი შეწუხებულა, მაგრამ ველარა უშველიარა.

ეს ამბავი თამარ მეფეს მალე შეუტყვია, იგი საჩქაროდ დაბრუნებულა შინ, მაგრამ ვარსკვლავისთვის ველარ უშველია.

რა, თამარ მეფეს დიდად სწყენია, ფიცის გატეხისათვის გამდელი დაუწყევლია.

ამ ამბის შემდეგ, მყინვარზე შუდამ წელს დიდი თოვლი მოდის ხოლმე, თოვლისაგან იკრიბება დიდრონი ზვავები, მერმე ეს ზვავი მოსარღვევით ნელნელა ემზადება, გაზაფხულის პირზე, დიდის ქექა ქუხილით ძირს ეშვება, ვარდება და მის მეოხებით გამვლელსა და გამომვლელსაც საშინლათ ღუპავს, ბევრი უბედურება მომხდარა მისგან, ჯერ ბევრიც მოხდება.

თამარ მეფისაგან დაწყევლილთა გამდელი ტარტაროზათ ქცეულა, სასახლიდგან გაქცეულა და კუდიანების დასში შერაცხულა, მათში ჩარეულა საყოველთაოთ, თამარ მეფის ჯავრი კი მაინც გულში ჩაყოლია, სამაგიეროს გარდახდა მოუნდომნია.

განვლო დრო უამბან და თამარ მეფე გარდაიცვალა, რამდენიმე ხნის შემდეგ დიდის გლოვით და გოდებით დაასაფლავეს ერთ ალაგას. თამარ მეფეს გარდაცვალების ამბავი ტარტაროზ გამდელს მალე შეუტყვია.

ეს გაქცეულა დროზედ, გაუთხრია თამარ მეფის საფლავი, ამოუღია და იალბუხის მთაზე წაუღია, თავის სადგომ ბინასთან და ერთ ალაგას დაუსაფლავებია. ხალხის შინებია მას, რომ ვაი თუ გაიგოს ვინმემ, მოვიდეს, მოსძებნოს, იპოვნოს თამარის სამარე, ამოიღოს და წაიღოსო.

ამიტომ ამ ტარტაროზ დედაკაცს გაუკეთებინებია რამდენიმე მარმარილოს ქვა, ერთ ქვაზე დაუწერია რომ აქ მარხია თამარ მეფე, მეორეზე დაუწერია, რომ აქ არ მარხია თამარ მეფე და ასე და ამ გვართ სხვა ქვებიც. მერე წაუღია ეს ქვები და ერთ ალაგას, სადაც თამარ მეფე არ ყოფილა დასაფლავებული, იქ მოუფენია და მით დაუბნელებია თამარ მეფის საფლავის ცნობა.

ერთ დროს ხალხს თამარ მეფის საფლავის ძებნა დაუწყვიათ, მერე მიუგნიათ იმ ადგილისათვის, სადაც მოსატყუებ-

ლათ მარმარილოს ქვები ყოფილა მოფენილი, უთხრიათ მრავალი საფლავები, მაგრამ ვერსად რა ფპოვნიათ. ტარტაროზს დედაკაცს სულ უცხო ხამს ალაგას დაუკრძალავს თამარ მეფის გვამი.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ისტორიით ჩვენ კარგათ ვიცით; რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია. დავით აღმაშენებლის მახლობლათ, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ.

საქართველოს კუთხეებში, თითქმის ყველა მხრის ქართველი ამბობს, რომ თამარ მეფე ძლიერი მეფე იყო, მან სპარსეთის ზოგიერთ მთავრებს ხარჯი დაადო, ასევე დიდი გავლენა ჰქონდა სტამბოლზეო. ამ ძლიერების საქებრათ ძველათვე გამოთქვეს შემდეგი ლექსიო.

„ურბნის ავაგე საუდარი, უწუღოსა წყალი ვადინე,
ისპანს დავსდევ ბეგარა, სტამბოლს ხარჯა ავიდე,
თუთრ სდვასი რკინა ჩავაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე,
ამდენი საქმის მომქმედმან, ცხრა ადგილ ტილთ წავიდე“.

რკინათ იგულისხმება ხომალდის ლუზა. ქართველთა გარეშე თამარ მეფის ძლიერების შესახებ ლექებშიაც ძრიელ ბევრი ცნობებია დაშთენილი.

აქარაში, ზოგიერთი ბერი ფანატიკი ხოჯა მოღლები ბრძანებენ, რომ თამარ მეფე თათარი იყო. ამის მინაგვარი ცხინვალშიაც ყოფილა, აი მაგალითებრ. თამარ დედოფალი იყო ერთი ძლიერ თათრის ხელმწიფის ქალი. ეს ქალი ძრიელ ლამაზი იყო, მამამ გათხოვება დაუპირა, ქალი არ თხოვდებოდა, უარი სთქვა, მამას ჯავრი მოუვიდა, ერთს ოთახში დააპატიმრა, მოინდომა მისი ტანჯვა, მაგრამ თამარი მალე მიხვდა ამას. ღმერთს შეევედრა ოლონდ ამ ციხიდან დამიხსენ და მე მაშინვე მოვინათლებიო. რაც ინატრა, ღმერთმა შეისმინა, თამარი ვარსკვლავათ იქცა, ციხიდან გაფრინდა. ერთ

დიდს მთაზე ეკლესია გააკეთა და იქ დაიწყო ცხოვრება. მამამ ველარა აკადრა-რა, თამარმა ეკლესიის გვერდით ერთი კარკი სასახლეც გააკეთა, ერთ ოთახში ვარსკვლავი ჰყვანდა დაჭერილი, ერთხელ თამარ დედოფალი დასავლეთ საქართველოში მგზავრობდა, ამ დროს მისმა გამდელმა დაკეტილი ოთახის კარი გააღო, თოვლის ვარსკვლავი გაფრინდა, მის შემდეგ ცა ნისლით შეიკრა, თამარ იეფემ ეს ამბავი მალე შეიტყო, შინ დაბრუნდა, მაგრამ ვარსკვლავს ველარა უშველა-რა, მას შემდეგ ეს მთები სულ ნისლით იკვრის და ჯერეთ ერთი წლის თოვლი არ არის გამდნარ გათავებული, რომ მეორე წლისაც ზედ ემატება და მის მეოხებით იქაურ მიდამოებთა ხეებსა და ყვავილებს სასტიკათ ახმობს. ამ შემთხვევის შემდეგ ჩამოვარდა ოსეთში ზამთარიო, ამ ზამთარმა დიდათ ავნო ოსის ხალხსაო.

ძველად, ქართველებმა შემდეგი ჩვეულება იცოდენ: სადმე ავადმყოფს რომ გაუჭირდებოდა, მას შეათქმევინებდენ, რომ ოღონდ კარგად გახდეს და მის შემდეგ ოამარ მეფის საფლავს მოვსძებნით. მის საფლავის მიწას თვალეებზე წავისოთ. საფლავს პატივს ვსცემთო.

ქართველ მაჰმადიანებს, ადრე, მგონი ქრისტიანობის დროს და შემდეგაც, თამარ მეფის ლოცვა სცოდნიათ. ლოცვაში გამოხატული ყოფილა, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის ღმერთთან ზის, წმიდანებთან იმყოფება; ის კიდევ მოვა ოდესმე, ჩვენს თხოვნას შეისმენს, აჭარას ნახავს, თავის ბეგიებს დაემღურება. სწორეთ ასეთის საოცნებოს მიმართვით შესდგა ხალხში მრავალი სახალხო ლექსი.

ბევრს ალაგას ფშავ-ხევსურეთ-თუშეთშიაც ასევე ჰქონიათ, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის საცალა დაძინებული არის და ჩვენ თუ კარგად შევევდრებით, მაშინ იგი აღგება და მოვა ჩვენთანაო. იქვე იტყვიან:

თამარ მეფე ამირანს იცნობდა, იალბუზე ამირანი ნახაო. როსტომ და ბეჟან თამარ მეფის გმირები იყვნენ, თამარ მეფეს

ესენი წაუძღვნენ წინ, როცა იგი ამირანთან წაბრძანდაო. მთის ხალხს თამარ მეფე ხატათ აქვსთ გამოსახული.

თამარ მეფეს ოსმალებთან ომი ჰქონდათ, ომში ქართველებმა გაიმარჯვეს და სულთანს ტყვეთ ჩაუვარდათ. ჰერობილი თამარ მეფეს მიჰგვარეს, როცა ჰერობილი თამარ მეფის წინაშე წარსდგა და სახეზედ შეხედა, უცბათ შეკრთა, უკან დაიწია და ყვირილი დაიწყო:

— მიშველეთ, მიშველეთ.

იქ მყოფთ საჩქაროდ ჰკითხეს.

— რა იყო, რა დაგემართა, რის შეგეშინდა?

— მე იმის შემეშინდა, რომ თამარ მეფის გვირგვინს გარს ერთი ხლმით ამოღებული კაცი უვლის და იმ გაღესილ ხმალს სულ აქეთ იქეთ ატრიალებს მტრის წინააღმდეგ.

მოხვევებში გაგონილი. თამარ მეფეს ქრმის შერთვა არ უნდოდა, მაგრამ ხალხმა დაატანა ძალა და მიტომ გათხოვდა. ორი წლის შემდეგ, მთელს საქართველოში ასეთი ბრძანება განაცხადა: მთელს საქართველოს კუთხეებიდან, სადაც კი მღვდელი, ბერი, დიაკვანი, ღარიბი, მოხუცი, ობოლი და ქვრივი არიან, ყველანი ჩემ წინ წარმოდგნენო და მოწყალება მიიღონო. ბრძანების თანხმად, თამარ მეფის სასახლის კარზედ დიდი ძალი ხალხი მოგროვდა, თამარ მეფემ ხაზინა გახსნა და ღარიბებს მოწყალებას თვით ურიგებდა. მოხვევებიდან ერთი მღვდელი წარსდგა მოწყალებისთვის, ამას მოწყალება რომ მისცეს, მღვდელმა ჰკითხა იქ მყოფთ.

— ამას რაზედ მაძღვეთ, რა უნდა უყრ ამას, ეს მე რათ მინდა!!

— რა უნდა უყრ და მოიხმარე, ხოლო მის სამაგიეროდ თამარ მეფისთვის ილოცეთ.

— რა ვილოცო, მიბრძანეთ თქვენა.

— ილოცე, რომ თამარ მეფეს წვერი და ულვაშები გამოესხას.

— კარგიო. უთხრა მღვდელმა და თან იგი წავიდა თავის სასახლისაკენ. მეორე დღეს წირვაზედ ღმერთს შეევედრა, რომ ღმერთო, თამარ მეფეს! წვერი და ულვაშები გამოასხიო, ეს მღვდელი მეტად წმიდა კაცი ყოფილა, მისი ვედრება შეისმინა და თამარ მეფეს უცფათ წვერი და ულვაში გამოესხა. რამდენიმე დღის შემდეგ თამარ მეფემ პირს ბაღდადი აიხადა, წარსდგა თავის დიდებულების წინაშე და სთხოვა დაბარება ყველა იმ პირების, ვინც-კი მას ეახლნენ და თვით მისგან მოწყალება მიიღეს, ბრძანება მალე შესრულდა, მოწყალების მიმღებთ მალე მოიყარეს თავი თამარ მეფის წინა, მტთ სათითაოდ გამოჰქოხეს თუ ვინ როგორ ილოცა, შემდეგ წარსდგა მოხვევი მღვდელი, ამას მისცეს კითხვა, მან უთხრა:

— ღმერთო! თამარ მეფეს წვერი და ულვაში გამოასხიო.

— რათ ილოცე მაგრე, ვინ გითხრა მის ლოცვა.

— აქ მითხრეს ბატონო, მოწყალების მიღების დროს. თამარ მეფემ ეს მღვდელი თავის სასახლეში მი ხმო, საჩუქრები მისცა, საქმე გამოჰკითხა და შემდეგ უბრძანა.

— წადი, მამაო, შენ წმინდა კაცი ყოფილხარ, ეს საჩუქრები შენთვის წაიღე, არავის ვი უთხრა. ხოლო ახლა კი ილოცე რომ შე ეს წვერ ულვაშები გამცვივდეს. მღვდელმა მოისმინა ყოველისფერი, გამოეხზოვა მეფეს და თავის სასახლისაკენ წავიდა, მეორე დღეს, წირვაზედ ღმერთს შეევედრა: თამარ მეფეს წვერ-ულვაში გასცვივდეს სახიდამაო. ღმერთმა შეისმინა მისი ლოცვა და წვერ-ულვაში გასცვივდაო. ამის შემდეგ ეს მოხვევი მღვდელი თამარ მეფემ კვალად მიიხმო თავისკენ და წყალობა მისცა, იგი მღვდელი წმიდანი იყო თამარმა თავის კარის ეკლესიის მღვდლად დანიშნა. თამარ მეფის ჯარმა რომ ნუქარდონს ომი დაუწყო, იმ დღეს, ამ

მღვდელმა ვარძიაში სწირა, იქვე წირვაზედ ბრძანდებოდა თამარ მეფე, წირვაზედ მღვდელმა შეიტყო რომ ქართველმა ჯარმა გაიმარჯვაო, მალე გამოვიდა საკურთხეველიდამ და თამარ მეფეს ლოცვა კურთხევით ასე მიმართა.

— დიდებულო მეფეო, მოგილოცავთ, მოგილოცავთ, ჩვენმა ჯარმა გაიმარჯვა, მტერს დამუხლებულებს მოგიყვანენ, თქვენ კარგად ბრძანდებოდეთ, ეს მე წირვის დროს ცხადლივ გამომეცხადა.

მართლაც და ამბავი მალე მოუვიდათ, რომ ქართველთ შხედრობამ მტერი სასტიკათ დაამარცხაო. იგინი გააქციეს და თვით გამარჯვებული მოდიან თამარ მეფის წინაშეო.

ჯავახელთ ნამბობი. საოცარია საქართველოს ხალხის თვისება, ყველა კუთხის ქართველი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფე ჩვენი კუთხის დიდს ეკლესიაში მარხიაო. მურღელელნი ამბობენ, რომ თამარ მეფე მურღულში მარხიაო. მაჭახელელნი-მაჭახელში, რაჭველი-რაჭაში, ჯავახელნი-ჯავახეთში — თმოგვს. ამაზე ამბობენ, რომ ვითომც თმოგვის ახლოს, მტკვრის პირს, ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ჭალაკია. ადრე ამ ჭალაკზედ მტკვარი მდინარებდა, ერთ ალაგას მტკვარს გადურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილა ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოს დამარხვის დროს, აკვანიც შიგ ჩაუტანებიათ თურმე, ამ კუბოს და აკვანს ხალხი დიღხნს ხედავდა თურმე, შერე კი საცალა გაქრა, ზეცისკენ წაიღეს ანგელოსებმაო.

ქართლში დაშთენილი. თამარ მეფემ ბეთანიის ეკლესიის შენება დაიწყო სოფ. სამადლოს. ამის შესახებ ბრძანება დროით გამოაცხადა ეკლესიის ალაგი, დანიშნეს, მალე ქვა, კირი, ხე, ტყეც მოზიდეს, მასალაც შეკრიბეს, მალე საძირ-

კველიც ჩაყარეს, მალე საძირკველის თავიც აამაღლეს. ერთ დღესასწაულ დღეს, საძირკველის კედლებს მტრედები, შო-შიები და სხვა ფრინველები დაესივნენ, კედლის ნაწილები სულ კენჭებათ აქციეს, ფრთებ ქვეშ შეიწყეს და გაფრინდნენ უღაბურ ტყეში და მიიტანეს და იქ დააწყეს სადაც დღეს ბეთანიის ეკკლესია არის. ფრინველთაგან ამ მასალების ზიდვა რამდენსამე დღეს გაგრძელდა. ეს ამბავი თამარ მეფესაც დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიბრძანდა და თავის თვალით ნახა ფრინველთაგან ქვების მოტაცება და ზიდვა, ის ადგილიც მალე ნახა, სადაც ეს ფრინველები მასალას ზიდავდნენ თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის გარემოებასაო.

იმ დღეს თამარ მეფე დაღლილი ბრძანდებოდა, ცოტად მიეძინა, ძილში სიზმრათ გამოეცხადა, რომ დიდებულს ბეთანიის სასახელოთ ალაშენა ეკკლესია და მით აღიდეთ სახელი თვისიო. თამარ მეფემ ასეთ ჩვენებას დიდი ყურადღება მიაქცია, სამადლოზედ ეკკლესიის შენება დაიწყეს იმ ალაგას, სადაც დღეს ბეთანია არის. თამარ მეფეს ბეთანია დიდათ უყვარდა. ამიტომაც დახატეს შიგ მისი სურათი. ბეთანიას თამარ მეფეც დიდს დახმარებას აძლევდა, იგი მონასტრათ იქმნა დანიშნული.

თფილისში დაშთენილი. თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, იგი წმინდანათ არს შერაცხული. იგი რომ გარდაიცვალა, ზეცილდამ ორი ანგელოზი ჩამოვიდა ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს, ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამიწაზედ არავინ იცის, იგი არსად არის, სადაც თამარ მეფე გარდაიცვალა. იმ ალაგას რამდენსამე ხანს ნათელი იდგა.

მაქახლოური ცნობა. მაქახელში დაშთენილი ცნობა. თამარ მეფის დროს მისის ბრძანებით საყდარს ეფფრატი მიტომ

დაარქვეს, რადგანაც როცა აკეთებდენ, მაშინ იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს ეკკლესია იმ ფრათ უნდა გავაკეთოთ, როგორც ესა და ეს ეკკლესია არის გაკეთებულიო. ამიტომ ევფრათი სიტყვა „იმ ფრათ“-ილამ გადაკეთდაო, სოფ. ბერთვისი მიტომ დაერქვა, რადგანაც აქ ორთ ხეობის წყალი მაქახელა მეორე ხევის წყალს ერთვის, და მიტომ იტყოდნენ იტყოდნენ ხევთ ერთვისო და აქედგან წარმოსდგა ბერთვისიო.

1871 წ. გაზ. »ღროება“-ში სწერს დ. წ. შემდეგს: — მაქახელში ვიყავ და შევიტყე, რომ ერთს ოჯახში მოიპოვება თამარ დედოფლის წიგნიო, ოსმალურს ენაზეო. მე ამ წიგნის თარგმნა მინდოდა ქართულს ენაზედო, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, მის პატრონმა ეს წიგნი არ მათხოვა და ამიტომ ვერ ვსთარგმნიო.

ვასილი სიმონის ძე თედეშვილის ცნობებით დაწერილი ოსებში დარჩენილი ამბები და ლეგენდები.

თამარ მეფე ისეთი ძლიერი და წმინდანი იყო, რომ სადაც იგი ფეხს დადგამდა და სიტყვას იტყოდა, იქ მაშინათვე ყველაფერი გაკეთდებოდა, მაგალითებრ იტყოდა, აშენდეს საყდარი და იგი აშენდებოდა, — გამოვიდეს წყალიო და ესეც გამოვიდოდა.

სოფ. მთარაროში არის ერთი ქვა-ბათლონე (ბეთლემი), მეორე ქვა არის სოფ. ყემულთაში, ეს ორი ქვა იერუსალიმიდამ არის მოტანილიო. ერთი ქვა თამარ მეფის არის და მეორე დავით სოსლანისაო. აქეთვე რაროს მთაზედ, თამარ მეფის ჯარისათვის სააგარაკო ყოფილა, ზატხულს, ზამთარს ჯარი დიდუბეში მდგარა.

თერქი და ტუროკი დაშვრაო. ამიტომ დიგორელნი წმინდა კაცს ეძებდენ. რომ იქნება მისის ლოცვით წყალი ისევ გამოვიდესო. სხვა და სხვა ტომთა რჩევით, ამათ თამარ მეფეს სთხოვეს ლოცვაო. ეს მივიდა, ილოცა და მის მერვე ორივე წყალი ხელ ახლა გამოვიდაო.

ამბობენ, რომ თამარ მეფეს თავის ძვირფასი სახლი მარტოდ იალბუზის მთაზედ კი არა აქვსო, არამედ მას მეორე სახლი არარატის მთაზედ აქვს და მესამე ყინვარის და ყაზიბეგის მთაზედო, ამას ისეთი ძალა აქვდა, რომ ერთის მთილამ მეორე თავის მთის სახლს ელაპარაკებოდა და ყველაფერს აგებინებდაო. ყველა ეს სასახლეები მეტად ძვირფასად ნაგებნი ყოფილან.

დავით სოსლანი გარდაიცვალა, ორი წლის შემდეგ იგი გაცოცხლდა და უკან მოვიდა. ქართველებს და ოსებს საყვედური უთხრა, რატომ ხარებს არ მიკლავდითო, უსაყვედურა, რომ საქონლის სული ჩემთან არ მოდიოდაო. ამაზედ ძალიან გაჯავრდა. მერე წავიდა და თავის ჯავრი თურქებზედ იყარა. ერთ ალაგას წვეულება იყო, იქ ჩამოხტა, მიიწვიეს. ერთმა იქ მყოფმა უთხრა:—ცხენს მე შევინახამო. დავით სოსლანი მაჰკითხა, რომ გაგიძალიანდეს და თოკი გასწიოსო, რომ გაიქცესო? მიუგო: თუ გაძალიანდება, მაშინ მეც გაუშვებო. ამას არ მისცა ცხენი და თავი მოსჭრა. მერე მეორე კაცმა უთხრა: მე შევინახამო, ამასაც ისევე ჰკითხა; საბელი რომ გასწიოს და გაგექცეს, მერე რას იქმო? მიუგო: თუ კი გაძალუანდება მეც მიუშვებო. მასაც თავი მოსჭრა. მესამემ უთხრა: მე შევინახამო. საბელი რომ გაგიწყვიტოსო, რას იქმო? ამან უთხრა: კისერში დავიჭერო, კისრით რომ დაგჯაბნოს. მაშინ რას იქმო? მიუგო: კუდს დაუჭერ და მაინც არ გაუშვებო. ცხენი ამას მიაბარა, თვითონ მასპინძელთან მივიდა. ნადიმის გათა-

ვების შემდეგ, თურქეთი აიკლო, თავის ქვეყნის ჯავრი ამოი-
ყარა, დიდი ძალი საქონელი იშოვნა, ყველა ესენი საქართვე-
ლოში მოიტანა და რადგანაც თავის ხა ხი უყვარდა ეს სა-
ქონელი სულ მათ დაურიგა. თანვე მოიყვანა ერთი ლურჯი
ხარი, რომელსაც რქები აბრაშუმით შეუკრა, იალბუზის მთა-
ზედ წაიყვანა, იქ, იგი ღმერთს შესწირა და თითონ ბარასტ-
თან (აბრამი) გაჟრინდა, სამოთხეში, ანუ საიქიოს, მათს გვერ-
დით დაჯდა და თამარიც იქ ზის.

60 წლის წინედ, ერთი მოხუცი კაცი იტყოდა ხოლმე:
რომ მე იალბუზის მთაზედ აველ, იქ ვნახე, რომ ეს მთა გა-
რეთ სულ თოვლით არის მორთული, ხოლო შიგ კი მშვე-
ნიერი ქალაქია, სახლებს სულ ბროლის კედლები აქვს, იქვე
არის ძვირფასად ნაკეთი კოშკები, იგინი სავსეა სულ ძვირფას
საქონლით, ნადირიც ბევრია, ერთ ალაგას სამი ოქროს კუ-
ბო არის, ერთზედ ეწერა: თამარ მეფე, სუფთა ასოებით, ვნა-
ხე, შიგ ანგელოზის მზგავსი ქალი ესვენა, მე შევშინდი.
შეორე კუბო დავით სოსლანის იყო და მესამე რუსუდანის.
მათს ახლოს ორთ წყარო მოდის, ერთი ოქროსი, მეორე
რძისა.

დავით სოსლანს ოსები არტენს უწოდებენ, იგი იყო გმი-
რი კაცი, ტანი ჰქონდა ფოლადის, იგი ბევრს ხალხს ხოცავ-
და, ამიტომ იგი ღმერთმა ცაში გააფრინა და მთვარეზედ და-
აბა. მთვარეზედ იგი დღესაც მოჩანს ჩრდილი ღრუბლებივით,
მთვარეზედ მიბმულმა დავით სოსლანმა ღმერთს ერთი რამის
ნება რთვა სთხოვა, ღმერთმაც ნება მისცა, მაშინ დავით სოს-
ლანმა იქ მოკრიბა გველი, ხვლიკი, ჯოჯო, ბაყაყნი და სხვა
ისეთნი და მალლილან ძირს გადმოყარა ქვეყანაზედ და მათ
მიტომ დაერქვათ ქარულად ქვეწარმავალნი. ამას შემდეგ გაჩ-
ნდენ თურმე ქვეყანაზედ ესენი.

დავით სოსლანს ერთი ამხანაგი ჰყვანდა ბათრაჯა, რკინის კაცი, მერე ეს ზეცაში ავიდა, 50 დღე და ღამე იქ სამკედლოში იყო, გადადნა. მერე ფოლადად გადაიქცა, მერე იქიდან შავ ზღვაში გადისროლეს, ამით მან ზღვა დააშრო. მის შემდეგ ზარბაზნებს ამ ფოლადის კაცით ისროდნენ და მიტომ აღარაფერი რჩებოდა დაუნგრეველი და თვით მთებიც კი ინგრეოდა, რაისა გამო ამოდენა დიდი და პატარა მთები არის, ამ კაცის ამხანაგი ამირანი ყოფილა. ერთი კაცი იალბუზედ ასულა, იქ ამირანი უნახავს, ამ ფოლადის კაცის ამხანაგი, ამირანი თურმე ხმა მალლა სტიროდა და ამბობდა, რომ მე ისე ჩემი ტანჯვა არ მაღარდებს, როგორც ჩემი ამხანაგებისაო ჩვენ სამნი როცა ბურთს ვთამაშობდით, მაშინ ნით ქვეყანას ვანგრევდითო, ამიტომ მთებიც ზოგი დაბალია, ზოგი მაღალიო. ყოველივეო ხდებოდა თამარ მეფის დროსაო.

თამარ მეფე იმერეთში მოგზაურობდა, სახლი მოახლეებს ჩააბარა, ერთს ოთახში, სკივრში ცისკრის ვარსკვლავი ჰყვანდა დაჭერილი, ეს სკივრი შეცდომით მოახლემ გააღო, ცისკრის ვარსკვლავი გაიქცა, მალე თოვა დაიწყო, თორემ მინამ თოვა არ იცოდო. თამარმა ყველაფერი გაიგო, დადარდიანდა, მალე უკან დაბრუნდა, გზაში სთქვა თურმე რამე უბედურება მეწვევაო. რაჭაში სოფ. ღართან რომ მივიდა ცხენმა თოვლის ღარის კეთება დაიწყო, ამიტომ ამ სოფელს ეს სახელი ეწოდა-ღარი. აქედამ მალე მივიდნენ ერთ ალაგას, გზაში თოვლი ცხენს ბეჭებამდის აუვიდა, ამიტომ ამ ალაგას ოსურად ონი უწოდეს, ოსურად ბეჭებს ნიშნავს. აქედამ სოფ. კუდაროში მივიდნენ, თოვლმა ცხენი მოუკლა, მიტომ ამ სოფელს კვდარი დაერქვა, თორემ წინედ სხვა სახელი რქმევია. აქედამ წავიდნენ, გზაში დიდი ყინვები ნახეს, ერთ ალაგას ჩამოხდნენ, ამიტომ ამ ალაგას ზამთარეთი უწოდეს, აქედამ ჯავში ასულან, აქ ვარსკვლავის გაფრენაზედ დიდად იჯავრა და მიტომაც სოფელს ჯავა დარქვეს. ამის შემდეგ იგი ზეცაში აფრინდა.

ზოგნი იტყვიან ზეცაში კი არა იალბუზედ აფრინდა, იქ მიი-
ცვალა და ახლაც კი ოქროს კუბოში ასვენია.

ვიდრე თოვლით შეიმოსებოდა ეს მთები, მინამდის იგი-
ნი სულ ზვრებით იყო შემოსილიო. ეხლაც არის ამის ნიშ-
ნებო. ამ მთებს სოფელ ქეშელეთელნი წელიწადში ოთხ
ხარს სწირავდენ თამარის სახელისათვის. იქ რომ წვიმა მოდის
იტყვიან თამარ დედოფალი სტირისო და თავის მსხვერპლს
თხოულობსო. ესენივე იტყვიან: თამარ მეფე ყველა ნადირის
ენაზედ ლაპარაკობდაო. მოსამსახურედ — ჭრანიკი და დომბაი
ჰყვანდაო, ესე იგი **ლომი და ვეფხვიო**.

თამარ მეფე ერთხელ მოსდოკში ლოცულობდა, ამ ლოც-
ვის დროს, მან მღვთის მშობლისაგან მიიღო ის ხატი, რომე-
ლიც ეხლა მოსდოკის საყდარში ასვენია და რომელსაც პატივის
სცემენ ოსები, ჩეჩნები, ქისტები, ჩერქეზები და ინგუშები.

ოსები ამბობენ ჩეჩნების სიტყვით, რომ მთვარე თამარ
დედოფალიაო. ცისკრის ვარსკვლავის გაფრენამდის მთვარე
ცაზედ არ იყოვო. როცა ვარსკვლავი აფრინდა, მაშინ თამარ
მეფეს ძრიელ ჯავრი მოუვიდა და აფრინდა ცაში და იქ მთვა-
რეთ იქცაო. ჩეჩნებივე ამბობენ, რომ თამარ მეფე ერთის ნა-
ბიჯით ცამდის იარებოდაო.

ესენივე ამბობენ შედეგს: ქრისტე როცა ამაღლდა, მა-
შინ მან თავის გვირგვინი ბაგრატიონთ ერთს გვარის წევრს
გარდასცაო. მერე ეს გვირგვინი მემკვიდრეობით თამარ მეფეს
ერგოვო. შემდეგ თამარის ეს გვირგვანი დაიკარგაო.

ზოგნი იტყვიან, რომ თამარ დედოფალი ისეთი წმინდა-
ნი იყოვო. რომ მას სამეფო გვირგვინი ზეციდამ დაედგაო. ამ
დადგმის მიზეზად ის გახდა, რომ იგი მეტად მღვთის მოყვარე
იყო, ლატაკთ შემბრალებ და ქვრივ-ობოლთა და მოხუცებულ-
თა გამდელიო. უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ

თამარი ამ გვირგვინს ვერ მიიღებდაო. თამარ მეფეს ქმარი არ ჰყვანდა, ლაშა გიორგი მღვთის ბრძანებით დაებადაო. მერე ეს ყმაწვილი ტყეში ერთს ხის ძირას დასტოვესო. იქ ამ ყმაწვილს ღმერთმა ერთი ირემი მიუჩინა, რომელიც ყმაწვილს ძუძუს აწოვებდა და სდიდაო. გავიდა რამდენიმე ხანი და ერთ ნადირობის ღროს, თამარი ამ ყმაწვილს თავის მაწოვარის ირმით ერთ ალაგას შეჰყარაო. ეს ყმაწვილი და ირემიც თამარ მეფემ თავის სახლში წააყვავინაო. ეს ყმაწვილი იყო ლაშა გიორგიო, ამაზნად არის ნათქვამი.

„ბაგრატიონთ გვარის კაცსა ირმის ძუძუ უწოვნია,
ჭაღაში გადაგდებულნი მონადირეს უწოვნია“.

ამიტომ თამარ მეფეს წესად დაუდგენია, რომ ბაგრატიონთ გვარის კაცებმა ირმის ხორცი არა ჭამონ და მიტომ იგინი არც სჭამენო.

ეს ადგილი გადასხვაფერებით მოყვანილია ერთ ლეგენდაში. რომელიც დაბეჭდილია 1901 წ. ჟურ. „მოგზაურის“ მერვე წიგნში. ლეგენდა დაუწერია ბ. ებანოიძეს სოფ. საქარაში, ეს ლეგენდა მე აქ მთლათ უნდა მომეყვანა, მაგრამ ვერ მოვიყვანე აქ იმ მიზეზის გამო, რომ იქ პირველ მაჰმადიანებზედ შეუფერებელი ლაპარაკია და მეორე თვით თამარ მეფეს ისეა მოხსენებული, რაც არ არის ღირსი დაბეჭვდის, დავსძენთ აქ, რომ ამ ლეგენდაში მოთავსებულია ცნობები „ბაგრატიონთ გვირგვინისა“ ხოლო „ბაგრატიონთ გვირგვინი“ სხვას მეფეს შეეხება, ჩვენ მაინც ამ ლეგენდის ადგილიც მოვიყვანეთ შემოკლებით ვისაც სურს ამ ვრცელი ლეგენდის წაკითხვა იმან იგი წაიკითხოს „მოგზაურში“.

ოსური გადმოცემანი.

სოფელ ყორსევში არის ძველებური ციხე და კოშკი, ხალხის გადმოცემით ეს ციხე და კოშკი თვითონ თამარ მეფე

და დავით სოსლანს ეკუთნის მათი დროინდელი აშენებულიაო და თვით დავითი და თამარი იმაში ბძანდებოდნენ, რადგანაც თვით იგი ციხე იყო ოსეთის სამეფო ტახტი ესე იგი თამარ მეფე და დავით სოსლანის საბრძანებელი ამ ზემო ხსენებული ციხე კოშკის მახლობლათ მეორე შესანიშნავი კოშკიც იყო რომელიც ხალხმა დაანგრია.

მთიელი ხალხური გადმოცემით იმ ციხე და კოშკი როცა აშენებდნენ ხალხი მაშინ იესო ქრისტე და წმინდა გიორგის სახელობაზე, ახლო ყორსევი ერთი დიდი და უზარ-მაზარი კლდის წვერზე ეკლესიაც ააშენეს, რომელიც დროთა ტრიალის გამო დაინგრა.

ამ ციხე კოშკში და ეკლესიიდან რამდენიმე ვერსზე არის თამარ დედოფალი და დავით სოსლანის ძეგლი, რომელსაც ხალხი ბეთლემიდან მოტანილს უწოდებს ამიტომ ქვიან სახელათაც ბათლონ სიტყვა ბეთლემიდან წარმომდგარა

იმ მთაზე სადაც მის ძეგლი არის ესე იგი ბეთლემის ქვიანს სახელათ რაროს მთა ქვიან, რადგანაც თამარ მეფე და დავით სოსლანის საზაფხულო და სააგარაკო და სამეფო სალარო იყო. ოსების ხალხის ფიქრით თამარ დედოფალი ამ რაროს ბათლონის ძეგლის ქვეშ ასვენია.

მას ზემო ხსენებული ნაშთები ეკუთვნის თედევებს ხალხური გადმოცემით თედევები და ბაგაევები თამარ მეფე და დავით სოსლანის ჩამომავლობის არიან, თედევებს ბაგრატიონ თამარიანათაც უწოდებენ, რადგანაც თამარის და დავით სოსლანის ჩამომავლობიდან წარმომდგარან თედევებს თედევებად, იმიტომ იძახიან რომ მათი წინაპარი თედერ მეფე ბაგრატიონი იყო ოსეთში ბაგრატიონების გვარი და თამარის სახელს რომ ახსენო, მაშინ ყველა პირჯვარს გამოისახავს ბაგრატიონები ღვთის ნათესავნიაო და თუმცა ოსეთში მალა დგანან ოსების ხალხის რწმენით რაც იქ ციხე კოშკები და ეკლესიებია ისინი სუყველა თამარ-დედოფალი და დავით სოსლანის აშენებულებია ამას გარდა დავით სოს-

ქართულ მაცხადიანთ სხორებზ

ღ

ალი ჳაზა თაჲღბორიბე

„ნახამ ჩვენ ბედ-შაობას,
ჩვენს ერთობას დარღვეულს.“
იღ. ჭავჭავაძე.

თბილისი
სტამბა ტ. მ. როტინიანცის
1916

ალი ფაშა თავდგირიძე

ჟამთა ვითარებამ საქართველო აღამალა, დააწინაურა, შინაგან და გარეგან ძლიერის ძალოვნებით შემოსა. ერთ დროს, ქართველნი თანაბარნი იყვნენ ძველის განათლებულ სახელმწიფოებისა. ქართველნი განვითარების მხრით მალე აღვიდნენ უმაღლეს წერტილამდის. საქართველოს ერი მოიერთო სწავლა მეცნიერებით, ხელოვნებით, მხატვრობის ცოდნით, ჩუქურთმის კრით, მიწის მზომელობით, ექიმობით, სამხედრო ძალით, მოქალაქეობით და მამულის მოყვარე გლეხ-კაცობით. ქართველი ერი და საქართველო რომ ისეთის ძლიერებით იყო გარემოცული, ამას აშკარათ ამტკიცებენ დღევანდლამდე აქა იქ დარჩენილი უზარმაზარი ეკლესია, ციხე-კოშკ-მონასტრები და ხიდები. ასე იცის ერთობამ და ერთობის ძალამ, ეს ნათები მოწამენი არიან იმ წუთების, როცა ამალლდა ჩვენი სამშობლო და ამასვე ხატავს შემდეგი:

„აქ დახლდა მე ვაჩ მის მოწამე და იქ დახლდა წა, როგორც
ამაღლდა საქართველო, როგორც დაეცა“

გავიდა ხანი და ჟამთა ვითარებამვე დასცა საქართველო და სასტიკათ დააუძლურა ქართველი.

გარეშე მოსეულ მტრებთა მეოხებით შინათ ავიშალენით, ერთი ოჯახის და ტომის შეილება ერთმანეთს დაუწყეთ ქეჯნა და ლალატი, კერძო პიროვნულის ანგარიშებით გატაცებულებმა ულალატეთ ქეყანას და ერის ერთობის საქმე და ჩვენის ხელით ჩვენს თავზე ექმენით ის რაც ჩვენზე მოსეულს მტრებს უნდა ექმნათ თავიანთის ხელით. უკანასკნელ ჟამს

ქართველთა შეილებს ისე გაგვილალდა გული, ისე გარდაგვებანა წმიდა გულის ძგერა, ისე შევიცვალენით და ისე გადასხვაფერდით, რომ თვით ჩვენვე გავხდით ჩვენის სამშობლო ქვეყნის მტერნი, ჩვენი მამულის დამაქცევარნი, ჩვენს მოსისხლე მტრებს მივენდ-მოვენდევით, მათ ღროში, ქვეშ შევეთიდ; მათ ერთგულებას და სამსახურს მივეცით თავი, მათგან ველოდით ჩვენს შევებას, ამაღლებას და დიდებას, ქვეყანა და ერთი თითქმის გავყიდ გავცვალეთ. ამაზე სთქვა პოეტმა: „შენ წა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველს ოსმალებსა“ ყველა ეს გულმოსაკლავ და სამწუხარო მოგონებანი მკაცრათ ეფულობენ და გვაგონდებიან მაშინ, როცა კი ჩვენ მოვიგონებთ დასაუღეთ ქართველთა და საქართველოს ბედს, ოსმალთაგან ამ ერისა და ადგილების დაკაფებას, მათგან ატეხილ დიდის ხნის ბრძოლას და უკანასკნელ ქართველთა ისე დამორჩილებას და დაუძლეურებას, რომ ქართველნი თვით გახდნენ მტერნი ქართველობისა, საქართველოსი, თავის ოჯახის და გუშინ წინ თავის სამშობლოსაგან გამდგარი ქართველი, ოჯახიდამ, მამულიდამ, ეროვნობიდამ ხელ აღებული, ღღეს თავის ტომისავე ქართველს და საქართველოს მტერს წინ მოუძლოდა და ყველაფრის დანთქმადანაცრებას უქადდა. ასეთ პირებს, ასეთს იუდა გამცემლებს, გული და სულს გარდაბანილებს და გაფუჭებულებს, ჩვენ, ჩვენს ისტორიაში ასობით და ორასობით ვპოუვებთ.

ამას ჰკლოვობს ჩვენი ისტორია, ამას ჰკენესიან ჩვენი მგონები, ამას სწუხან ყველა ჩვენი მოწინავე მამულის შეილები და მწერლები. ამას შეეხობ ბ. ნიკოლოზ ნიკოლაძე 1873 წ. ამასვე შეეხნენ მრავალნი სხვანი და ამასვე მისეტირი მე. ესდგევარ არსიანის მთაზე, ეუმზერ მთელ დასაუღეთს საქართველოს, ვტირი მწარეთ, გული ვერ მითმენს, ესწყველი ჩემს გაჩენის ღღეს და ასეთ სამგლოვიაროს მღელვარებით აღესებულს... მაგრამ რას ეიზამთ, ეს არის მხვედრი-მისი, ვინც ჩვენს სამშობლოს გაიცნობს, ნამეტურ დასაუღეთს საქართველოს ოსმალთაგან მთლათ ფერტლათ ქცეულს.

II.

ჩვენის დიდებულის სამშობლოს საუბედუროთ, საკმარისად განვითარებულს და ამაღლებულს ქართველების დასალუპათ, ზოგიერთის ჩვენს ჩვილის მეფეებისაგან, საქართველოში იწყეს თავად-აზნაურობამ გამრავლება. ამ გამრავლებას საქართველოსთვის მეტათ ცუდი შედეგი მოჰყვა, რადანაც თავად აზნაურებში ათი და ოცი თუ რიგიანი პირები იყვნენ, მიტომ მის მაგიერ ასობით ურიგო და უხეირო პირებიც ჩნდებოდნენ, რომელნიც თავიანთ უმაღლესის გვარ შთამაობით და მედიდუბით ყოველთვის მერყეობაში იყვნენ შთაცვიენული, გონება და ხასიათით გალაღებულნი აქა იქ ლტოლვას ეძლეოდნენ და ათას ნაირს ხრიკებს, რომ ერთს მეორესთვის გაესწრო წინ, ერთი დაწინაურებულიყო და მთელი ქვეყნის ბედი ხელთ ეპყრა. ამის მოსაპოვებლათ იგინი აღარაფერს ერიდებოდნენ, ყოველნაირს ღონისძიებას ხმრობდნენ, თვით მეფისა და ქვეყნის ღალატსაც, ოღონდ კი იგი ერთი ამათგანი დაღუპულ ქვეყნის რომელიმე კუთხის მფლობელათ გამხდარიყო.

ასეთ პირებს მზე და მთვარე გაუბრწყინდათ მაშინ, როცა საქართველო უძლურებას მიეცა და გარეშე მოსეულ მტრებმა გვიწყეს აოხრება, ამ გარეშე მოსეულ მტრებისთვის საჭირონი იყვნენ შინათ გამცემლნი, იუდანი და აგერ ამათ მალე ჰპოვეს ჩვენს ერისთაებში ქართველთა მოღალატენი, ქართველთა მეუკადრისენი, ქართველთა მგმობელნი და დამნაცრებელნი. გალაღებულთა ქართველთა ზოგთა იწყეს მტრის ერთგულება და ქართველთა ორგულება. მტრებმა ესენი ისე აღბორგეს, ისე აღამხედრეს ბილწის გონებით და ჰაზროვნებით, ისე მოდრიკეს და გაამხეცეს ვითარცა დაბრძალებულნი და ბნელსა შინა მავალნი იუდინა.

ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენს სამშობლოს რა გაჭირება უნდა მოსელოდა? სრულიად არაფრის. იგი გაძლიერებოდა, წინ წავიდოდა და ამაღლდებოდა ყოველნაირის ძალოვნებით. მაგრამ ასე იცის იქ, სადაც მოწინავე ძალა ეცემა,

სადაც ის ჰკარგავს სულის სიმაღლეს, მამულის სწორ ჰეშმა-
რიტს სიყვარულს, უზომო პატრიოტობას და ერთ უბრალო
რამის გამო, ერთ რამ კერძო სიამოვნების გულისთვის ქვეყ-
ნის ღალატს და ბოროტებას ეძლევა.

გარემოებამ ესენი ისე შესცვალა, ისე გადაასხვავებრა, რომ
მათ მალე დაუწყეს ურჩობა თვით მეფეებს, ესენი არას ეპოე-
ბოდნენ მათ, მთაერების მორიდება ხომ სულ არ ჰქონდათ,
ყოველი მათგანი იმ ანგარებით იყო გარემოცული და აღბორ-
გებული, რომ მე თვით ვარ ამა და ამ ხეობის თავადი, მთავა-
დი, ბატონი და მეფეო, მე თვით მაქვს ჩემს ხეობაში ჩემი სა-
კუთარი კოშკი, ციხე და ტაძარი. რათ მინდა მთავარი, რას
ვაქნევ მეფეს, ჩემის მხრის ერის ბედი ჩემს ხელში უნდა იყოს,
მეფეც მე უნდა ვიყო და კანონ მდებელიცაო!

ჩვენდა საუბედუროთ ჩვენს სამშობლოში ასეთი მოღა-
ლატე პირები იქამდის გამრავლდნენ და გახშირდნენ, რომ ესე-
ნი აღარც მეფეს ეპოებოდნენ და აღარც ბატონიშვილებს, ამათ
მეფეები ხელზე დაიხვიეს, ჰამპულათ გახადეს, მეფე ამათ სიტ-
ყვის და ძალის მორჩილებას მიეცა, ამათ როცა სურდათ მე-
ფეს მაშინ დასვამდნენ ტახტზედ, როცა უნდოდათ ჩამოაგდებ-
დნენ, გარეშე მტრებსაც ეს სურდათ, ამათაც ეს უნდოდათ,
იგინი ამის მეტს სხვას არას ეძიებდნენ. ეს იყო მათთვის სა-
სარგებლო და სანატრი, ამას მოითხოვდა მაჰმადიანთა პოლი-
ტიკა.

ჩვენი მეფეები სააბრალო არსებებათ შეიქმნენ ერისთავე-
ბის წინაშე, მათ აღარაფრის ძალა არ ჰქონდათ. ხანდისხან კი
ჩნდებოდნენ ისეთი გულოვანი მეფეები, რომლებიც შინათ მო-
ღალატე პირების გაცემას მრისხანეს თვალით უმზერდნენ, რის-
ხვას სცემდნენ მათ ბოროტებას და თავისუფლათ ნაევარლობის
ნებას არ აძლევენ, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ასეთ გმირი
მეფეები ჩვენ ქვეყანას უკანასკნელს საუკუნოებში ხშირათ
აღარ ევლინებოდნენ, ამიტომ ერისთავეები და სხვა კეთილშო-
ბილ სისხლნი ჩადიოდნენ იმას, რაც მათ სიამოვნებით საესე

გულსა და სულს ენატრებოდათ, ერთი უბრალო ამათი შური და მტრობა ჰბადავდა ქვეყნის აღრევას და ქლევას, მაგალითებრ: ერთის თავადის ქალი რომ მეორე თავადის შვილს სდომიყო შესართავად და მესამე ოჯახის შვილს შეერთო, მაშინ ამათში ჩხუბი და ომი ატყდებოდა და ამ სამი ოჯახის გლახკაცობა ერთ მანეთს ქლევდნენ და სწყევდნენ, ერთი გვარის ხალხი, ხშირათ ნათესაენიც კი თავიანთ ბატონების მეოხებით მტრებათ უჩნდებოდნენ ერთმანეთს და უწყალდ ქლევდნენ! ასეთ მებატონეთაგან ვინ იცის რა ნაირი ვნება არ მოსდიოდა საქართველოს და ნამეტურ გურია-იმერეთს. აი ასეთ მოლალატ და გალალეებულ გვართა რიცხვს ეკუთვნიან თავადი თავდგირიძეები.

თავდგირიძეები იმერეთში ძველათვე იქმნენ ცნობილნი და მეჩვიდმეტე საუკუნეში საკმარისათაც ამაღლდა ეს გვარი, ამათ ბინათ სადგური იყო გურიისაკენ, ესენი გურიის მთაერთაც ენათესაებოდნენ და ხშირი მისელა-მოსვლაც ჰქონდათ ერთმანეთში. მთაერებთა შორის ნათესაობამ უფრო გაამედურა თავდგირიძეების გვარი და აამაღლა უმეტესად. საქმე იქამდის მივიდა, რომ გურიის იქით, ბათუმამდის, სადაც კი ამ გვარის თავადის შვილნი სცოვრობდნენ, იქ გამოცხადნენ ესენი მთაერებათ, თავადობა აღარ იკადრეს, თავადთა უმაღლესობა ინდომეს და სრული გამთაერება და ბატონობა ქობულეთში. თავდგირიძეების გვარის ასე ამაღლებამ ცოტა არ იყოს გურიის მთაერზედაც იქონია გავლენა, გურიის მთაერის წევრნი თვალხილულათ მიხედნენ მას, რომ მათგან გათამამებულ და გალალეებულ თავდგირიძეების გვარის ამაღლება იყო მათი გაურკვეველი შეცდომა, მაგრამ ამ შეცდომას რაღა უშველიდა. აღარფერი, გურიის მთაერება თავიანთ შეცდომას და სხვაფერ დამოკიდებულებას თავდგირიძეებთან წმინდა ნათესაურ მნიშვნელობას აძლევდნენ, ნათესაეურს კავშირს და ასე და ამისთანა მხარეებით შოშმინდებოდნენ და აწყნარდებოდნენ თვის მჩქროლვარე გულს, განაზებულს თვისებას და გვართ შთამაობის ოცნება.

მაგრამ განლო დრო და ჟამან და თავდგირიძეებს და გურიელებს შორის მცირე რამ უკმაყოფილება ჩამოვარდა ამათმა სიამოვნების გულმა ერთმანეთს უკმაყოფილება ვერ აიტანა. იგინი ერთმანეთს სასტიკად ეწინაღმდეგნენ და ერთმანეთის შებმა ისურვეს. სამართალი და კანონი მოითხოვდა, რომ თავდგირიძეები გურიელების მორჩილებაში უნდა ყოფილიყვნენ და მათ მათი მორიდება უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ თავდგირიძეებმა ეს არ ინდომეს, ესენი აღიესნენ მედიდურებით და კეთილ შობილურის მისხლით და დაიწყეს გურიის მთავრების წინააღმდეგ მოქმედება. აი სწორეთ ამ დროს შეესწრა ვინმე მამუკა თავდგირიძე, რომელიც საკმარისად განლაღებულ იყო თვით გურიის მთავრებისაგან.

როცა ეს პირი უზომოთ განლაღდა, მას შემდეგ მასთან ველარაინ გააწყო რა. იგი ქობულეთში გამოცხადდა ერთ უსასტიკეს გვამათ, გურიელის მოქიშპეთ, მთავრის ღირსების მოტრფიალეთ, მის მოღავეთ მის მოთაეთიშეთ, მედიდურთ თავადთა მეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ მამუკა თავდგირიძე გახდა გურიის მთავრის დაუძინებელი მტერი და იმ ზომამდის წინ წასული, რომ უკანასკნელ თვით გურიის მთავრობის მოტრფიალეთაც კი აღმოჩნდა, ამან განიძრახა გულში გურიელების ლალატი, ოსმალთ მიმხრობა და მერე ოსმალთა მეოხებით ყველა თავის განძრახვის შესრულება, მისი წადილი დიდ ხანს არ დარჩა საიდუმლოთ. იგი მალე იქმნა გურიის მთავრისაგან შეტყობილიდა მიტომ მათში ჩამოვარდა სასტიკი მტრობა და ბრძოლა, ამათ ბრძოლას მეტათ ცუდი შედეგი მოჰყვა.

გურიელებმა თათბირი ჰქმნეს ზოგიერთ კეთილი გვამთათანა დასწრებით და უკანასკნელად გადაწყვიტეს, რომ მამუკა თავდგირიძეს უნდა დაეცეთ, ქობულეთი ჩამოვართოთ და გურიას შემოუკაფშიროთო. ეს ჰაზრი ყველას მოეწონა, გურიელნი სამზადისს მიეცნენ, აქ უცბად გაჩნდნენ შინად გამცმნი და მამუკა თავდგირიძეს მოახსენეს.

— გურიელი შენს დაცემას აპირებს და აბა შენ იცი თუ

გაუმადრდები და შენ დაცემის მაგიერ მათ დასცემ, გურიელობას წაართმევ. გურიელათ შენ გამოცხადდი, ამისთვის ხონტკარიც შეგეწევა.

—ეგ მე ვიცი, რაცლას წამართმევს გურიელი და თვით შეიკავშირებს, ვნახოთ, მოუძებნი მას წამალ.

მამუკა თავდგირიძეს აღარც აცია, აღარც აცხელა, საჩქაროთ გადაეარდა ახალზეცაში და ახალციხის ფაშას მოახსენა შემდეგი:

—დიდის მზისა და მთვარის ფაშავ, მე მსურს ხონტკრის ერთგულება. გურიელი მე მტრობს, ჩემი სამფლობელოს წართმევა უნდა და გურიასთან შეერთება. ეს კი წინააღმდეგია ოსმანის ძლიერებისა. ამიტომ ვითხოვ თქვენგან მფარველობას, თქვენ მე დახმარება მომეცით და მერე მე ვიცი როგორც ერთგულებით თქენა, მე წმინდის მაჰმადის სჯულს მივიღებ, დასამტკიცებლათ იმის, რომ ერთგული ვიქნები ოსმალის, მე წარმოვადგენ ჩემს შეილს მძევლათ.

—ძალიან კარგი, ეგ კარგი პირობა არის; შენ შენი შეილი მძევლათ წამომიღგენი და მერე მე ვიცი შენის დახმარებისა.

მამუკა თავდგირიძემ მალე წარუდგინა თავისი შეილი მაქსიმე მძევლათ. მაქსიმე დარჩა ახალციხის ფაშის კარზე და აქ მას თათრულები დაუწყეს ზრდა. მალე თათრობაც შეაყარეს. ახალ გაზდა მაქსიმე დაარწმუნეს, რომ შენ თათრულები იწყე მოქმედობა და სხვაფერ ფიქრი ნუ გაქვს, შენს საბძანებელს არავინ გამოგწირავს, ყველაფერი შენ დაგრჩებაო და იქნება გურიაც ზედ დაემატოსო.

ამათაც ეს უნდოდათ.

გურილებს ყველაფერი ეუწყათ, ამათ მიწერმოწერა დაიწყეს ახალციხის ფაშასთან და საუბირო მასზე, რომ თქვენ არ შეგფერით, რომ ჩვენ თავადებს, ჩვენს ქვეშევრდომთ ჩვენს წინააღმდეგ რაზმავთო. ამას ჩვენი მეზობლური კეთილი გინწყობილება ვერ აიტანსო, თორემ თქვენ რაც უნდა მიიმხროთ ვგენი, ჩვენ მაინც გადაწყვეტილი გვაქვს მათი დამორჩილებაო.

გურიის ვითარება ამას თხოულობსო.

გურიელმა ფაშაგან ასეთი პასუხი მიიღო:

— ჩვენ შენს მეზობლობასთან საქმე არა გვაქვსო, ჩვენ მუსულმანები ვართ და თქვენ ქართველები, ვინც ჩვენს სჯულს ეკედლება. ჩვენ მოვალეები ვართ, რომ იმას დაეცხმართ, იმას უშეელოთ. მამუკა თავდგირიძე მაჰამადის ერთგულია და ჩვენ მიტომ ვეცხმარებით მას. თუ გნებავსთ, გათათრდით და მაშინ თქვენც მოგემხრობით, მაშინ თქვენში სადავო არაფერი გვექნება. ამას თხოულობს მუსლიმანობა.

გურიელმა პასუხი მისცა, უარი შეუთვალა, ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და ის კაციც, ვინც სჯულს იცვლისო. იყოს მაგრეო, როგორც გერჩიოთ ისე მომექეცითო, ვნახავთ ბოლოსაო?

მალე გურიელის, ახალციხის ფაშის და თავდგირიძეებს შუა ომი და ოდიგრები დაიწყო, ეს ომი და ოდიგრები ისე წავიდა წინა, რომ მამუკა თავდგირიძემ ქობულეთი სულ აჭარელის ყაჩაღებით გაავსო. აჭარელნი უღეთოთ და ქურდულათ ეცემოდნენ გურიას და ხალხს იტაცებდნენ, მოტაცებულები ოსმალში გადაჰყვანდათ და იქ ჰყიდდნენ კაი ფასათ. აჭარლები თავდგირიძემ ისე გაათამამა და გაათერიშა გურიაზე, რომ მასზე უსასტიკესი აღარა იქმნებოდარა. მამუკა თავდგირიძეს სამშობლო ქვეყნის ლალატი, მტრობა სანაქებოდ დაშთა ახალ ციხის ფაშისთვის და ნამეტურ აჭარლებისთვის. ამიტომ თავდგირიძეებს აჭარაში მამულიც აჩუქეს. ესენი მალე გადავიდნენ იქ ზოგ ამათაგანნი სოფელს მახუნცენთან დასახლდნენ. ეს ხანა მიეწერება 1760—1770 წელსა.

აჭარის ბეგებმა ასე მაუწყეს რომ აჭარაში თავდგირიძეების მოსვლა 1770 წლებს მიეწერებაო. ახალციხის ფაშამ ოსმალს ჯარით და აჭარლებით გურია სძლია, მამუკა თავდგირიძე ქობულეთის მფლობლათ გამოეცხადა, გურიელებს და თავდგირიძეებს შუა მოზობლური განწყობილება დაარსდა და დამტკიცდა, ამისათვის პირობა ხელ წერილით იქმნა დამტკიცე-

ბული. თავდგირიძეები გადგნენ გურიის სამთავრისაგან და იმ დღიდან ამათ იწყეს თათრობა და თათრობისავე პატივის ცემა და ერთგულება. ამასობაშ მამუკა თავდგირიძის შვილი მაქსიმეც გაიზარდა, ეს თუმცა თათრობაზე იყო გამოზდილი, მაგრამ ამას მაინც საკმარისად ერიდებოდა სჯულის გამოცვლა. ახალ გაზდა მაქსიმე გურიელებმა დაიხლოვეს, ამათ განიძრახეს მაქსიმეს მეცადინეობით ქობულეთის დამორჩილება და ერთგულება, იმიტომ მაქსიმე თავდგირიძეს შერთეს დავით გურაელის ქალი, მამიდა ცნობილის გრიგოლ გურიელისა.

განვლო დრო და ჟამმან და აკი მაქსიმე თავდგირიძეც არ მიიზიდეს ოსმალთა. ამას გვამში მკაცრათ ჩაუნერგეს ფაშობის შოვნის ტრფიალი.

ფაშობის მეძიებელი მაქსიმ თავდგირიძე ისე მოხიზლეს, ისე არიეს, რომ ამან მალე ისურვა თათრობის მიღება და გურიელებისაგან გადგომა. ამ დროს ამას მამაც მოუყვდა. ამან უფრო წააქეზა იგი. აშკარად უწყო ქვეყანას მტრობა. სასტიკათ გადაეკიდა გურიელებს, მათში შეიტანი შთოთი და საგვარეულო განხეთქილობა. ეს არ იკმარა მტერმა და ქვეყანას და ერს სხვა მხრით და სხვა გზითაც დაუწყო მტრობა და ლაღაღი. მაქსიმე თავდგირიძემ ჩუმათ გაიჩინა აქარელთა ყაჩაღებთა დასი, ამათ იწყეს გურიიდან ხალხის ტაცობა და ოსმალში ვაჭრობა. ამ ხელობას ადგა მამუკა თავდგირიძე და შეილიც მამას გზას და კვალს გაჰყვა, საქმე სახუმრო აღარ იყო. გამხეცებული თათარ ყაჩაღები გურიის ხალხს აქა იქ შეუბრალებლათ იკლებდნენ და აეიავებდნენ. გურიელები მოთმინებისაგან გამოვიდნენ, ამიტომ ამათ მიმართეს მაქსიმე თავდგირიძეს და მოახსენეს.

— ეაჟო! დაანებეთ ლაღატ თაფი, ჩვენი თუ ჯაერი გჭირს, ჩვენ გვედავე, ჩვენ გვეჩხუბეთ. ე ხალხს თაფი გაანებეთ.

მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ, მაქსიმე თავდგირიძემ ეს არ ინდომა.

—რას მიქვიან შორიგება, მე თვით გურიელი ვარ, მე თვით ვარ მთავარი ჩემის მხრისა, ოსმალს მივემხრობი და გიჩვენებთ თქვენ სეირს. თქვენ განდათ, რომ ქობულეთი წამართოთ და გურიას შეუერთოთ, ეს არ იქნება, ქობულეთის ბატონათ და მთავრათ მე უნდა დაეჯდე.

—იყოს მაგრე, მაგრამ ვინც ინანოს. იგი იყოს მღვთის წინაშე პასუხის მგებელი, ბატონო, რათ გინდათ მაგრე მეფობა და გამგეობა. ჩვენი ერთობა აუცილებელს საჭიროებას შაადგენს, თუ ეს არ იქმნა, მაშინ ოსმალნი წაგართმევენ ქობულეთს, თქვენ გაგაუქმებენ და მერე გურიას მოადგებიან. ერთ დროს ჩვენ ორივეს დაეკარგავთ ჩვენს სამთავრო ძალას, მიუგეს გურიელებმა.

—მაგრე იყოს, მიუგო მაქსიმე თავდგირიძემ. მე დაკარგვა მიჩვენე, ოსმალმა რომ წაიღოს ის მიჯობს, ხოლო ჩემ ფერ გურულ კაცს კი არ დაუფარდები ძირს; მე არ დავიჩაგრო. ასე ზომავს ჩემი ჭკუა.

საქმე დროებით დაშოშმინდა. თავდგირიძე ჩუჩჩენას მიეცა, ამისთვის საჭირო იყო ფული, ფულის შესაძენათ აი რას შერებოდა: მიჰყვა თავის ყმებს და გოგო, ბიჭები აღარ დასტოვა, ყველა ოჯახს წაართო ყმაწვილები, ძუძუ მწოვერებს გარდა, თითქმის ხუთ ხუთი წლის ყმაწვილებაც კი იტაცებდა; ყველა ამათ შეაგროვებდა ერთათ, გადაკრეკდა ახალციხეში, ტრაპიზონში და იქ ოსმალებზედ ჰყიდდა. თავადმა მაქსიმე თავდგირიძემ მთელს ოსმალეთში სახელი განათქვა, როგორც ჩინებულ ქართველთა შვილების დამსყიდვემა. მაქსიმ თავდგირიძე თავის ყმების შვილების დაყიდვას რომ შორჩა. მერე რამდენიმე ყაჩაღ ყმები შემოიხვია გარს, ესენი გააღალა, გააოსტატა, გაოსტატებულებს მიუსხედა ხოლმე სახასო გლებებს, საეკლესიოს, სათავადოს, შვილებს სტაცებდნენ და ყველა ამათ მიერეკებოდნენ ოსმალში დასასყიდათ, ამ პირის მეოხებით ახალციხეში სამარცხენოთ ქართველთა შვილების დასაყიდი ბაზარიც კი განწესდა. ახალციხეში ამისაგან ჩარეკილს გოგო ბი-

ქებს ყოველთვის ახალციხის ფაშა ყიდულობდა,

ჩვენ აქ ამ გაყიდვ-გამოყიდვაზე ერთობ აღვიღათ ელაპარაკობთ. ამ გაყიდვის დროს ყმაწვილებისაგან დიდი გოდება და ტირილი ისმოდა ხოლმე; დიდი წყევლა და შეჩვენება მათის დამყიდავის, გმობა, მაგრამ დამყიდავს ეინ რას უზამდა. იგი ქვეყანას ლუპავდა და შენ რამდენიც გინდოდა გეწყევლა? მათთვის სულ ერთი იყო, ოღონდ თავიანთი ველური ჰაზრები და მოთხოვნები კი დაეკმაყოფილებინათ. გლეხების ტაციობით მაქსიმ თავდგირიძემ დიდ ხანს ვერ ინაფარდა და იბატონა. რასაც ეს გურულ გლეხებში ფულებს იღებდა ამაზე მეტი მას ზონტქრის მისართმევად ეხარჯებოდა რაის. მეოხებით თანხას ვერ აღგენდა, რომ ამ დიდის თანხით შესძლებიყო დიდი ბატონობის შესყიდვა. ამას სურდა, რომ ქრთამების მიცემით ქობულეთის ფაშობა მიეღო და მიღებისას კიდევ გაათათრდებოდა. ჯერეთ ქობულეთში დამკვიდრდებოდა და გაიმაგრებდა ფეხს და მერე იქილამ გურიელებს დაუწყებდა ჩხუბს, გურიას აიღებდა, გურიელათ თითონ გახდებოდა, გურია ოსმალს საფაშალიკოთ გარდაიქცეოდა და მერე გურიასაც გაათათრებდა. ამის ფიქრი ასე იყო, რომ ერთი ფაშა ახალციხეს ყოფილყო, როგორც იმ დრომდის იყო და მეორე გურიაში, გური ანუ სანჯაყათ დაენიშნათ. მაქსიმ თავდგირიძემ იმდენი იგველაძუა, რომ კინალამ დავით გურიელიც მიიმხრო თვისკენ, მაგრამ ამას სხვა გარემოება წამოეხირა წინ და ამან შეაბრკოლა მათი განძრახვა. ამაზე ჩვენ სხვა წერილში ვსწერი.

მაქსიმ თავდგირიძემ ფაშობის შოვნის გამო უღალატა ქათველებს, თავისი გლეხ კაცობა მთლათ ოსმალში გადარეკა და გაყიდა მაგრამ მაინც ვერა ეშველა რა, სტამბოლს წასვლა ვერ მოახერხა, ქრთამის მისაცემათ დიდი ძალი ოქრო და ვერცხლი იყო საჭირო და იგი რაც ფულებს შეუფლობდა გურულ გოგო-ბიჭების დაყიდვით ამ ფულებს სულ ახალციხის ფაშა სტყუებდა. რადგანც იგი ჰპირდებოდა, რომ გურიის ფაშობას სტყუებდა. რადგანც იგი ჰპირდებოდა, რომ გურიის ფაშობას სტყუებდა. რადგანც იგი ჰპირდებოდა, რომ გურიის ფაშობას სტყუებდა. რადგანც იგი ჰპირდებოდა, რომ გურიის ფაშობას სტყუებდა.

დილი არ უსრულდებოდა, თავდგირიძე ამაზე დადათ დარდობდა, აღარ იცოდა რა ექმნა, ახალციხის ფაშსთან თათბირი ჰქმნა ფაშამ უთხრა:

— მაქსიმ! შენ ოღონდ გათათრდი და მას მერე ყველაფერი ადვილი იქმნება. მე დიდათ დაგეხმარები.

— შენ თუკი მომიხერხებ რამეს, მე მზათა ვარ, დიდის სამოენებით გავთათრდები. მიუგო მაქსიმ თავდგირიძემ.

— ყველაფერს მოგიხერხებ, ექვი ნულარ გაქვს, უთხრა ფაშამ, და ამათ ერთმანეთს სიტყვა მისცეს.

ფაშას ძრიელ გაეხარდა მაქსიმ თავდგირიძეს სიტყვა გათათრებისათვის. ფაშას მით უფრო უხაროდა ეს, რადგანაც ასეთის თავადის გათათრებისათვის იგი სულთანისაგან დიდს მადლობას მიიღებდა. აქამდის თავდგირიძე აძლევდა ფაშას ქრთამებს, რომ მის დახმარებით ფაშობა ეშოვნა, ახლა თვით ფაშამ დაუწყო მას ქრთამით დახმარება, ოღონდ კი იგი გათათრებულის იყო. ესეც მალე მოხდა. მაქსიმ თავდგირიძემ თავის ცოლს განუცხადა,

— მე უნდა გავთათრდე, თუ გინდა შენც გათათრდი, ფაშობას ვიშოვნო, გურიის არ ამცდება და შენც გურიის დედოფლათ გაგხდი.

— უწინამც დღე დამეღევა, მე ვერ გავთათრდები. შენ როგორც გერჩიოს ისე ქენი, მე გურიაში გადავალ.

— უბრალოთ შეიწყუბებ თავს. მე გავთათრდები, ფაშობას მივიღებ, მერე გურიის ავიღებ და შენც გაგათათრებ.

— მაშინ მოხდეს ისე, როგორც შენ გენებოს, თუკი შენ მაგაებს მოახერხებ, რასაც ბრძანებთ. ეგ მერე ენახოთ. ცოლქმარნი ასე მორიგდნენ ერთიანეთში. მაქსიმ თავდგირიძე მალე წავიდა ახალციხეში და ფაშას გამოუცხადა შემდეგი:

— მე მზათ განლაევართ გათათრებისათვის.

— ძალიან კარგი, ჩემო მაქსიმ. მიუგო ფაშამ.

ფაშამ მალე იხმო მოლა ხოჯები და მალე დიდის ამბით

ახალციხის ჯამეში მაქსიმ თაედგირიძე გაათათრეს და სახელათ სულეიმანი უწოდეს.

გათათრების დღეს ამას ფაშამ დიდი პატივი სცა და რჩევა მისცა, რომ სტამბოლში წასულიყო და სულთანს გამოსცხადებოდა. ფაშამ ურჩია, რომ უფროს ვეზირს და სულთანს გურიის რამდენიმე გოგო ბიჭები წაუყვანეო და იქ შენ მაშინათვე მოგცემენ ქობულეთის ფაშობასაო. სულეიმან თაედგირიძემ სცნა ფაშის რჩევა და დიდათ დადარდიანდა, რადგანაც ამისთვის ადვილი აღარ იყო გოგო-ბიჭების მოგროვება, საკუთარი ყმები მას აღარ ჰყავდა და გურიის ხალხიც ემტერებოდა.

მან დაუწყო გურიიდან ქურდულათ გოგო, ბიჭებს ტაციობა, ზოგს მებატონეთაგან ყიდულობდა, მალე შეჰყარა ორმოცდა ათამდის გურიის გლეხის მშვენიერი გოგო, ბიჭები, ესენი შეაგროვა ერთათ, მალე ჩარეკა ბათომში, ჩაყარა ერთს გემში და გაუდგა სტამბოლის გზას, თან წაიღო ახალციხის ფაშის წერილი. ეს მალე მიშავდა სტამბოლში, ნახა დიდი ვეზირი შიართო ქრთამი, ამის შემდეგ ელირსა სულთანის ნახვას და მასაც შიართე გოგო, ბიჭები და თან გარდასცა ახალციხის ფაშის წერილი, სულთანმა სცნა თაედგირიძის გაათათრება, ერთგულება და ამიტომ მას ტანზე ხელი გადაუსვა და მადლობა უთხრა, ნიშნათ პატივისცემისა. თაედის შეილობის სამაგიეროთ სულთანმა ბეგობა მასცა, მცირეთ ფულიც და თან დაჰპირდა, რომ შენ დაბრუნდი შინა და ჩვენ ყველაფერს აგისრულებთო. სულეიმან თაედგირიძე სინარულით საესე და დამედებული დაბრუნდა საქართველოში და მალე მოვიდა; მოსელისთანავე ამას სულეიმან ბეგი-ქობულეთისა ეწოდა.

სულეიმან ბეგი ხონთქრის მოწყალებას მუდამ დღე ელოდა, ამიტომ ეს გურულების და ქრისტიანების საენოთ აღარაფერს საძაგლობას ერიდებოდა. ამან ხელახლავ დაიწყო გოგო, ბეჭების ტაციობა, ცარცვა-გლეჯა, ქრისტიანების შეწუხება და ჩაგერა, ამავებს გარდა იგი მიჰყვა ეკლესიების ცარცვას,

გაცარცვის შემდეგ ქცევა-ნგრევას. ამან გამოსდევნა ხინო წმი-
ლის ეკლესიის ეპისკოპოზი, ამან ააკლებინა ეს ეკლესია და
გააცარცვინა. ერთის სიტყვიერა ეს ურცხვი მოლალატ, ქათველ-
თა სისხლის შესმელათ გარდაიქცა, ამისმა აბეზრებამ და ბორო-
ტებამ გურია შეაწუხა, მის სისტიკის ხმა და ბოროტება სტამ-
ბოლშიაც კი განისმა. ძალადობით, ხმლით, თავის კვეთით და
სიკედლის დაქადებით ამან ბევრი ქართველიც გაათათრა, ქო-
ბულეთის გათათრების საქმე თითქმის ამის მტრობით და საძაგ-
ლობით იქმნა დაწყებული, მაგრამ ეს ბოროტი ამასაც არ დას-
ჯერდა, მალე თავის შეიღები მოსტაცა მეუღლეს და იგინიც
გათათრა, ვერც ამით ეშველა რამე, დღე ღამე ფაშობას ელო-
დებოდა, მაგრამ ვერ მოესწრო წადილის შესრულებას და ქვე-
ყნისა და სჯულის მოლალატე გარდაიცვალა უბრალო ბეგის
სახელ წოდებით ამ ბოროტის ქართველის უბირველესი შეი-
ლი იყო მემედ ბეგი თავდგირიძე.

მემედ ბეგი თავდგირიძე მამამ აღრიდგანვე შეაჩვია მუს-
ლიმანობას, ძართველთა მტრობას, სისხლის სმას და ბოროტე-
ბას; მამა შეიღს ავალვდა. რომ შეიღს ისეთი ერთგულება
აღმოეჩინა ოსმალეთის მთაგრობის წინაშე, რომ მის მეოხებით
ოდესმე ფაშობა მიეღო.

მემედ ბეგს მამამ აღრიდგანვე მიუჩინა მოლა, ხოჯები მას-
წავლებლათ, მოლა ხოჯები სწერთნიდნენ მას ოათრულ წერა-
კითხვაში, სჯულის შესწავლაში, ამ პირებმა მემედ ბეგს სას-
ტიკათ ჩაუნერგეს ფანატიზმი, მემედ ბეგს ქართული წერა კით-
ხვაც სცოდნია, ამისგან და ამის მამასაგად ქართულათ დაწერი-
ლი წერილები მე თვით ენახე, ესენი თავიანთ თავებს ქობუ-
ლეთის ბეგებად უწოდებდნენ და წერილის ბოლოს თათრულს
ბეჭედს ასომენ. წერილებიდან სჩანს, რომ მამაცა და შეილიც
დიდი მოდავენი, მოქიშპენი და მოლალატე ყოფილან გურიე-
ლებისა. ეს მასალები მე მოვიპოვე ოზურგეთის სამაზრო სა-
მართველოს ძველს არხივის ქალაქებში, რომელ არხივის 120
ფუთი ქალაქები ოზურგეთის ვაჭრებზე იქმნა დაყიდული. მე

აქა იქ მეწვრიმლის ღუქნებში შევკრიბე ესენი და „წერა-კითხვის საქართველოს“ გარდაეცო. გურიაში ამით დიდი ძალი მასალელი დაკარგა და ნამეტურ გლახკაცობამ თავის წინაპირთა თავ-გადასაფალთა მრავალ ძვირფასი ცნობები.

ქობულეთში ამათ ჰყვანდათ შედგენილი ახალ გათათრებულთ ქართველთა დასი და ესენი გურიაში საიდუმლოთ გლახებში ქადაგებდნენ და გლახებს აქეზებდნენ; რომ იგინი ქობულეთში გადასულიყვნენ, იქ თათრობა მიეღოთ, ოსმალთს ქვეშ შესულიყვნენ და მაშინ იგინი გათავისუფლდებოდნენ თავიანთ მებატონეთ მოწიებისაგან და ქართველთა და რუსთა სამეფოს მფლობელობის და ხარკისაგან. ესენი იხმობდნენ თვისკენ, ვინც კი რამეს დააშავებდა გურიაში და ამას გურიელების სამართლით დასჯას გადუწყებდნენ, ის იმდენს ეცდებოდა, რომ ქობულეთში გადაეიდოდა, იქ თავდგირიძეების მფარველობის ქვეშ რაკი შევიდოდა, მერე ამას აღარათფერის შიში აღარ ჰქონდა, იგი გათათრდებოდა და შემდეგ თავისუფალ იყო ყველაფერ შიშისაგან, თათრობა მას პატიოსნებას და სიმართლეს სძებნდა. უნდა ითქვას, რომ თავდგირიძეების მეოხებით ზეენს სამშობლოს დიდი ზარალი მოუვიდა, გურიას ამათ დიდი უბედურობა დაატეხეს თავზე, ესენი უსისინებდნენ ძმას ძმაზე, თავადს თავადზე, აზნაურს აზნაურზე და ყველა ამაებით კი თათრობას შეელოდნენ. გურულ წვალელებს გლახკაცებს უხვათ იძენდნენ ათათრებდნენ, და თავიანთ ძალას ამაგრებდნენ მით.

სწორეთ ამ დამლუპავს გეარის მეოხებით მოხდა რომ გურიაში ყაჩაღობა და კაცის კვლა გამრავლდა, ყოველ კაცის მკვლელის და მკვლელის და ყაჩაღის ბუდეთ ქობულეთი ითვლებოდა და ამათ მფარველთა თავდგირიძეები. ეს ხელობა თავდგირიძეების ისეთ მემკვიდრეობითი საკუთრებათ გარდაიქცა, რომ როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სწორეთ ასეთისავე თვისების და ხელობის იყო მემედ ბეგის შვილი—ალი ფაშა თავდგირიძე. ზემოხსენებულისავე პირების მეოხებით ოსმალთს ფულით გურიის ზოგი ერთ მებატონეთაგან შესყიდულ იქმნა სოფ. ქა-

ხათი, კეჭიეთი და რამდენიმეც სხვები, რადგანაც მათი დამორჩილება ოსმალოს მონა თავდგირიძეებმა ვერა ლონის ძიებით ვერ მოახერხეს. სოფლის შესყიდვის შემდეგ ხალხი გათათრებულ იქმნენ სრულიად. ასე და ამ გვართ მოველინენ თავიანთ სამშობლო ქვეყანას და უღთოთ დაღუპეს გურიის ერი. მათგან დაყიდულის გურულის გოგო-ბიჭებით აქამდის საესე იყო მისირი, დაირბეჟირი, სტამბოლი და სხვა ადგილიბი. ამას „კალმასობის“ დამწერიც ხომ მოგვითხრობს, რომ მისირში ყველა ფაშები ქართველები არიანო, საქართველოდგან პატარაობის დროს მოტაცებულნი და დაყიდულნი, რომელთაც შემდეგ იქ ფაშობა მიუღიათო. მაგრამ არც თავდგირიძეებს შერჩათ თავის ავკაცობა, მემედ ბეგი თავდგირიძეც უბრალო ბეგის სახელ წოდებით გარდაიცვალა, იგი არ ღირდა მის სამშობლო ქვეყნის ღალატის ფასათ. სულეიმან ბეგმა თავის სამშობლოს ბეგობის გამო უღალატა, თავადობა ბეგობაზე შესცვალა, ბეგობის სახელით მოკვდა, ისევე დაემართა მის შვილებს.

მაქსიმ (სულეიმან) თავდგირიძის მეუღლე კი, დავით გურიელის ქალი, დაშთა ქრისტიანობაზე მტკიცეთ, ამ ქალმა არაფერს უღალატა, ეს ყოველთვის მეცადინეობდა შვილების და შვილის შვალეების ქრისტიანურათ გაწერთნაზე და გამოზრდაზე, მაგრამ იმოდენათ ველარას აწყობდა, რადგანაც ქართველთა მტერობის უხამი სულეიმან ბეგის შვილის შვილებს მემკვიდრეობით უფრო სასტიკათ ეძლეოდათ და უფართვდებოდათ. ეს პატროსანი მანდილოსანი გარდაიცვალა ამ საუკუნის ნახევრის რიცხვებში, იგი დასაფლავეს ქრისტიანულის წესით, ქობულეთის სოფ. გვარას, ხუცუბანს ზეით, თეთროსანის ნაეკკლესიარზედ, თეთროსანის დაქცევის მიზეზები მის მეუღლე სულეიმან ბეგს თავდგირიძესაც ეკუთვნის.

სულეიმან ბეგის შვილს მემედ ბეგს ჰყვანდა ორი ვაჟი, ერთის ალი ერქო და მეორეს ოსმანი, ორივე ესენი ჯერეთ შინა სწავლობდნენ და მერე სტამბოლის სამხედრო სასწავლებელში, სწავლის დამთავრების შემდეგ ალი თავდგირიძე ოსმალოს ჯარ

ში აქა იქ მსახურებდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს თავის სამ-
შობლოში დაბრუნდა და აქ დაიწყო მოქმედება, მასის მსგავსად
ეს პირი გრიგოლ გურიელსაც ენათესავებოდა და ეკედლებო-
და, ხშირათ ერთმანეთში მისვლა მოსვლაც ჰქონდათ, წვეულებ-
აც ხშირათ იცოდნენ და წერილების მიწერ მოწერაც. ალი
თავდგირიძეც თავის მამისა და პაპის გზას დაადგა, მათის ზნე
ხასიათის მექონი აღმოჩნდა, თუმცა ნათესავი ქართველთა და ისე-
თი სუფთა პირის, როგორც იყო ნეტარ ხსენებული გრიგოლ
გურიელი, მაგრამ მასთანავე ურცხვი, ჰარამი, ბოროტებით საე-
სე და უხამიანი გესლის დამნთხევი. დიდათ მოძულე ქართველ-
თა, დიდათ მოძულე ქრისტიანობისა, თითქმის სისხლის მსმელი
და მასთანავე უზნეო და ზნეობით წამხდარი. ამან თავის სად-
გომი სახლი ყაჩაღების ბუდეთ გადააქცია, ამის სახლში მუდამ
ლამ 30—40 ყაჩაღი ათიებდა, ყველა ეს ყაჩაღები კი გურიაზე
ნაფარდობდნენ, გურულებს იტაცებდნენ. ხალს სცარცვამდნენ,
ცხენებს და საქონელს იტაცებდნენ, ყველა ამაებს მიერეკებოდ-
ნენ ალი თავდგირიძის სახლში, იქ ჰფარავდნენ, მერე ოსმალ-
ში მიჰყვანდათ და ჰყიდნენ სანახევროთ, ნახევარს ყაჩაღ ქურ-
დები იღებდნენ და ნახევარს ალიას აძლევდნენ, ასეთის ოსტა-
ტობით, ქურდების და ყაჩაღების შენახვით ალიმ ოსმალს მთაე-
რობის წინაშე სახელი მოიგო და უკანასკნელ იგი გახდა. ფა-
შად და იწოდა ალი ფაშა თავდგირიძეთ. ჩვენ ამ პირს ცხოვ-
რების აღწერას დაწვრილებით არ შეუდგებით, რადგანაც ეს ბო-
როტი და ყოველად გაუნათლებელი მტერი ამის ღირსი არ არის,
ჩვენ აქ აკენუსხავთ მართო იმ საქმეებს და ვნებას, რაც იმან
ჩვენს სამშობლოს და ხალხს დაატება უკანასკნელ ომის დროს.
ალი ფაშა თავდგირიძე წინეთ მსახურებდა ოსმალეთში,
ორღში, მერე კოჭურს, სევაზის ვილაეტში, სამსონს იქით, სე-
ვაზის ვილაიეტის ხალხი ამან თავის უზომო ქრთამებით შეა-
წუხა, ამიტომ ხალხმა სულთანთან უჩივლა, სულთანის ბრძანე-
ვით გამოცვალეს, ამის შემდეგ იკი საქართველოში მოშავდა და
სცხოვრობდა ხან ქობულეთში და ხან ბათუმში. იყო დიდი მე-

ქრთამეა და უსამართლოა. ამას ხელით სამართალი ფულით იყიდებოდა, ანდაზაც ყოფილი აჭარაში დაშთენილი, რომ „აღი ფაშას საჩაჩთაღი ფუღათ იყიდებოდა“, ოსმალოს მთაფრობისაგან ამან ბათუმშ სამხედრო ჯარის უფროსობა მიიღო, ამის აღიუტანტი გულ ალა კაიკაციშვილი იყო, რომელ პატივცემულს ქართველ მაჰმადიანს ბეერი რამ ახსოვს თავის გენერლის შესახებ, ეს კაიკაციშვილი სოფ. სამებაში სცხოვრებს, სჯულით მუსლიმანია, მაგრამ ტომით და ენით ქართველი. ორის ხელით ცისაკენ გაპყრობილნი ესა და დედი ალა ღმერთს ევედრებთან მხურვალეთ, რომ მათი მოძმეები ძველს დონეზე დადგნენ. შეერთების უმაღლვე ესენი ჩვენსკენ გადმოვიდნენ, შეიღები სასწავლებელში შეიყვანეს, კაიკაციშვილი დღეს ოდესის უნივერსიტეტში სწავლობს და დედი აღის ნიქარაძის სტაეროპოლის გემნაზიაში.

აქ უნდა დაუმატოთ, რომ ალი თავდგირიძისაგან ფაშობის შოენის საქმეში ცოტა მონაწილეობის მიღება მის დედასაც ეკუთვნის, მისი დედა იყო ლაზელი ქალი, ჰაჯი შაინოლისა, დინდინ ხანუმი, მოძულე ქართველთა, თითქმის სისხლის მსმელი ქართველთა, ამ ქალის მამის სასახლეც ქართველთა ტყვეების ბუღეთ იყო გადაქცეული, ამ ქალს ქართველები ისე სძულს დათ, რომ 1855 წ. რადგანაც ალი ფაშის მამა მოკლეს, მაშინ დინდინ ხანუმმა ლეკური მოიკრა და ომში წავიდა. მე ისე ვედავბრუნდებო. რომ ქართველის სისხლი არ დავაქციოვო- ომის დროს ამ ქალმა სახელი განთქვა, ომის გათაების შემდეგ ოსმალში წავიდა, სულთანი ნახა და ამას გამოსთხოვა ალი თავდგირიძის გაფაშება, ანუ ფაშობა.

უკანასკნელ ომის წინეთ, 1877 წ. ამასთან დიდი მოლაპარაკება ქონდა გამართული გრიგოლ გურიელს, გრიგოლ გურიელს ალი ფაშას გარდა სხვა ქართველ ბეგებთანაც ქონდა ლაპარაკი გამართული. ყველას იმას სთხოვდა, რომ იგინი რუსებს დამორჩილებოდნენ და ბრძოლა არ აეტეხათ. მაგალითები ალი ფაშას ასე მიმართა გრიგოლ გურიელმა.

ალი ფაშა, როგორც ნათესავ კაცს დაგარწმუნებ, რომ რუსეთს რაც უნდა დაემართოს და რაც უნდა ბევრი ხალხი დაეღუპოს, მაინც ციხის ძირის, ბათუმის და აჭარის აღება გადაწყვეტილი აქვს, ამიტომ გირჩევ შენ, როგორც ჩემს ნათესავს, რომ უბრალოთ რომ თავი გაანებო და გარემოებას დაემორჩილო, სიტკბოთი და მშვიდობით რუსეთს ჩაბარდე, უბრალო ბრძოლით არაფერი გამოვა. ხალხი დაიხოცება, დიდი უბედურება მოხდება. რუსნი შენ მიგიღებენ შესაფერის პატივით, ულოუფას მოგცემენ და ღირსებასაც ავიმალლებენ.

ალი ფაშამ არ ქნა ეს, რადგანაც იმან კარგთ იცოდა, რომ თავის ყაჩაღობას აქ ვერ გაიყვანდა, იმას აქ არაფერს რას მოუთმენდა და ამიტომ უარი განაცხადა. მალე ომიც დაიწყო. ალი ფაშას დიდი ძალი ჯარი ებარა. მაგრამ ომში საქმე ვერ წაუვიდა კარგათ, ამას ეგონა, რომ ქართველნი უძლურნი არიანო, მე საქართველოს გზა და კვალი ვიცი, გურიას ავიღებთ, მას შემდეგ ქუთაისს, ქუთაისიდან თბილისში და მერე მე ფაშობას ვიშოვნო. ის კი არა და ამას წინაღობა დაუტრიალდა საქმე, მან ჩვენ ჯარს დიდი ძალა შენიშნა და ცოტა არ იყო ამაზე შეკრთა, აქა იქიდან ჩურჩინა დაიწყო და რუსეთისკენ აპირებდა გადმოსვლას. მაგრამ ვერც ამას ახერხებდა, იმ დროს მისთვის ეს ადვილი აღარ იყო. ამის საიდუმლო განზრახვა ოსმალთაც კი შეიტყეს, მალე სამხედრო მინისტრები გამოგზავნეს. მინისტერი ჰყვედრიდა ალი ფაშას, რომ თქვენ ქართველები ხართ, ქართველებისაკენ გიჭირავთ თვალის. ჩვენ თქვენ აღარ გენდობით. ალი ფაშა კი ფიცით ერთგულებას ეფიცებოდა, მაგრამ მინისტრს არ სჯეროდა, ხალხში გაავრცელებს ხმები, რომ ალი ფაშამ ხონთქრის ლალატი განიძრახაო. მაშინ ამის შესახებ კობულეთელ ქართველ მაჰმადიანებმა გამოთქვეს შემდეგი ლექსი,

„ხკათქაჩი და ჩქსი ჩხუბაბს,“

„იგივ აჩის ჩჩუკ ეშვი“

„ალი ფაშამ გვიღაღატა“

„აკვიყვანა კვიჩიკეში.“

„თვითონ ფულები აიღო“
„ჩვენ ჩაგვეყარა რუსის ხელში,“
„მასაც კი არ დამარტეს“
„ბაწკით ჩაითრის გემში,“
„მისი ეგირილი გვესმოდა,“
„სუფსის გადმა ბაილეთში.“

ეს ლექსი ხალხმა აი რათ შეადგინა ალი ფაშაზე: ალი ფაშამ რა ნახა მტრის ძალი და ოსმალთა დამარცხება, ამან თავის მელიაობით დასწერა წერილი და მაშინდელს რუსის მთავარ მართებლის თანაშემწეს გამოუგზავნა და დან სთხოვდა, რომ მე პირობა შეევსრულე, თქვენს ჯარს გზა და ძალი მივეცი და თქვენ დანაპირებს რატომ არ მადღეეთო, მე შეეიტყე, რომ ჩემი 100 ათასი მანათი, რომელიც მე უნდა თქვენის მთავრობისაგან მიმეღო, იგი მიუღიათ გრიგოლ და იესე გურიელებსას და დაუსაკუთრებიათო. ვითხოვ მის დაბრუნებასაო. ალი ფაშინ წერილი სარდლის თანაშემწეს ბრძოლის ველზედ მოუვიდა გახსნა წერილი და ნახა ქართულათ დაწერილი იყო, აქვე იმყოფებოდა გრიგოლ გურიელი, წერილი, გრიგოლ გურიელს წააკითხეს და საქმო სცნეს; მთავარ სარდალი და სხვები გაჰკვირდნენ დიდათ, რომ ალი ფაშას ასეთი ქორები სცოდნიაო ჩვენ იმას როდის დაეპირდით ფული, და ან იმან ჩვენ რა სარგებლობა მოგეიტანა ომის დროსაო, სულ არაფერიო; გრიგოლ გურიელს ეს ამბავი დიდათ ეწყინა, მაგრამ ყურადღება მაინც არ მიაქცია, რადგანაც მან კარგათ იცოდა ალი ფაშა მელიაობა და საქმეები. ეს წერილი მე თვით ენახე გრიგოლ გურიელის სახლში 1890 წ. განსვენებულმა წერილი მიჩვენა და თან ბევრი ამბებიც მიაგმო ალი ფაშის შესახებ და მის დიდათ ჰკიცხავდა. წერილიდამ აღმოჩნდა, რომ ალი ფაშას ქართული წერაკითხვა მეტათ უხეიროთ სცოდნია. ზოგიერთებმა მარწმუნეს, რომ არცაა თათრული იცოდა კარგათაო.

დერვიშ ფაშის და ალი ფაშის უკმაყოფილება ისე გამწ-

ფაქტად, რომ ალი ფაშამ დერეიშ ფაშა დროებით თავიდან მოიშორა, სტამბოლში გაისტუმრა და მხოლოდ ომის შემდეგ მიეცა ალი ფაშას ქობულეთში დაბრუნების ნებართვა, ეს მალეც მოვიდა ბათომში, თავის თანამემამულეთა წინაშე თავი იმართლა, რომ მე ოსმალოს ღალატი უბრალოთ დამწამესო. მასზე გამოთქმული ლექსიც არ ყოფილა ჭეშპარიტის ცნობებით და განკითხვით სავსე. ალი ფაშა დიდათ ემდურებოდა დერეიშ ფაშას და ეს ეძიებდა ღონისძიებას. რომ ოსმალოს სულთანისთვის დაემტკიცებინა თავის ერის ერთგულება და დერეიშ ფაშის შეცდომები და საქმის უცოდინარობა. ალი ფაშას ბედმა გაუღიმა, ამან ისარგებლა იმ შემთხვევით, რომ ომის გათავების შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთა შლილობა იყო და მრავალნი იმათაგანი ოსმალში აპირებდნენ გადასახლებას. ყველა ეს აშლილი ხალხი აღელვებული იყვნენ ფანატიკ მოლა ხოჯებისაგან, ამ ფანატიკს და აშლილს ხალხში დატრიალდა ალი ფაშა თავდგირიძე, დაიწყო საუბარი ოსმალში გადასახლების შესახებ, რასაკვირველია ფანატიზმით დარაზმული: ხალხს უბნებოდა.

— ხალხო, აქ არ დარჩეთ. თორემ იცოდეთ. რომ მუსლიმანობა აქ ცუდ ღღეში ჩაეარდება. ყველას გაგაქართველებენ, მეყე კაცები და დედაკაცები უნდა წაწყდნენ. გაქართველდნენ, ჯეენეთს თვალით ვერ ნახავთ, მე გაფრთხილებთ, როგორც მუსლიმანი, რომ თავს უშველოთ, აქ ქართველში ცხოვრებას ოსმალში დალუპვა უნდა არჩიოთ, მიტომ რომ მუსლიმანის ბინა იქ არის, მისი ფადიშახი იქ ზის, იქ ნათობს ცხოვრების მზე.

ამის საუბარს ხალხი სულ განაბული ისმენდა, რადგანაც ალი ფაშა თავდგირიძე ქართველ მაჰმადიანებში დიდს გავლენიან პირათ ირიცხებოდა. ალი ფაშა ცხადათ დარწმუნდა ქართველ მაჰმადიანების მღელვარებაზე, ქართველთა სიძულვილსა და მტრობაზე. იგი აშკარათ დარწმუნდა, რომ ეს ხალხი აქ არ დარჩებოდა. საითაც იგი წავიდოდა, ხალხიც იქით წაჰყვებოდა მას, ამიტომ ალი ფაშა თავდგირიძე საჩქაროთ გაიქცა

ეტამბოლში, წარსდგა სულთანის წინაშე და მოახსენა, რომ მე მთელი ჩემი მხრის ხალხი ოსმალში მომყავს და ნება მიბოძებთო. სულთანმა დიდის სიამოვნებით მისცა ნებართვა და დიდს ულუფას დაჰპირდა. ახლაკი გამართლდა ალი ფაშა, გაქარწყლდა მინისტრის ჰაზრები, ალი ფაშა ერთ-გულ კაცათ გამოვიდა.

მინისტერი მაინც არ იყო გასამტყუნარი, ამან როცა საქართველოს ადგილები ნახა და ქართველი მაჰმადიანები და ქართველი ბეგ-ფაშები. ეს უეჭვოთ ფიქრობდა მასზე, რომ ამ მშვენიერ ქვეყნის გურჯები ნუ თუ თავიანთ გურჯებს უმტყუნებენ და ყვენ მოგემხრობიანო, არა მგონიაო, ამით იგი რასაკვირველია რომ მართალი იყო, ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ასე არ იქმნა, დიდი ხანია მას შემდეგ გასული, რაც ოსმალთა მეოხებით ქართელ მაჰმადიანები ქართველთა მტრებათ შეიქმნენ, მტრობით ამათ ოსმალესაც კი გადააჭარბეს და ამიტომ ალი ფაშის მტრობის შესახებ ფიქრები უბრალო უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ალი ფაშის გულ ჰუცელი გველ ბაყაყის ბუდეთ იყო გადაქცეული. მას ყაჩაღ ოსმალების და ქურდების სიყვარულის მეტი სხვა არაფერი ფიქრი ჰქონდა და ახსოვდა.

ალი ფაშა მალე მოშავდა საქართველოში და ქართველ მაჰმადიანებს მოუტანა ხონთქრის ცარიელი წყალობის ამბავი. ფანატიკებს გაეხარდათ, ამათ იწყეს გადასახლებ. ამ გარდასახლების დროს სახლის საქონელი და ნივთები ჩალის ფასად იყიდებოდა. მთელი ქობულეთი აჰლარა და ქობულეთს გარდა კახაბერსა და მარიდიდსაც მისწვდა. აქაც მოართვევინა მოლა-ხოჯებს ქადაგება გადასახლების შესახებ, თორემ გაქართველდებითო; ქობულეთელების გადასახლების დროს დიდი უბედურება, დიდი გმობა და ტირილი ისმოდა მცხოვრებთაგან, ბევრს არ უნდოდა თავის სახლ-კარის და სამშობლოს დატოვება, მწარეთსტიროდა მის გამო, მაგრამ თან გაქრისტიანების ეშინოდა. იმ დროს რომ ესენი ენახა, ჩვენთაგანს იგი მათი ცოდვით დაიწოდა, ვინც კი შეგნებულ ქართველთაგანმა ნახა, იმას სწო-

რეთ ასეც მოუვიდა და შესწუხდა. ნეტარ ხსენებული გრიგოლ-
გუგრიელი ცრემლით სტიროდა თითქმის, აღარ იცოდა რა ექ-
ნა- ეს მალე მივიდა ქობულეთში ალი ფაშასთან და უთხრა:

— ალი ფაშა! შენ ჩემი ნათესაეი ხარ, მე შენ პატივს
გცემ, დიდათ ვაფასებ შენს შრომას ოსმალთა სასარგებლოთ,
ხოლო გთხოვ, რომ დაწყნარდე და დაშთე აქა, რუსნი შენ
დიდს პატივ მოგცემენ. მე გაძლევ ამის შესახებ სიტყვას და
პირობას.

— არ შემოძლიან, თავი უნდა გაეიმართლო, თორემ ლა-
ლატი შემწამეს, მე თქვენგან ვერა ავიღე რა, ჩემი დარჩენა აქ
არ შეიძლება. მიუგო ალი ფაშამ.

— შენ თუ არ იშლი წასელას. შენ წადი. ამ ხალხს კი
თავი დაანებე, რა გინდა, რას ემართლები, კაცო, შენ რა მო-
გემატება ამათი აქედამ აყრით. გთხოვ ალი ფაშა, რომ მცი-
რეთ ჩემს ნათესაობას დასდო პატივი და ხალხს თავი გაანებო.
იყენენ აქ. ნუ აქეზებ იმათ გადასახლებისთვის.

— სულ ერთია. აქ რომ დარჩენ. ესენი გაქართველდე
ბიან, დაილუპებიან. მუსლიმანის აქ დარჩენა როგორ იქმნება,
თქვენ გვერდით ქართველებთან, ეს არ შეიძლება. მე ამის
შკაცრი წინაღმდეგი ვარ და ერთ კასაც არ დავსტოვებ აქ, რომ
იგი ქართველებს შეემატოს.

— გეფიცები პატიოსნებას, ღმერთს და ჩვენს ნათესაეო-
ბას, რომ აქ ამათ არა ფერს უხმენ, თქვენ წადით და ამათ თავი
გაანებეთ, ნუ დალუპავთ ხალხს ეუბნებოდა გრიგოლი.

— მე უნდა ვცადო, რომ რაც კი შეიძლება ბევრი ხალხი
გადავასახლო აქედამ, რომ მის საშუალებით სულთნის წი-
ნაზე ჩემი ერთგულება დივამტკიცო და დევრიშ ფაშის სიმ-
ტყუნე.

— ალი ფაშა! მაგით შენ შენს თავს არას უშველი, რაც
ხარ ისევ ის იქმნები, ფაშობას არაეინ წაგართმევს. სულთან-
საგა რაც ულუფა გეძლევა, იმაზე მეტს არ მოგცემენ და
ხალხს უბრალოთ დალუპავ. ცოდონი არიან. ნუ იზიმ მას.

— არ შეიძლება, გადასახლების საქმე გადაწყდა. იქ ამათ-
თვის ადგილებს შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილი სძებნის და ამზა-
ლებს.

— არ შერებით კაის ჩემო ალი ფაშა, შენ ქართველი
კაცის უდამამაფალი ხარ და მცირეც არის სიბრალოული უნდა
გქონდეს შენის ქვეყნის ხალხის, მათს დალუპვას შენ სასტიკათ
უნდა ერიდებოდე- მიუგო გრიგოლ გურიელმა.

— აკი ვერიდები და ამათაც ვარიდებ ჩემო გრიგოლ.
მაგრამ გონოფ, შენ ერთი ოცდა ათი ოქრო მასესხე, ამ ფამად
შქირია ეგ და ამ საქმეზე, საქართველოზე და ქართველებზე მე-
რე ვილაპარაკოთო. რა დროს მაგენია, ყველა კაცი თავის დი-
დების თვის უნდა ზრუნაედეს.

გრიგოლ გურიელმა მაშინათვე მისცა ფული, 30 ოქროს
მაგიერ 100 ოქრო, ამას იმედი ჰქონდა, რომ იქმნება ამითი
მანც მოულობო გულიო, მაგრამ თქვენც არ მომიკედეთ. რომ
მას ეერცა რა ამით ეშველა. არ დასწყნარდა იგი. მალე მიაღ-
წია მიზანს და იწყეს ქართველთ მამადიანებმა ოსმალოს გემე-
ბით გარდასახლება. ამათ თან მისდედა და მოსდედა ალი ფა-
შა და ოსმალოეთში ამაგრებდა და აქა იქ ასახლებდა. ქამილ
ფაშა ხიმშიაშვილი ალი ფაშასაფით ანგარებით იყო საესე, ბო-
როტი, მტერი ქართველთა და დიდათ მოძულე. ამ ბოროტ-
მაც დიდი ძალი ხალხი დღლუპა და მოატყუილა. გადასახლე-
ბულთა რიცხვით ისარგებლეს რამდენიმე მოწინავე კაცებმა
და ოსმალოს მთაერობისგან ამათ მიიღეს საჩუქრება და პატი-
ვისცემა. გადასახლებულებს აქა იქ ისეთ უხვირო ქაობიანს
ადგილებში ასახლებდნენ, სადაც მათ ცხოვრება დიდათ უჭირ-
დებოდათ, იკანასკნელ კინალამ შიმშილისაგან გაწყდნენ.

უნდა ითქვას, რომ ალი ფაშაზე ნაკლები მტერი არ იყო
ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი: ეს ბოროტი ფაშა უკანასკნელ
ომის შემდეგ ოსმალში გადაშაედა, იქ დაიწყო გველა ძუობა.
სულთანს ბევრი რაღაც ხმები მოახსენა ქართველ მამადიანე-
ბის შესახებ. ამას მისცეს ნება, რომ ოსმალოეთში გადასახლე-

ბულ ქართველ მაჰმადიანებისთვის ადგილები მოეძებნა და მერე ამ ადგილებს სულთანი მისცემდა ქართველ მაჰმადიანებს. ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი, ეს მტერი და ქართველთა სისხლით გაუმადლარი დაშავდებოდა ოსმალში, აქა იქ ადგილებს ეძებდა და მით აიძვებდა ქართველებს, რომ კაი ალაგები სჩნდებოდა.

ამასა და ალი ფაშას უნდა ჰკითხოს ღმერთმა და ნამუსმა, რადგანაც ამათის გველა ძუობით და მოტყუილობით გადასახლებუთ ქართველთ მაჰმადიანებს ისე გაუჭირდათ, რომ ამათ იწყეს ოსმალეთში თავიანთ შეილებს დაყიდვა, ამაში აღებულს ფულს საქართველოში გზანიდნენ, სიმინდ ყიდულობდნენ და გემებით მიჰქონდათ საქველათ. ამ საბრალოებმა დიდა უბედურება და მწუხარება გამოსცადეს ოსმალეთში, დიდი შიმშილი, გაჭარვება, სიშიშველე, შეილებს დაყიდვა, და სხვანი, რამდენი ზღვაში ჩაიხრჩო, რამდენი შიმშილმა გაწყვიტა, ჭირმა და უბედურებამ ყველა ამის კაცი ვერ მოსთელის. ყველა ამ უბედურებათა მომხდენათ ალი ფაშა თავდგირიძე ითვლება, ყველა ეს ბოროტება ამან მხოლოთ თავის თავის ასამაღლებლათ მოახერხა და დაუღუპა იმოდენა ხალხი.

ოსმალში გადასახლებულ ალი ფაშას დაენიშნა პენსია და საცხოვრებლათ მიეცა ადგილები სამსონის ქალაქისაკენ. აქვე მის მახლობლივ იქმნენ დასახლებულნი ყველა ის ქობულეთელები, რომლებიც კი ამან გადაასახლა, ესენი მის მთარველობის ქვეშ ირიცხებოდნენ. ალი ფაშამ იქაც არ დაიფიწყა თავის მამაპაპის გზა, კვალი, იქაც გაიჩინა ყაჩაღები. მცარცვაები, კაცის მკლელეები და სხვანი, მგზავრებს და ადგილობრივ ქრისტიანებს ეცემოდნენ ხშირათ სცარცვამდნენ, აოხრებდნენ და ხოცავდნენ, ქობულეთურათ. ამათ შეაწუხეს მთელი მხარე, ამაზე მცხოვრებნი დიდათ აღელდნენ და ბოლოს ალი ფაშას უჩივლეს სულთანთან და ყველა მის საიდუმლოებაც გამოაშკარავეს. ალი ფაშას მაშინათვე ბრძანება მოუვიდა სტამბოლში გადასახლების და სამუდამოთ იქ ცხოვრების, ეს გადასახლ-

და და მის შემდეგ სტამბოლში სცხოვრებს, მის ხელ ქვეშ
 ყოფილ ქობულეთელი ყაჩაღებიც აყარეს და ზოგი მისი რში
 გარეკეს, სოგი დაირბეჭირს და ზოგიც სტამბოლს იქით. უმე-
 ტესი ნაწილი ქობულეთელებისა მგზავრობში გაწყდნენ, ამათ
 თაფიანთ ადგილებამდის ვერ მიაღწიეს.. ეს ნაყოფი გამოიღო
 ალი ფაშას ბორტებამ და შაქირ ფაშა ხამშიაშვილის გველა-
 ძუობამ. ამათზე არა ნაკლები ენება მოუტანა აჭარელებს ოს-
 მან ფაშა თავდგირიძემ, რომელიც აღწერილ დროს ქედაში
 სცხოვრებდა აჭარის ხალხი სულ ამ მზე ბნელმა ააღლევა და
 გადაასახლა ოსმალეთში. შემდეგ ეს იმყოფებოდა ტრაპიზონის
 გუბერნა ტორათ და თავის საძაგლობას არც იქა სტოვებდა,
 იქიდანაც იხმობდა ოსმალში გადასახლებისათვის ქართველ მაჰ-
 მადიანებს.

ამ ბოროტ პირების მეოხებით დაიკალა ქობულეთი,
 მთლათ მაჭახელი, მაჭახლიდამ 2000 კომლი მეტი წაეიდა,
 მთლათ ლივანი და აჭარასაც მისწოდნენ, მაგრამ აქ მათს გვე-
 ლძუობას წინ დახედა წინაღმდეგი ძალა. ეს ძალა იყო ქედის
 მუფთის ქადაგება და ზოგი ერთ ქართველ რიგიან მაჰმადიან-
 თა მოღვაწეობა. მურღულსაც ამათ გაჰკრეს კლანჭები. ამ პი-
 რებისაგან აი სადა და რა ადგილებზე რამდენ რამდენ მოსახ-
 ლენი სცხოვრებენ ქართველ მაჰმადიანების:

ხოფას	100 კომლი	აჩაკეს	120 კომლი
იჩიზეს	100 კომლი	სუკმენს	100 კომლი
ოფს	120 კომლი	ტრაპიზონს	100 კომლი
ფლატანას	420 კომლი	ბელეკანს	150 კომლი
თრეზრას	100 კომლი	გეკესონს	120 კომლი
თრდს	1000 კომლი	აბდალას	130 კომლი
უნიას	100 კომლი	ბაცას	1000 კომლი
ჩეკშემბეს	100 კომლი	თეკმეს	100 კომლი
ბაფარას	100 კომლი	სამსონს	150 კომლი
ბოლფანს	100 კომლი	სინაპს	120 კომლი
ახლად დასახლებულნი.		უკანასკნელი	სამუდგროსა.

რამდენივე კიდევ სხვაგან სახლობენ, სხვების ცნობები ჩვენ ჯერ არა გვაქვს შეკრებილი, რამდენი ამათაგანი მგზავრობის დროს დაილუპნენ და დაიკარგნენ უღეთოთ, ამას რიცხვი არა აქვს... ყველა ეს უბედურება და გარდასახლება ხსენებულ ფაშების მეოხებით და ლალათით მოხდა. რომ ყოველივე ჩვენ მიერ ამ პირების შესახებ მართალია, ამას ბევრ ნაირის საბუთებით დაეამტკიცებთ, მაგრამ რა საჭიროა ეს, ამაში განა ეჭვი მისმეს ექმნება, მე ვემორჩილები ნეტარ ხსენებულ გრიგოლ გურიელის სიტყვას, რომელიც ქართველ ფაშებს ძრიელ კარგათ იცნობდა და მათთან დაახლოვებული მეგობრობაც ჰქონდა. გრიგოლ გურიელს გარდა მე სხვებმაც ასევე მარწმუნეს ამ ფაშების შესახებ. ამათგან შესყიდვა და გასყიდვა აღვიღათ იქმნებოდა ხოლმეო.

ალი ფაშა ყველა თავის ბოროტებასთან ნამდვილი თათრის თვისების მექონიც იყო, ცუდი საქმეების მიმყოლი და სხვა და სხვა ცოლების პატრონი, ამის პირველი ცოლი იყო ქობულეთელი ბეჟანიძის ქალი, მეორე ცოლათ მენაბდის ქალი შეირთო. მერე მესამე ცოლათ შეირთო ქარცივაძის ქალი, სოფ. ქაქუთელის. ამ ქალის დედა დღესაც ცოცხალია, სოფელ ქაქუთში და ქრისტიანია. ამ დედაკაცის ქმარი 1870 წლებში გაუთარებიათ, ეს კი არ გათარებულა. ამის ყველა შეილებც თათრები არიან და სცხოვრებენ გურიაში.

ალი ფაშის ბოროტებას უკანასკნელ მრავალ ქართველ მაჰმადიანები მიხედნენ და შეიტყეს ყველაფერი, მაგრამ რაღა დროს. ერთობ გვიან, როცა ოსმალში ყოფილნი ქართველნი მთლად დაილუპნენ და გაწყდნენ. ალი ფაშა დღესაც არ ისვენებს, ამასთან ხშირათ მიდიან ქობულეთ აჭარა, ლივანის ქართველ მაჰმადიანები, მას ქრთამს აძლევენ და რამე საქმეებში დახმარებას სთხოვენ. იგიც რასაკერველია ქრთამებს იღებს და საბრალო ქართველ მაჰმადიანებს ურცხვათ ატყუილებს. ჰპირდება, რომ საქმეს გაგიკეთებთ, რადგანაც მას აქა იქ კარგად იცნობენ, იციან მისი ბოროტი ყაჩაღური ხასიათები. მთელს

თავის სიცოცხლეს ასე მოტყუილებით ატარებს და ქართველ მაჰმადიანების ყელეფით. ალი ფაშისაგან ერთ გადასახლებულ-თაგანი დაბრუნდა საქართველოში, მე ვნახე იგი, დავეკითხე:

— აქედამ როცა მიდიოდით ოსმალში, რატომ არ ფიქრობდით რომ გაქირვებაში ჩაეარდებოდით.

— ღმერთმა ჰკითხოს ალი ფაშა თავდგირიძეს. შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილ ოსმან ფაშას, და ყემპერ ალა ტაკიძეს და ხოჯებს, ჩვენი ცოდვით არ ნახოს მათ კეთილი, სული მათ მოგვატყუილეს, მათ დაგვლუპეს, მათის მეოხებით ძრიელ ბევრი ხალხი გაწყდა იქ, ნამეტურ ალი ფაშამ მოგვატყუილა, გვპირდებოდა, რომ იქ სულთანისგან დიდს წყალობას მიიღებთო, ჩვენც გაებრიყვდით, ავიყარენით, სახლ—კარი დავლუპეთ და გადავსახლდით ოსმალში. მაგრამ იქ ჩვენ არაფერი მოგვცეს, მოგვცეს მეტად ცუდი ადგილები, ღიმით ჩვე ვერ ვიცხოვრეთ და ოთხი წლის განმავლობაში 10 ათასზე მეტი მარტო ქობულეთელები გაწდნენ. აქეთაც აღარ გვიშვებდნენ. ეს გვიყო ალი ფაშა თავდგირიძემ.

— ახლა რას აპირებთ, წახვალთ კიდევ? ვკითხე მე.

— რას ბრძანებთ. ღმერთმა ნუ ქმნას, აქ დავიხორცებით ბატონო და იქ კი არ წავალთ.

— აქედამ ჩვენ მიტომ გავიქეცით, რომ გაქართველდებოდნო, გაქრისტიანდებითო, ასე გვეუბნებოდა ალი ფაშა, სიტყვა ქართველის ჩვენ დიდათ გვეშიან, რადგანაც ქართველი ჩვენ უსჯულოთ მიგვაჩნია, ამას მოვშორდით. ვისმინეთ ჩვენც მისი სიტყვა, გავიქეცით ოსმალეთში და იქ რა ვნახეთ, ყველამ ქართველი გვიწოდა, აქ ამას გავექეცით და იქ თვით ოსმალეებმაც კი ასე ქართველებათ გვიცნეს. ვკითხეთ რამე, გვითხრეს რამე ყოველთვის ქართველი გვიწოდეს და აბა აქედამ იქ რას მივრბოდით და ელუპავდით ცოლ შვილსაო.

მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოს აეს მოლა და ხოჯებს, ჩვენს წამქეზებელთ და დამყუპავს ფაშებს.

ქართველ მაჰმადიანთა სასულიერო წოდება და ქართული ენა.

1. ხაჯა გუჯი ისმაილ ხალიფა შვილი.
2. აჭარის მუფთი ჭასან-ეფენდი ხალიფა შვილი.
3. ბათუმის მუფთი ჭასან-ეფენდი კერძაძე.
4. ულას ყადი ნუჩი ეფენდი ბეჩიძე და სხვ.

I

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ ქართველ მაჰმადიანებს გულდან ამოღარა საქართველოს ხსენება, დააეწყო ყველაფერი, გარდაქმნა და გადააკეთა სრულს ოსმალის ტომის შვილებათ. ქართველ მაჰმადიანებში შეიტანა ისეთი შხამი, ისეთი ნალველა, რის გამო აქარელ, ქობულეთელ, ლივანელ და სხვათაც შეიძულეს თავის მოძმე ძმა ქართლელი, იმერელი, სამცხელი, მეგრელი და სავანი. ერთი სიტყვით, ამათში დაითესა ისეთი მტრობა და ბოროტება, რასაც ვეროპიელი კაცის განათლებული გონება ვერც-კი წარმოიდგენს.

სამწუხაროთ, ოსმალეთის იმპერიის უმაღლეს სახელმწიფო მოსამართლენი, მათი კანონება, მათი მინისტრები და თვით სულთანიც იმას კი არ სცდილობდენ, რომ თავისი ქვეშევრდომნი დაეტაყებინათ თავიანთ სჯულსა და ენაზე. მათთვის ყოველივე ეს არ მოესპოთ, ნაცვლათ ამისა მიეცათ მათთვის მოქალაქობრივ-გზა. განათლების მაძიებლობა, ხელოსნობით, მეურნეობით და ვაჭრობით დაწინაურება, ყველა ამაებს, რასაკვირველია, მათ ქვეშევრდომთ შორის მათი სიყვარული და პატივისცემაც მოჰყვებოდა, ეს თავისთავათ აღორძინდებო-

და მთაერობის მადრიელ ქვეშევრდომთ შორის. ამას ვხედავთ ისტორიაშიც.

აჩა, იგინი ამაზე არ ზრუნავდენ, მათი ფიქრი იყო მართოდ უცხო ტომთ დაპყრობა. დამონება, მერე მათი ძალით გაათათრება. ასე და ამგვართ მათ ძალით გაათათრეს ბერძნები, სერბნი, ბოლგარნი, ჩერნოგორელნი, ალბანელნი, ქართველები, სომხებიც და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ტომისა, ამათ ძალით გაათათრებას, ყოველთვის თან სდევდა გვაროვნული მტრობაც, ზიზლიც და ამიტომ არ არის გასაკვირველი ის გარემოება. რომ ამ ბოლოს ომის დროს, მუსულმან, ალბანელები მტკიცეთ შეუერთდენ თავიანთ მეგვატომე და ერთენის ხალხს ქრისტიან ალბანელებს. ასევე მომხდარა თურმე ბოლგარეთში და სხვაგანაც სლავიანთ ტომთა შორის. სადაც ძალით გაათათრებულნი სცხოვრებენ.

სულ ამის ბრალი გახლავთ, ვს არის უმთაერესი მიზეზი იმ უბედური მოსაყლის, რაც-კი ოსმალეთის სახელმწიფოს 1878 წლიდან მოეწიან. რაც-კი ვხლავ განმეორდა ამ უკანასკნელ ომის დროს. რაღა დარჩა ოსმალეთს, ბევრი აღარაფერი.

ოსმალოს მთაერობას რომ ასეთი ბარბაროსობისთვის გზა აექცია, ხალხის განათლების გზას დასდგომოდ, ქვეშევრდომთ არ დევნას, არ შეწუხებას, მაშინ მას ეს ხვედრი შესაძლებელი იქნებოდა, რომ გზაში არ დახვედროდა, ამ ბოლო დროს კიდევ არ მოვლენოდა თვისი უბედურების დასაწყისი, მაგრამ ვსთქვით და ვიტყვი კიდევაც, რომ ოსმალოს სახელმწიფო როგორც იქცეოდა და განაგებდა სახელმწიფოს, მას ისეთივე მოსაყალი მიეცა, ისეთივე ხვედრი მოეწიანა, რასაც იგი სხეებისათვის ფიქრობდა ის თვით მას დახედა მომეყოლოდ. ყოველივე სულ მათი ბრალია და მათი უკან ჩამორჩენის, გაუნათლებლობის და ათასი სხვა ამგვარების.

ყოველივე ეს გაგვახსენა ჩვენ მათგან საქართველოს ასე აკლებამ და აოხრებამ, ხალხში მტრობის დათესვამ, ამ მტრობის სასარგებლოთ ათასნაირ ცდამ, მათ ეგონათ, რომ ჩვენ ქვე-

შეერდომთა შორის ვითომც ისლამის გავრცელებით და გადაგვარებით დაეამყარებთ ჩვენს სახელმწიფო ძალას, ჩვენს ზნესა და ხასიაოსაო. ვითომც ამის საშეალებით დავიმორჩილებთ სულთერათო, მაგრამ მოსტყუედნენ ბედშენი, აზრი შეცდომათ დაურჩათ, ვინაითგან მართლაც მათგან დანგრეული ქვეშევრდომნი, პირელ დროებში-კი მათი ერთგულნი იყვენ, ვიდრე იგინი გონებით დაწინაურდებოდენ. როცა ეს მოხდა მათში, როცა მათ წინ გაუსწრეს თვის ბარბაროს მებატონეებს, მაზინ-კი საქმე სხვაგვარ აღმოჩნდა და მონა ბატოზე უფრო მარჯვე გამოვიდა, უფრო უკეთეს მოქალაქეთ, უკეთეს გმირათ და მის მეოხებით ასეთებმა აჯობეს ოსმალეთს და გაუსწრეს წინ მას.

სახელმწიფოს სჯულის ერთობამ ვერაფერი უშველა. ეს შენიშნულიც არის. ჩვენშიაც ხომ ცნობილია იგივე პოეტურის (ნ. ბარათაშვილი) ნაწერიტაც, რომ სახელმწიფოს სჯულის ერთობა არას არგებსო, თუ მათში, ქვეშევრდომთა და მთაერობის ერის შორის თვისებითა განსხვავება სძევსო, იგინი სულთერად ერთმანერთს ვერ დაუკავშირდებიანო. სახელმწიფოს სურს, რომ თვისი ბოროტება მონაოა შორის, ამ სჯულის შეერთებით დანერგოს და მასთან მათ მისცეს გადაგვარების ტრფიალება და ბოროტი შიში მთაერობისო, მაგრამ თქმულა და ითქმის კედევ, რომ შემცდარია მთაერობის ასეთი ლოლიკა, შემცდარი გახლდათ თვით ოსმალოს პოლიტიკაც ამ მხრით.

ეს რომ ასე არის. ამას ასაბუთებს ქართველთ გადაგვარების საქმე, მათში სულთერათ თვით ცნებიერების დამხობა და ათასიც სხვანი, რაც ქართველ მაჰმადიანთ ოჯახს დღეს კარგათ ეტყობა, რასაც ცხადათ მოწმობს მათი გავერანებული ცხოვეტყობა, გაველურება, მოშლა ყოველნაირის აღორძინებისაგან, ვინაიდან იგინი ტღეს არც ოსმალნი არიან, აღარც ქართველნი, ხოლო შემდეგ რა იქნებიან, რა გახდებიან და რის უღელნი შეეებმებიან, ამისი ჯერ ჯერობით არა ითქმის-რა. იქნება მომავალში კი მათმა მოქალაქურათ დაწინაურებამ, განათლე-

ბით აღორძინებამ და გონიერებით შემოსვამ, მოგეცეს პასუხი. ამის იმედი უნდა ექონიოთ მით უფრო, რადგანაც აღრე, როცა ქართველ მაჰმადიანებზე ოსმალოს მახვილი სასტიკად შეფობდა, როცა ამათი გადაგვარება მათში სჯულის საქმეთ იყო გამხდარი, მაშინაც კი იყვნენ ქართველ მაჰმადიანებში ისეთი თანატოლი მოღვბი და ხოჯებიც, რომელთანაც თაფიანთის ინერციით იმის შეგნებაც ჰქონდათ, რომ იგინი იყვნენ გვართომობით და ენით ქართველნი.

II.

ისმაილ-ეფენდი 1840 წლ. სცხოვრებდა, მისი დაბადება XVIII საუკ. ბოლოს მიეწერება, იგი სოკ. სამზიარელია. რომელ სოფელიც აჭარის გვერდით, მერისის ხეობაზე სძევს. ისმაილ-ეფენდის გვარი ხალიფაშეილი გახლავთ. ეს ცნობები მე შეეკრიბე 1891 წ., როცა აჭარაში და ქობულეთში მის მახსოვრათა რიცხვი მრავლათ იყვნენ ცოცხლები.

ისმაილ-ხოჯას პირველდაწყებითი სწავლა აჭარაში მიუღია, რასკვირველია ეს იქნებოდა ქედის ჯამეს გვერდით, სადაც ხოჯას სასწავლებელი ჰქონდა. აჭარაში სწავლის მიღების შემდეგ იგ როგორც ნიჭიერი კაცი, მოსწავლე, სტამბოლში გაუგზავნიათ სასწავლებლათ, ისმაილ-ეფენდი სტამბოლში დაეაგვაცუებულა, სასულიერო სწავლი მიუღია. მის მერე მოლათაც დაუყენებიათ, მერე ხოჯათ. მის მერე ხაფიზიც გამხდარა, ლეთისმეტყველების ღირსების სახელიც სწოდებია, როგორც ჩვენში არის. „ლეთისმეტყველების ხარისხის მექონი და ამის შემდეგ ვადის ხარისხიც მალე მიუღია. მერე მოწინავე პირი გამხდარა სტამბოლს.

ისმაილ-ეფენდი ბუნებით ნიჭიერი ყოფილა, თან მეტად კარგი მოსწავლე, ჩნებულათ სწავლობდა თურმე არაბულს წერაკითხვას, ოსმალურ გნას, თათრულ ენას, ერთი სიტყვით ყველაფერს, რაც-კი ამ ტომის ენისა და სჯულის ხალხს ენება,

გარდა ქართულისა. თვით ისმაილ ხალიფაშვილს ქართული
ენა კი ლამაზათ სცოდნია, კარგი მოლაპარაკე ყოფილა ამ ენით,
ხოლო ამის დროს, ოსმალოს სასულიერო წოდებას გარდა.
ქართული ენის სწავლებას თვით მთავრობაც სპობდა. ამიტომ

ისმაილმა ქართული, თავისი დედა-ენის წერა-კითხვა არ იცოდა,
მაშინ ქართული მათში ისე იყო მიღებული, როგორც
ძალის ენა, ეს ენა მუსულმანთა სასულიერო წოდებისაგან
შეუწყნარებელი იყო, ეს ენა მათის ფიქრით იყო მურტალი ენა,
მურტალი ხალხის და ამის სწავლება კი არა და, თვით გაგო-
ნებაც კი სძაგდათ, ვინაიდან მათის სიტყვით და ფიქრით სიტ-
ყვა „ქართული“ ნიშნავდა გიაურს, ამას გარდა იგი იყო მურ-
ტალი, ბილწი, გიაურის ენა, მუსულმანმა კაცმა რომ ამ
მურტალი ენით ალაპარაკოს, ეს ერთობ დიდი ცოდვა იქმნება
მუსულმანი კაცისათვისაო. ასეთ პირთა ქადაგება იქამდე მი-
ვიდა, რომ რაკი ეს ენა საერთოდ ვერ მოსბეს, ვერ ამოაგდეს,
მის გამო მას სიტყვა „ქართული“ მოაცილეს და „გურული“
უწოდეს. ამით დაიწყო შინეს გული თანატოკოსებმა და თუ სად-
მე სიტყვა ითქმებოდა, მაშინ ესენი იცუოდენ ხოლმე, რომ
ჩვენ გურულათ ვლაპარაკობთო.

სიტყვა „გურჯი“ მათ გურულათ მიაჩნდათ და არა ქარ-
თულათ, ქართველს აბა როგორ იტყოდა, როცა ეს ნიშნავდა.
უსჯულოს და უსჯულოს ენას, ასე მზერდენ თანატოკოსები,
ხოჯები, ხაფიზნი დი სხვანი, მიტომაც მოხდა, რომ მათის
ბოროტის ცდით აქართული ენა დავიწყებულ იქმნა მთელს არ-
ტანის (არდაგანი) ოლქში, სადაც ქართულა ენა ერთ დროს
ანუ 1780 წ. ისე სუფევდა, როგორც ქართლსა და იმერეთში.
დღეს კი აქ კაცი ქართველ მაჰმადიანთა შორის სიტყვასაც ვერ
გაიგებს, ასევე მოისპო მესხეთის ქართველ მაჰმადიანებში, ჯავა-
ხეთს, ჩილდირის ხეობას, ფოცხოვის ნაწილში, ქვაბლიანის
ერთ ნაწილში და შავშეთში. მთლათ მოისპო, ასევე კლარჯეთს,
კოლას, თანასკერტს, ყარსის მთელს მიდამოებში და ბევრიც

კიდევ სხვა ადგილებში, ენით უთვლელ, თითქმის მთელს გუბერნაში. ლაზების უმეტესიც ხომ სულ გადაიბერეს და მოსპეს ლაზრუიც.

მიუხედავად ასეთი ბოროტებისა, ოსმალეთის მთავრობამ ვერ შესძლო და ვერ მოახერხა სრულიად ქართველების გადაგვარება და ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენის ამოღებრა, ნაცვლათ გადაგვარბის, ქართველ მაჰმადიანებში ხშირათ სჩნდებოდენ ისეთი ხოჯები, როგორც იყო ისმაილ ხოჯა, ჰასან ხალიფაშვილი, ჰასან ვერძაძე და სხვანი, რომელნიც ყოველთვის და ყველგან თამამათ ანბობდენ, რომ ჩვენ გურჯები—ქართველები ვართ, ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენი ენა და წიგნიც ქართულია და არა თათრული-ოსმალური. ამის სასარგებლოთ მოქმედებდა ჯამეშიცკი ქართულათ ქადაგებდენ ყველა აქ მოხსენებული სასულიერო პირნი. ამათ ქართულს ენაზედ არაბულის ასოებით დაწერილი „ყურანისა სწავლის წიგნებიცკი აქეთ დაწერილები, რითაც თვითც ქადაგებდენ ყოველთვის.

იყო თუ არა ქართველ მაჰმადიანთ შეიხ-ულ-ისლამი.

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ დიდად იმეცადინა და მთელ სამცხე-საათაბაგოს შორის მე-18 საუკუნე გასვლამდე ისლამი გაავრცელო. ისლამის გავრცელებას აქ მეტად დიდი და მწვავე ისტორია აქვს. სამწუხაროდ, ჩვენს ისტორიულ წიგნებში ამაზე არაფერია დაშთენილი. მარტო ვახუშტი სწერს ასე: „ოსმალთ სამცხე აიღეს. და ქართველნი მაჰმადიან ჰყვეს“. ამის მეტს კაცი სხვას ვერას ჰპოვებს ძველს ისტორიულ მწერლობაში.

ეს გარემოება დიდად აღონებდა ისტორიკოსს დიმიტრი ბაქრაძეს და პროფესორს ალექსანდრე ხახანაშვილს. დიმიტრი ბაქრაძემ ორჯელ იმგზავრა სამაჰმადიანო საქართველოში, ერთხელ კონსტანტინებოლშიაც იყო, იქაური არქივებიც დასინჯა, მაგრამ პოვნით კი ვერსად რა იპოვნა.

ყველა ვრს აქვს თავის სარწმუნოების მიღების სამზადის ისტორია, მხოლოდ ქართველ მაჰმადიანთ არა აქვთ იმის ისტორიული ცნობები, თუ მათი ისლამთან დაკავშირება როგორ იყო, ესენი ამით სრულიად დაკარგულნი არიან და ასეთი ისტორიული ცნობები კი არა, ისიც არ იციან, მათში ოდესმე ქართველ გვარის შეიხ-ულ-ისლამი იყო თუ არა, ამის შესახებ თუ იციან რამე, ისიც ისევ ხოჯებმა, ისიც ერთობ მცირედ!

ჩემის მგზავრობის დროს ათის წლის განმავლობაში, სადაც კი მოხუცებულს ხოჯას ვნახედი, ყველას იმას ეკითხავდი, იყო თუ არა იმათი მილეთის ვინმე შეიხ-ულ-ისლამი. ბოლოს მელირსა ზოგი რამ ცნობების შეკრება, ამის შესახებ, ეს ცნობები აქვე მომყავს.

ოსმალნი ქართველებს შეიხ-ულ-ისლამის თანამდებობას არ აძლევდნენ, რადგან ქართველნი ახლად გამაჰმადიანებულნი არიან და ვაი თუ, ისევე მალე გადადგნენო. მიზეზი ეს იყო თურმე—ახლად გამაჰმადიანებულები არიანო—თორემ ქართველ მაჰმადიანებში შეიხ-ულ-ისლამისთვის შესაფერი ღირსეული კაცები მრავლად იყვნენ თურმე ყოველთვის.

ოსმალეთის სასულიერო წოდებისა და მთავრობის შიში საკმარისად დაეძლია ერთს პირს. ეს ყოფილა არტანელი (არდაგანი) ხოჯა ხერხეულიძე. ამის ამბავი კარგად იცოდა აჭარის აღრინდელ მუფთამ, მის შემდეგ, ბათუმის მეორე მუფთმა ჰასან ფეენდი გვერდაძემ. ამათ მოთხრობილის ამბებით ესარგებლობთ და მომვას ეს ცნობები: იქნება შემდეგ ამათ შესახებ სხვა ცრამე ცნობებიც გამოჩნდეს.

შეიხ-ულ-ისლამი არტანელი ხერხეულიძე ცხოვრობდა მე XVIII საუკუნის ბოლო წლებს. იგი აღიზარდა კონსტანტინეპოლში; ჰქონდა ღირსება „ხაფიზის“ (ღვთის-მეტყველი). იყო კარგად მცოდნე არაბულის და ოსმალურის ენებისა; დიდად გონიერი, სიტყვა პასუხიანი კაცი. ოსმალეთის მთავრობამ ამ კაცის ღირსება სცნო, რადგან გურჯი ხაფიზ ხერხეულიძის შესახებ მთელი სტამბოლი ლაპარაკობდა. ამიტომ 1780 წლებს კონსტანტინეპოლში, მთელის ისლამის შეიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს ეს არტანელი ხაფიზ ხერხეულიძე.

ხერხეულიძემ თურმე ჩინებულად მართა თავისი საქმეები და მთელს ისლამის პირობებსაც კარგად აწარმოებდა, რაც ოსმალეთის მთავრობამაც კარგად შეიტყო; თვით სასულიერო წოდებაც დიდათ მაღლობელი იყო ამ ხერხეულიძსა, რომ იგი დიდი ნიჭიერი მართლმსაჯული გამოდგა სასულიერო საქმეების წინაშე.

იმ გონიერმა ადამიანმა ქართველების ღირსება ამაღლა, ოსმალეთის მთავრობისა და სასულიერო წოდების წინაშე გაჰქრა ქართველების შიში და ის ეჭვები, რომელითაც ისინი მა-

წამდე შეპყრობილნი იყვნენ და ამის შემდეგ საერთოდ აზრი შესცვალეს ჩვენს შიშიანობაზე. ამიტომაც ამის შემდეგ ქართველები მთაწარის წინაშე სანდონი და ღირსეულად პატივცემულნი გახდნენ.

ხერხეულიძის სიკვდილის შემდეგ 1805 წლებს შიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს მეორე, ქართველი მაჰმადიანი, აქარელი ბარათაშვილი.

შიხ-ულ-ისლამი აქარელი ბარათაშვილი, ვგონებთ, ბეგის შთამაჯეული უნდა იყოს. სამწუხაროდ, ამ გვარის წევრი აქარაში დღეს ვეღარავინ ვნახეთ, თუცა 1840—50 წლებში ბარათაშვილების გვარისა ოსმალეთის მთაწარის წინაშე გამოჩენილი ფაშებიც ყოფილან.

ბარათაშვილიც ხერხეულიძესაებ გონიერი ყოფილა და თავისი თანამდებობა ჩინებულად უსრულებია. ამის მართვა-გამგეობის დროს სტამბოლში ქართველ მაჰმადიანთ გვარის ნიჭიერი ხოჯები და მოღვაწეები მრავლად ყოფილან, ერთი ამათგანი ყოფილა ხაფისი ლეონიძე იმერხვეელი.

შიხ-ულ-ისლამი იმერხვეელი ლეონიძე, ბათუმის მუფთი ჰასან ეფენდიმ დიდად აქო ეს შიხ-ულ-ისლამიც, მხოლოდ ბიოგრაფიული ცნობების ბევრი ვერა მიაგო რა. ჰასან მუფთი ქება-დიდებათ მოიხსენებდა იმის მართვა-გამგეობას. შიხ-ულ-ისლამი ლეონიძეც მეტად სახელოვანი ყოფილა მთელს სტამბოლში. მთელს ოსმალეთში ცნობილი ყოფილა, როგორც მოუსყიდველი კაცი და სულიერი მოსამართლე.

ლეონიძე გარდაცვლილა 1830 წ. მას შემდეგ დღემდე შიხ-ულ-ისლამის თანამდებობა ქართველ მაჰმადიანს არ ჰქონია.

სხვა რამ ცნობები შიხ-ულ-ისლამების სესახებ მე ვერა შევიტყვე რა. იმასაც მოგვითხრობდნენ მოხუცებულნი, რომ ეს შიხ-ულ-ისლამები საქართველოშიაც ხშირად მოდიოდნენ და აქ სცხოვრობდნენო. ბათუმსა და ქობულეთშიაც უცხოვრიათ ამათ. ყველა მათ ქართული ენა კარგად სცოდნიათ და

ხოჯებთან ლაპარაკის დროს სულ ქართულ ენას ხმარობდნენ თურმე.

იმერხეეში მგზავრობის დროს ლეონიძეების გვარში ეიკითხე ამ შეიხ-ლ-ისლამის ცნობები, მაგრამ გარდა ამის ცხოვრებისა და არსებობის სხვა რამ ცნობების მომთხრობი ვერაფერს ვპოვე.

იქნება ქართველ მაჰმადიანებმა და დაწერილებითი ცნობები შეჰკრიბონ ამ სჯულის თავი-კაცების შესახებ, ასეთი ცნობების შეკრება ჩვენთვის მეტი არ იქნებოდა. აქედან უბევრი რამ საგულისხმიერო აღმოჩნდება ქართველი გვარის კაცის უმაღლესი თანამდებობის და ღირსების შესახებ.

დრო არის რომ ქართველ მაჰმადიანებმა თვალი გაახილონ და თავიანთ წინაპირთ ასეთ პირთა შესახებ ისტორიული ცნობები შეკრიბონ. ეხლა, თორემ შემდეგ ველარას მოახერხებენ, რადგანაც ამათ ცნობების მახსოვარნი აღარ იქმნებიან მერე.

ქართულ მაჰმადიანთა გამოჩენილი სასულიერო პირები

ქართულ მაჰმადიანებს ჰყავთ თავიანთი მოწინავე კაცები. ღირსეული კაცები, ღირსეულნი პირნი მათში მოიპოვებიან როგორც ერის კაცებში, ისევე სასულიერო წოდებაში. ამიტომ ჩვენის შესძლების და გვარად ხანდისხან აენუსხაეთ თითო ოროლა პირთა ცხვრების ცნობებს. ამ ჟამად ჩვენ შევეხებით ბათუმისა და აჭარის მუფთს ჰასან ეფენდი ვერძაძეს, რომლის ცნობებიც ჩვენ გაგვახსენა სოფ. ზუნდაგაში გაუქმებულ და მოსპობილ ძველი წიგნების ამბებმა.

ჰასან ეფენდი ვერძაძემ მუფთის თანამდებობა აჭარა-ბათუმის მიიღო 1890 წ. მუფთის ახმედ ხალიფაშვილი სიკვდილის შემდეგ. ჰასან ეფენდის მამა-პაპანი გამოჩენილნი ყოფილან როგორც ქრისტიანობის ხანაში, ისევე ისლამთან დაკავშირების შემდეგაც. ქრისტიანობის დროს, ამათი წინაპირნი სულ სასულიერო პირნი ყოფილან და ისლამის მიღების შემდეგაც ათრიცხვს მალე გამოჩენია თავი ყურანის სწავლაში და დროით თავი სასულიერო კაცებიც გამხდარან.

ისლამში ყოფნის დრო, იგინი დიდს ენერგიას იჩენდენ თურმე ოსმალურს, არაბულს და სპარსულ ენების შესწავლაში. ყველა მათგანი, თურმე სტამბოლს მიდიოდა და იქ იღებდა არაბულს სწავლა-განათლებას. სწავლის დამთავრების შემდეგ მექასა და მედინაშიაც მოგზაურობდნენ, სადაც მათ ეძლეოდათ მეტი ცოდნა და განვითარება.

ასე ყოფილა ამ გვარის წევრთა განვითარების საქმე, მხოლოდ ამ ჰასან ეფენდის კი სტამბოლი თვალითაც არ უნახავს, მას საქართველოში მიუღია არაბული და ისლამს სწავლა-განათლება, ოსმალური, არაბული და სპარსული ენები მას ბათუმში შეუსწავლია და ისლამის სწავლა კი აჭარის მუფთის სკოლაში, რომელი სკოლაც ქედაში არსებობდა. ქედაში მუფთის სკოლის დაარება ეკუთვნის 1770 წლებს, იგი არსებობდა ქედაში 1890 წლებამდის. მუფთი ახმედ ხალიფაშვილი ამ სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო.

ამ სკოლაში ყოველთვის სწვლობდნენ 100-მდე ქართველი მაჰმადიანთ მოზარდი შვილები, რომელთაც მომავალში სასულიერო წოდება ელოდათ, ესე იგი როგორც ჩვენებური სემენარია. ხსენებული სკოლის გაუქმების შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთ ძენი სტამბოლში მიდიან და იქ იღებენ სასულიერო განათლებას, მერე იქვე ნიშნავენ მათ ხოჯებად და მოღებად. ადრე კი ასეთი პირნი თვით საქართველოში მზადდებოდნენ. ასეთი სასწავლებელი სულ ძველად კი, ანუ XVII საუკუნიდამ ახალციხეში ჰქონიათ გახსნილი, ასეა თქმულება მათში.

ჰასან ეფენდი. მართალია, სტამბოლში არ იყო ნასწავლანამყოფი, მაგრამ მიუხედავად ამისა იგი კარგად იყო განვითარებული, ყოველივე ასეთ გონიერებას ეხმარებოდა ის გარემოებაც, რომ იგი ბუნებითაც იყო მახვილ-გონიერი და სწავლის მოყვარე. იგი თავის ცოდნით, მოქმედებით და შრომით ბევრს სჯობდა და აჭარბებდა. თვით იტყოდა ხოლმე შემდეგს:

ზოგი ერთი ხოჯიები მისთვის მემღურებიან, რომ შენ სტამბოლში ნამყოფი-ნასწავლი არა ხარო და ამიტომ მუფთი კი არ უნდა იყო, არამედ სოფლის ჯამეზად ხოჯაო.

მევედრიან კიდევ: შენ რუსის გუბერნატორს და უფროსებს მეჯლისში შემოსვლის დროს ფეხზედ უდგები და ხელს ართმევო. ეს დამცირება არის მუსულმანის კაცისაგან ისლამის წინაშეო. მევედრიან კიდევ მასაც, რომ ეითომც სამართლის

გარჩევის დროს, მე შერიათის წინააღმდეგ ვიქცევი და საქმეს ყალბათ ვსჭრიო და სხვაც ბევრი ასეთნი.

ღიან, ეს მართალი განლაგეთ და თვით მე მქონდა შემთხვევა აჭარაში ისეთ ხოჯებთან ლაპარაკი, როცა მათ მუფთის შესახებ ასეთი საყვედურები უთქვამთ. ამ მუფთის დიდი მტეიყო ხოჯა იბრაიმ ვფენდი კაპნისთაფელი.

ეხლა მოგახსენებთ იმასაც თუ ეს მუფთი ამ ბრალდებაშასხებ რას ლაპარაკობდა, როგორ მართლულობდა თავს.

ჩემი სიყალბის გამო, ჩემს მტრებს გარდა, მე სხვებს დავეკითხები, თუ ისინი იტყვიან ასეთ რამეს, მე მაშინათვე თავს დაუანებებ მუფთის თანამდებობას, თუ არა და ჩემმა მტრებმა რამდენიც უნდა სთქვან რამე.

გუბერნატორს და რუსიას დიდ კაცებს ფეხზედ უდგები და მუსლმანი კაცი და ისიც მუფთი ხელს აძლევო. ამაზედ ვიტყვით შემდეგს:

ჩვენ რუსეთის ხემლწიფასთვის ერთგულებაზედ ფიცი მიგვიცია. საქმით და მსახურებით ერთგულნი ვართ და ახლა ხელის არ მიცემით რომ ეჭვი ავადებინოთ და უბრალოდ საქმე გაგიფუჭოთ, ნუ თუ ეს კაი იქნება? გუბერნატორი ჩვენი უფროსია და სხვა არა იყოს რა მართლად ზრდილობ არ მომცემს ნებას, რომ მე იმას ხელი არ გაუწოდო იმ დროს, როცა იგი ჩემსკენ წამოვა და ხელს გამომიწედის.

ასეთ გონიერულს შენიშვნებს გარდა იგი იყო შეგნებულნი ქართველი და ქართველების შესახებ ყოველთვის ასე ლაპარაკობდა აშკარად.

— ძიავ ბატონო, ჩვენ ყველანი ქართველები ვართ, ჩვენი ქვაყანაც საქართველოა, ჩვენი ენა და ქვეყანაც ქართულია. ვინც ამას არ დაიჯერებს, მაშინ იგი მობრძანდეს ჩვენს სოფელში, იქ ნახოს ძველი ნაშთები, ჭურები და სხვაც ბევრი რამ და ის მაშინ ცხადად დარწმუნება ამაზედ. ჩვენს სახლში ჩვენი ქალ ბალანა სულ ქართულ წიგნებს კითხულობენ, მაშ რა ვართ, თუ ქართველები არ ვართ მაშ ჩვენ ყაზანის თათრები ხომ არ ვართ-

მუფთიმ ამ კილოთი ლაპარაკი საჯაროთაც იცოდა. ბევრს სასიკეთო მხარესთან იგი იყო მეტად გულ-კეთილი კაცი. მას ბათუმში ბევრი ადგილები აქენდა და სახლიც ბევრის ოთახებიანი, სადაც უმეტესი ნაწილი დგმურების სულ ხელოვნები და მუშები იყვნენ და ისიც სულ ქართველები.

დგმურები რომელთაც ქირის გადახდა არ შეეძლოთ, მათ კარგა ხანს აცდიდა, ზოგს პურის ფულსაც ასესხებდა ხოლმე და დააცდიდა იმ დრომდის, ვიდრე ეს გაჭირვებული საქმეს იშოვნოდა.

ვისაც პასპორტი არ აქენდა, ან დაეკარგებოდა, ან ძველი პასპორტი აქენდა და პოლიცია აწუხებდა, იმას პოლიციაში თავდებით უდგებოდა და ათაეისუფლებდა ახალ პასპორტის მოსელამდის,

ვისაც ქარხნებში სამუშაოთ დადგომის დროს თავდები უნდოდა და მას კი ეს არ აქენდა. იმათ ქარხნებში თავდებით უდგებოდა და ბევრს ალაგას ამისთვის ფულიც ეხარჯებოდა, ასეთებს სხვასაც ბევრს რამეს აკეთებდა, მაგრამ ჩვენ აქ მართოდ ეს სამი ცნობა მოვიყვანეთ, ესეც კარა ამის სიბუთად.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ ამბავს, რაც განსვენებულმა პირადთ მე მიამბო 1906 წ. და რასაც სიტყვა-სიტყვით მოვიყვან აქ. ამ ნახვის შემდეგ მე იგი აღარ მინახავს და მით ჩემი მგზავრობაც მოვსპე აქარაში, რადგანაც დიდი შიშინობა ჩამოვარდა.

1905 წ. ბათომში ზოგიერთმა ბოროტმა პირებმა შეადგინეს ერთი წრე, რომელ წრეშიაც რამდენიმე ქართველ მაჰმადიანთ ბეგებიც ერივნენ. ამათ განიძრახეს ქართველ მაჰმადიანთა და ქართველ ქრისტიანებთ შორის მტრობის ჩამოგდება, მერე დაცემა და ქართველების ამოქლეტა ბათომსა და მთელს მის გუბერნიაში. ამისთვის თურმე დიდი სამზადისი ჰქონდათ. ამავე მიზნით მათ მიმართეს ბათომის მუფთსაც ჰასან ეფენდის და სთხოვეს, რომ ესეც მათს კრებას დასწრებოდა. მუფთი კრებას დაესწრო. აქ თურმე მუფთს გარდა სხვანიც იყვნენ ხოჯიები და მოლები,

მუჟთი ჰასან ეფენდიმ შეკრებილთ განუცხადა: მე არ ეიცოდი თუ ამისთვის მიბარებდით, თორემ რომ მცოდნიყო ეს ამბაეი; მაშინ მე არ მოვიდოდი. მე ამ პირებს არ ვეთანხმები.

ქართველები ჩვენი ნათესაეები არიან, ბიძაშვილები, მამიდას შვილები, ჩვენ და ისინი ერთ ენის და სისხლის ხალხი ვართ და აბა ეს როგორ შეიძლება ჩვენგან. მე ღმერთმა დამითაროს ამისაგან და თქვენცა გთხოვთ. რომ მაგ საქმეს თავი დაანებოთ.

მეორე: მე სასულიერო პირი ვარ და ვალდებულად ვსთვლი, რომ არამცა და არამც ასეთ საქმეს ხელი არ შეეუწყუო და ამიტომ მე რად მომართეთ ასეთის დაეალებით და მესამე, აბა შეხედეთ ჩემს თეთრს წვერს, ჩემს სახეს და დააფიქრდით ამასაც, თუ ჩემგან შეიძლება იმ დაეალების ასრულება რასაც თქვენ მავალებთ, მე განა იგი შემთვერის კიდევ, რომ ასეთ საქმეებში გავერიოო. მეტს აღარას ვეტყვი. მე როგორც გიანლით აქ, ისევე წავალ აქედამ და თქვენც გთხოვთ დაიშაღნეთ.

მერე რა იქმნა და რა მოხდა, ეს ხულიგანთა წრე არსებობდა თუ არა და ან რა განზრახვას მიეცნენ, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით.

მცირე ხანს შემდეგ ეს მუჟთი ჰასან ეფენდი ვერძაძეც მოკლულ იქმნა დღისით ბათუმში. მკვლელის ვინაობა კარგად ვერ მოსძებნეს და ამიტომ მიმალულ იქმნა ყოველივე.

მოკვლას ქოყებით ზოგნი ქართველებს აბრალებდენ, ზოგნი სომხებს, ზოგნი რუსებს, მაგრამ ამაოთ, უფრო თვით აქარლებმა მოკლეს და ისიც მოწინავე კაცებმა. სხვა ტომისანი მას არ მოკლავენ.

ქართულ მაკმალიანები

ქართულ ენის დაკარგვის ამბავი

შენიშვნას ზაკრელის წერილის გამო.

„სახალხო გაზეთის“ 160 №-ში წაეკითხე წერილი ს ბაგრატიონისა. ამისაგან გამოცხადებულ წიგნის შესახებ მე მოგახსენებთ შემდეგს:

ართეინის ოლქში, ქართულ ენაზე, დღემდე ქართველი მაჰმადიანები ლაპარაკობენ ორს ნაწილში, მაგალითად: იმერხეცსა და მურღელის ხეობაში. მესამე ნაწილში კი ესე იგი მთელს შავშეთში, დაკარგულია ქართული ენა და ქართველი მაჰმადიანები ოსმალურად ლაპარაკობენ.

დაიკარგა მთელს ოლთისის ოლქში, ალაგ-ალაგას კი, ცოტ-ცოტას მოხუცნი საუბრობენ, მათაც მალე დაავიწყდებათ.

დაიკარგა მთლად ქართული ენა თორთოსისაკენ, სადაც მდებარეობს განსაცვიფრებელი ეშოხის კათედრა.

დაიკარგა ლაზისტანის ბევრ ადგილას, რომელნიც აკრავენ თვით უახლოეს ლიგანის ხეობას, ჭოროხისა, ხახულისა და ვინიციის, რამდენი კიდევ სად გინდა არა, რომელთა ცნობი ჩვენ არა გვაქვს და იგინი არც ჩვენს ისტორიას ახსოვს, მაგალითად, როგორც არჯაევანიძისანთ ხეობაში, სადაც დღემდე ქართველ მაჰმადიანთ ქართული ენა აქეთ შენახული, მირატის ხე-

ობა, უფრო აქეთ მდებარე და სხვანი, რომელთაც არც ჩვენი მთაგორების რუკები (ქარტა) ანუსხავენ და არც თსმალთა...

უნდა ვიცოდეთ, რომ მთელი ეს კუთხე შესდგებოდა ცამეტის საეპისკოპოსო კათედრისაგან. ამ ცამეტ საეპისკოპოსოს მრევლნიც სულ ქართველნი იყვნენ, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, ღღეს ამოდენა რიცხვიდან დაკარგული აქეთ ქართული ენა რვა საეპისკოპოსოს სამრევლო ქართველობას.

ვიციტ ბევრმა თუ არა, ცოტამ მაინც, რომ მე მივლია აქათკენ დიდხანს, მინახავს აქაური ქართველნი და მიკითხავს ოსმალურად.

ნა მიღეთი ადამ სან? (რა ტომის კაცი ხარ).

— მან—გურჯი

სუნ ბაბასი დადასი ნა ადამდე? შენი მამა პაპა რა ტომის იყვნენ) მას მოუგია:

—გურჯი. (ქართველი).

სუნ მემლეკეთი ქიმსინდრ, ოსმანი, იოხსა გურჯისტანი? (თქვენი სოფელი ოსმალის არის თუ საქართველოსი) მათ მოუგიათ:

—გურჯისტანი (საქართველოსი).

ბას ნია გურჯიჯა,—სუნ დილბანდი ბილმირსან? (მაშ რატომ ქართული, თქვენი ენა კი არ იცით) ის გაჩერებულა და გაშტერებით უთქვამს:

—ბილმადი (არ ვიცითო)

ეს სიტყვები ერთ ალაგას არ უთქვამთ ჩემთვის და ორ ალაგას; არამედ მრავალთ და მრავალ ალაგას. შეეშეთში, ერთ სოფელში, ერთმა ასეთმა ენა დაკარგულ ქართველმა თავის გვარიც კი ქართლი სთქვა, ეს გორდაზეოუძე—ვერ გამოთქვა თავისუფლად.

ასეთ ხალხში მქონია ლაპარაკი, რომ, იყოს ოსმალურ ქართული წიგნი, იქილამ თქვენ ინდომებთ ქართული ენის სწავლას. მათ დიდი სიამოვნება გამოუთქვამთ. ასეთი ნატვრა

მე თვით მათის ხოჯებისა და მოღვლებისაგან ხშირად გამიგონია. ეს ნამდვილია.

ასეთ დაკარგულ ქართველთათვის, ზემოხსენებული წიგნი იქნება დიდი საქმე, დადი სინათლის შუქი. იგი ქართველ მაჰმადიანებში უადვილესად შეაშუქებს და თან მარტივად გავრცელებს ეს ენა, ეინაიდგან მათ ჯერაც არა აქვთ დავიწყებული ის გარდმოცემა, რომ მათი სამშობლო საქათველოა, იგინიც ქართველთ შთამომეალნი არიან და მათი დედა ენაც ქართლი ენა არის.

განვიმეორებ, რომ ასეთ ქართველთათვის, ს. ბაერელის წიგნი უაღრეს მაღალად ჩაითვალება, იგი განდება ქართული ენის აღდგენის და შესწავლის გასაღებად მთელს იმედად. მეტიც თქმა ამის შესახებ საჭირო არ არის, წიგნს დაბეჭდვა უნდა. თვით, ს. ბარელიც კარგად მცოდნეა ოსმალური და ქართული ენის და ქართველ მაჰმადიანებში 30 წალი იცხოვრა, რომელთა შესახებ მას ბევრი წერილები აქვს ქართულს გაზეთებში დაბეჭდილი 1877 წლიდან 1885 წლამდე.

ლაზისტან-ჭანეთი.

ძველის ძველად, ლაზისტან-ჭინეთი იწოდებოდა ეგრისათაჲ. ქრისტეს წინედ, ფარნაეზ ქართველთ მეფემ ლაზისტანი გაანთავისუფლა ბიზანტიელთ ფლობისაგან. მაშინ ფარნაეზ მეფემ მთელი ლაზისტანი გაყო ორს საერისთავოდ და მას თანი იგი დააკავშირა ეგრისთან. ამ სიხით, მაშინ მთელი ლაზისტანი გადაბმული იყო სამეგრელოსთან და შავ-ზღვის ნაპირას ტრაპიზონიდან დაწყებული აფხაზეთამდის სულ მეგრელი ლაზები სცხვრობდნენ, ეს ხალხი წარმოადგენდა ერთი ტომის სხეულს და ერთს მეგრულ-ლაზურის ერთეულ შტოს.

ქრისტეს დაბადების მეორე საუკუნეს, ლაზისტანი ისევ ბიზანტიამ დაიპყრო. მათ ხელქვეშ დარჩნენ კარგა ხანს, V საუკუნებამდე გორგასლანმა კვლად დაიპყრო ლაზისტანი და იგი დააკავშირებულ იქმნა საქართველოს სამეფოსთან. მეფემ ლაზისტანს თავის მართველად ლაზთაგან ერისთავი დაუდგინა. ვახტანგის ძლიერება ბიზანტიელთ შვიშურეს, ამიტომ ბერძენთ იმპერატორმა ერეკლემ იმეცადინა და ლაზისტანი ისევ ჩამოგლიჯა საქართველოს, ქართველთა მსგავსად, იმპერატორმა ერეკლემ ლაზისტანში დასვა მართველად ლაზელი მოწინავე კაცი.

რამდენიმე ხნის შემდეგ იმპერატორს ლაზები აეშალნენ: ამათ აუწყეს: რომ ჩვენ ქართული ცხოვრების წესები უნდა გვაქვნიდესო. მართველად გინდ ბიზანტიელი იყოს ჩვენშიო. იმპერატორი თანახმა გახდა ამის, ლაზებს დაუბრუნა ქართული ცხოვრების წესები, ვახტანგ მეფის მიერ დადგენილი კანონები და მართველად კი დაადგინა ბიზანტიელი. ასე და ამგვარად. დამუშიდებული ლაზისტანი ბიზანტიელთა ხელში დარჩა კარგა ხანს. ბაგრატიონთა გამეფების და გამძლავრების დღემდე კი ლაზისტანი ისევ დაკავშირებულ იქმნა საქართველოსთან, ბაგრატიონთა

ნებმა ლაზებზე მეგრელები, აფხაზები და სენები ერთ აკენის
შვილებად ჩათვალეს და ერთ საერისთავოდაც დანიშნეს.

ლაზელ-მეგრელების უსსახეზ შიპირი სეზიში

ლივინაში მურღულის ხეობაში და სხვაგანაც, ქართველ
მაჰმადიანებთ შორის, ლაზეში დაშთენილია ბევრნაირი გარდ-
სოცემანი. ასეთ გარდმოცემის ერთი ვარიანტი დიმ. ბაქრადსაც
მოჰყავს თავის მოგზაურობაში, რომელიც რუსულად ცალკე
ტომად დაიბეჭდა პეტერბურგს, 1875 წ. სახელდობრ „არქეოლო-
გური მოგზაურობა გურია-აჭარაში, პეტერბურგი 1876 წ.“ აქ
მეც მოვიყვან ზოგ-ზოგ ცნობებს, რაც ნაამბობია თვით ლაზელ
მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წ. ეს ამბები ძველის ძველ-
თაგანვე არის მათში დარჩენილი ზეპირ.

ლაზები, ქანები და მეგრელები ერთნი ყოფილვართ, აფ-
ხაზეთის შემდეგ მთელი შავი ზღვის ნაპირები სულ ლაზებით
და მეგრელებით ყოფილა დასახლებული, აქეთ იმ ხალხს გარ-
და სხვა ტომის ხალხს არა ჰქონდა ადგილი და ცხოვრება, მარ-
ტოდ ლაზები და მეგრელები ყოფილან. მაშინ თურმე მთელი
ამ ხალხის ქვეყანა გაიყოფებოდა სამ ნაწილად, ერთ ნაწილს
ეწოდებოდა ლაზისტანი, მეორეს ქანეთი და მესამეს სამეგრელო.

სამივე ამ სახელწოდების ხალხის ენა ყოფილა ერთი, ლა-
ზური—ანუ მეგრული, რომელ ენაც მაშინ მოფენილი იყო
მთელ შავი ზღვის ნაპირებზედ, ეს ენა ლაზებს გარდა მაშინ
თურმე ქართველებსაც კარგად ესმოდათ ყოველი ლაზი თავი-
სუფლათ ელაპარაკებოდა იმერელს, ქართველს და სხვებსაც.
რადგანაც ამათაც ესმოდათ თურმე მაშინ ჩვენი ენა, ამისთვის
ძველი კაცები და ხოჯოები იტყოდნენ შემდეგს:

ჩვენი ხალხი ქართველებთან ისე ხშირად გადადიოდნენ,
ისეთი ხშირი მისვლა მოსვლა აქვდათ და კავშირი, რაისა გამო
ლაზური ენა ქართველებსაც კარგათ ესმოდათ. ლაზებმაც იცო-
დნენ ქართული და ძველათ თურმე ამ ორივე ხალხში თურმე
თითქმის ყველა სიტყვები ერთნაირად იხმარებოდა, მიტომ ეს-

მოდათ ყველაფერი ერთმანეთის, მერე კი, როცა დაეშლილვართ, როცა გავცალკევებულვართ, მაშინ სიტყვებიც გაყოფილა, გადასხვაფერებულან და ამიტომ ერთმანეთი მიგვევიწყებია და სიტყვების გაგებაც ვეღარ შეგვეძლებია, ერთმანეთი დაგვევიწყებია, ამ გარემოებას სიტყვების დავიწყებაც მოჰყოლია თან.

მეორე ზეპირი აბგაჰი

(მაჩადიდის უფროსის უჩასტკის ნახაღნიკის, ახმედ ეფენდი ხაღა-
შისაგან ნახაზობი.)

ახმედ ეფენდი გონიერი კაცი იყო, შეგნებულნი ქართველი და ზეპირ საქართველოს ამბებც ერთობ ბევრი იცოდა. საქართლოს გარემოების გამო მას გული დარდით აქვდა საესე. ყოველთვის მწუხარებით ლაპარაკობდა. ერთხელ კავკაის მთებისანუ მყინვარის ამბავი მკითხა, მეც ვუამბე ყოველივე სამხედ, რო გზის ამბები. იგი შეწუხდა, მერე სთქვა:— აბა ჩვენი უბედურება ეს არის, იქით ასეთი მთის სიმაგრენი, აქეთ კიდევ ასეთი სიმაგრენი და განა ეს ქვეყანა უნდა დაცემულიყო და გაყოფილიყო, მაგრამ რას ვიქმთ, ყველა ეს სულ ჩვენი ოჯახის არევამ ქმნა. სამწუხაროდ ამ პირის ბაოგრაფია დღემდე ვერ დავსწერე და ვერ დავბეჭდე. ეს კაცი დიდი მოტრფიალე იყო საქართველოს აღორძინების და ქართველ მაჰმადიანთა გათვითცნობიერების. მარადიდში მაშინ ამან ქართული სკოლაც გახსნა, მაგრამ სკოლა მალე დაიკეტა, რადგანაც მასწავლებელი რუსი იყო და ქართული ენა არ იცოდა, რაც მიზეზი გახდა სკოლის დაკეტვის, ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ მასწავლებელი ლოთიც იყო, არაყი ზოჰკით ვეღა სკოლაში: ამის ამბავს მერე მოგახსენებთ. ეხლა ისევ ახმედ ხაღაშის ზეპირ ამბავს მოვიყვანთ ლაზისტანის შესახებ. სამწუხაროდ, ერთ დროს, ლაზებს და მეგრელებს რალაც მიზეზებით ქართული ენა დაევიწყებინათ, ამის მიზეზები მგონი ის ყოფილა, რომ ლაზელ ხელოსნებს ქართლსა და იმერეთში მგზავრობა მოუსპიათ, სამუშაოდ იქითკენ აღარ მი-

დიოდნენ თურმე და თვით ჩვენშიც კი აღარ გადმოდიოდნენ, მაგალითად აჭარასა და ლივანაში, ამიტომაც დროის განმავლობის წყალობით ერთმანეთის ენაც მივიწყებიათ. ისე, რომ მერე თურმე ერთმანეთის სულ აღარა გვესმოდა რაო.

ამ გარემოებისათვის ქართველ მეფეებს ყურადღებ მიუქცევიათ, იმ ადგილებიდან სადაც დღეს გურია გახლავთ და მის კიდებზედ ზღვის ნაპირებ და ამ ადგილების სოფლები, ყველა იქიდან ლაზები და მეგრელები აუყრიათ, ოგინი იმერეთში გადაუსახლებიათ და მათ მაგიერ, მათ ალაგას დაუსახლებიათ ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ამით სურვებიათ, რომ სამეგრელო ლაზისტბნში ქართული ენა ისევე განახლებულიყოს და მოფენილიყოს, რომ ამ ენის გაგება ლაზებს, მეგრელებს და ქართველებს ისევე შესძლებოდათ, ეს როგორც მათში ძველის ძველად იყო, მაგრამ სამწუხაროდ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მომხდარა და ლაზები და ჭანები მეგრელებს მთლად მოსწყვეტიან. მერე რა მომხდარა კიდევ. დაახლოვების და მეგობრობის მაგიერ ერთმანეთს მტრათაც გადაჰკიდებიან და მით თვისი მტრებიც კი გაუხარებიათ. ასე მოხდება იქ სადაც ოჯახის შეილები აირევიან და ოჯახური საქმეც წახდება. თორემ ეს რომ არ მომხდარიყო მაშინ საქართველოს ვერაფერ რას დააკლებდა, ვერც სპარსნი და არც სხვებს ჩაუყარდებოდა ეს ქვეყანა და ხალხი, ასე იტყოდნენ ჩვენში ძველი კაცები ამის შესახებო.

ძველად ყველამ იცოდა ზეპირ, რომ ლაზი, ჭანი, მეგრელი და ქართველი ერთი ძმები არიან, ერთი დედმამის შეილნი და ერთი ენის ხალხიაო, დღეს ეს ასე აღარ გახლავსთო.

ისტორიული გარდემოცემა

არის ასეთი ისტორიული გარდემოცემა: ლაზელ-ჭანელ მეგრელები სცხოვრებდნენ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქებში და სოფლებში. ჟამთა ვითარების წყალობით ლაზელ-ჭანელ მეგრელებს დააეწყდათ ქართული ენის ხმარება და იგინი გადასხვაფერდნენ ქართულის ენისაგან. ამ გარემოებას ქართველ-

მა მეფეებმა ყურადღება მიაქციეს, ლაზელ და მეგრელთა ადგილებიდან ერთი ნაწილი ამ ხალხის აპყარეს და ქართლისა და კახეთ იმერეთის სოფლებში დაჭთანტეს დი მათ მაგიერ, სახელდობრ გურიას და ამის მოსაზღერე სოფლებში მოიყვანეს ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ესენი დაასახლეს, რომ ეგები ამათის დახმარებით, ისევ მოხდეს ენის გაერთიანებაო. მაგრამ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მოხდაო.

ძველად, ქართველი მეფენი აფხაზეთის მეფეებადაც იწოდებოდენ, ასეთია აფხაზთა ქართველთა შემდეგნი: ლეონ მეფე-მოკვდა 806 წ. თეოდორე მეფე, მოკვდა 846 წ. გიორგი მეფე, მოკვდა 876 წ. იოანე მეფე, მოკვდა 890 წ. ადარნაზე მეფე, მოკვდა 896 წ. ბაგრატ, ძე იმიტრი მეფის, 906 წ. კონსტანტინე, ძე ბაგრატის, მოკვდა 921 წ. გიორგი, ძე კონსტანტინე მეფისა, მოკვდა 984 წ. ლეონ მეფე, მოკვდა 956 წ. დიმიტრი მეფე, მოკვდა 979 წ. ამ მეფის სიკვდილით გათავდა ამერ აფხაზთა მეფეთა წოდება და ამიერიდამ აფხაზეთი ქართველისსამეფოსთან ერთად მოიხსენებოდა.

საქართველოს ორსსამეფოდ და ხუთ სამთაგროდ გაყოფის შემდეგ, იმერეთში, როგორც საქართველოს მეორე სამეფოში დადგენილი იქმნა მეორე კათოლიკოსი, რომელიც იწოდებოდა და იმერელ აფხაზთა კათოლიკოზებადა. აფხაზეთის კათოლიკოზების რიცხვი რამდენიმეა და მათ შესახებ აზნუსხული აქვს და წიგნად დასტამბული რუსულის ენაზედ.

X საუკუნის შემდეგ, რაკი ლაზისტანის მეფედ წოდებულის თეოდორე უსინათლოს შემდეგ, თვით ლაზისტანიც შემოერთდა საქართველოსთან, მის შემდეგ, იგი ნელ ნელა ზემო ქართლთან ერთად ძლიერდებოდა და წარმატებას ეძლეოდა. XII საუკუნეში, ლაზისტანმა საქართველოს მეფობის დახმარებით დიდს სიმაღლეს მიაღწია, სწავლა განათლება აქ ერთობ დაწინაურდა, ამას გარდა ისედაც ხელოვან ლაზებს ქართველთა მეფენი უფრო ახალისებდენ სახელოვნოთ, ასევე ხელს უწყობდენ მევენახობას, ანუ ბაღოსნობას და სხვათაც ბევრს საკუთარ სა-

მეურნეო საქმეებს. ქართველ მეფეთა მოქმედობამ ეს ერი სა-
მაგალითოდ გახადა მთელს მესოპოტამიას, ანუ ძველ კაპადო-
კიას. ამიტომაც მთელი ამ კუთხის მცხოვრებ ბიზანტიელებს სულ
ლაზისტანის ქართველთა მფარველობის ქვეშ შემოდიოდნენ.

მატომაც კეთილ გონიერმა თამარ მეფემ განიძრახა მთე-
ლის მესპოტამიის, ანუ კაპადოკიის და ლაზისტან-ჭანეთის გან-
თავისუფლება და საკუთარი მათი სახემწიფოს დაარსება. დედო-
ფლის განძრახვას ბიზანტიელთაც დიდის სიხარულით შეხედეს
და ბევრის თათბირების და მოწყობის შემდეგ გონიერმა თამარ
მეფემ დააფუძნა ბიზანტიის იმპერიის ნაწილი, ტრაპიზონს სამე-
ფო, ანუ ბიზანტიის მეორე, ანუ ტრაპიზონის სახელწოდების
მექონი იმპერია მეორე. ამ გარემოებამ ბიზანტიელთა და ქართ-
ველთ შორის დიდი ერთობის ხიდი გადო.

ტრაპიზონის იმპერიის დარსების შემდეგ, მთელს ლაზის-
ტანსა და კაპადოკიაში ქართველთა ხელოვნება ხელშეუხებელი
დარჩა და შეუზღუდავი. მაგალითებრ სადაც კი ქართველთა რიც-
ხვი სცხოვრებდა და ქართველი ერის სოფლები იყო, იქ ქართ-
ველებს ჰყანდათ თავიანთი სოფლის მეთაურებათ ქართველები
და ეს ქართველნი განაგებდნენ სოფლის საქმეებს ქართული
ენით, ეკლესიები ქართველთა აქენდათ საკუთრებათ და შიგ ყო-
ველთვის წირვა-ლოცვაც ქართულად სწარმოებდა და არა ბერძ-
ნულად. სასწაელებელში ასწავლიდნენ როგორც ქართულს, ისე-
ვე ბიზანტიურს და სხვა ენებს და მწერლობასაც.

მთელს კუთხეში სასულიერო წოდების დამცველად იყვნენ
ქართველი ეპისკოპოსნი და უფროსი მღვდელ-მთავარი სცხოვ-
რობდა ტრაპიზონს, რომელსაც სახელად აქენდა: — ეპისკოპოსი
ზიმო ქართლისა“. სასულიერო გამგეობაში ყველგან იხმარებო-
და ქართული ენა და სადაც ბერძენთა რიცხვი დიდი იყო, იქ
ბერძნული ენა მეფობდა. XII საუკუნიდან ტრაპიზონს ჰქონდა
ნამდვილი ქართული სახე. აქაურობა საესე იყო ქართველთა ვაჭ-
რებით, ხელოვნებით, მექარხნეებით, მუშებით, და სხვაც ასე-
თის მშრომლებით, ყველა მათში ქართული ენა სუფევდა.

მთელის საქართველოს სავაჭრო ყური ქალაქი ეს ტრაპიზონი გახლდათ. ამიტომაც მთელ ქართველთა სავაჭრო და საქარხნო სამრეწველო ძალა აქ, ამ ტრაპიზონში იდგამდა ფეხს და მაგრდებოდა. შენიშნულია, რომ XII საუკუნის ბოლოს, ტრაპიზონში თავი მოიკრიბეს ვაჭარ ქართველ ებრეელთა. დიდმა რიცხვმა. ესენი აქ დასახლდნენ ერთს ქუჩაზედ, გააჩაღეს ვაჭრობა და ამით დაწინაურდნენ.

ტრაპიზონში ებრიელებმა დაიკირეს ერთი დიდი კუთხე, გააშენს სახლები, სავაჭრო ღუქნები და სხვა. მაშინ ქართველი ურიები უკვე ქართულ ენას ხმარობდენ დედა ენათ და ამათგან ამიტომაც მთელ ტრაპიზონის კუთხეებში ქართულმა ენამაც მკაფიოდ იწყო გამაგრება. შემდეგ საუკუნეებში ტრაპიზონი იყო შესანიშნავ სავაჭრო ქალაქად, სადაც ქართველთა რიცხვიც დიდი იყო.

ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, (1452 წ.) რაკი ოსმალთა სლავიანთა სამეფოები მთლად დაიპყრეს და კონსტანტინეპოლს ფეხი მოიმაგრეს, მის შემდეგ იგინი ტრაპიზონისაკენ გადმოვიდნენ და ბრძოლა დაიწყეს. აქ ტრაპიზონის ბრძოლამ 50 წელს გასტანა, ბოლოს მაინც დაიპყრეს მხოლოდ ტრაპიზონის სამეფოც, მოიშალა ტრაპიზონის იმპერია, უმეტესი ნაწილი ადგილების კი საქართველოს სამეფოს და სამთაეროს მოეკედლა, ოსმალებს მარტოდ ტრაპიზონი ეკავათ. მერე კი ანუ 1520 წ. ტრაპიზონი დამ სხვა ადგილებიც დაიკავეს, მაგრამ იგიც მაინც ცოტა ხანს დარჩა, ლაზებმა ოსმალნი ტრაპიზონში მერეკეს ისევ.

ოსმალთ ტრაპიზონი მესამდ 1580 წ. აიღეს. ამის შემდეგ კი აქ ფეხი გაიმაგრეს და ისლამსაც დაუწყეს ლაზებში ვრცელება. 1627 წ. რაკი ოსმალთა სამცხე-საათაბაგო მთლად დამორჩილეს, მის მერე მთელი ლაზისტანის ადგილებიც სამცხეთურთ ოსმალეთის სამფლობელოდ დაშთა. მის მერე კი ტრაპიზონს და მთელს ლაზისტანშიაც ქართველობის ყოველისფერმა იწყო შემცირება და მოსპობა.

მე-XVII საუკუნის გასელამდის ტრაპიზონში მოიხპო ქარ-

თველთა ყოვლისთერი ძალოვნება, მოისპო ქართველთ შორის სჯული, მას მიჰყვა ქართული ენის დაკარგა, მოისპო ტრაპიზონში ქართველ ეპარტა რიცხვი. ხელოვნების და თვით მოხელეების, ამეების მოსპობას მოჰყვა მოსპობა სამღვდლოებისაც და მოკლე დროის განმავლობაში ტრაპიზონში მოისპო ქართული საყდები და ქარველი სამღვდლოება და თვით ქართლის სახელის მექონი ეპისკოპოსის კათედრაც. ქართველების ყოველივე გაქრა ტრაპიზონში.

ქართველთა გვერდით ბერძენთა სურვილი მაინცა და მაინც ისე არ ისპობოდა, როგორც ქართველთა თუმცა ბერძენებიც ღიღს ღვენაში იყვნენ ჩაყარდნილი. ტრაპიზონში, ქართველი ეპისკოპოსის კათედრაზე ბერძენებმა დასვეს ბერძნის ეპისკოპოსი და საჩელად მას უწოდეს „ეპისკოპოსი“, ე. ი. „ეპისკოპოსი ქართლის“, სიტყვა ქართლი ბერძნულად ასე გამოითქმისო: ასე მიამბეს ტრაპიზონელ ბერძენებმა.

ტრაპიზონის ვილაეთში და თვით ამ ქალაქშიაც სცხოვრობენ მრავლად ისეთი ქართველნიც, რომლთა ჭამთა ვითარების წყალობით ქართული ენა დაუკარგაეთ და იგინი ღღეს ბერძნულად ლაპმრაკობენ, თუმცა ლაპარაკის დროს კი, იგინი თავს ქართველად სთვლიან. ასეთებს ბევრს ღღემდე შერჩენილი აქვთ თვით ქართული გვარებიც და სხვა ასეთი გვაროვნული ცნობანიც, ასეთების რიცხვი ტრაპიზონს და მის თემში ასი ათასზედ მეტი იქნებაო. აქ ქართველების ღიღმა ნაწილმა დაჰკარგა ქართული ენა, მუსულმან ქართველებმა ოსმალური ენა შეითვისეს და გაოსმალდნენ და ქრისტიან ქართველებმა შეითვისეს ბერძნული ენა და გაბერძნდნენ. ასეთ ქართველთა რიცხვს ტრაპიზონში კაცი ადვილად ჰპოვებს, მათი აქ მთელი უბნებია, იგინი უკეთესად მიზღვევენ ეპრობას, ანუ ალებ-მიცემობას და ხელოვნობას. ნამეტურ ქართველ ებრაელთა, რომელთა რიცხვიც ტრაპიზონში 500 კომლზედ მეტი იყო ძველადგანვე.

რაკი ლაზისტანს უბედურება ეწვია, მასში მცხოვრებ ქართველნიც ღიღს ღვენას მიეცნენ, ბევრი ბრძოლის შემდეგ, ქართ-

ველ ლაზების უმეტესობა ისლამს დაუკავშირდა, ზოგი დარჩა ქრისტიანად, მიეკედლნენ ბერძნებს და მათის დახმარებით დაი-
ცეს თავი, ხოლო სამერმისოდ კი მათც ეწეიათ ეროვნული უბე-
დურება და როგორც ქართველმა შაჰმადიანებმა ქართლი ენა და-
კარგეს და ქართულის მაგიერ ოსმალურა შეითვისე, ისევე
მართლმადიდებელ ქრისტიანად დაშთენილ ქართველებმა, ბერ-
ძენთა ზეგავლენით, დაჰკარგეს ქართული ენა და დღეს იგინი
ბერძნულად ლაპარაკობენ ტრაპიზონს და მასთან მთელ ვილა-
ეთში.

ერთი ნაწილი ქართველობისა დაუკავშირდა კათოლიკის
სარწმუნოებას, ლათინის წესის რიგს და მათი რიცხვი იმოდე-
ლი გახლდათ, რომ რომის ტახტმა ამ ქართველ კათოლიკეთა-
თის, ტრაპიზონში, XVII საუკ. ეკლესია და სკოლაც გახსნა.
ეს ეკლესია დღესაც არსებობს ტრაპიზონში და რომელი ეკლე-
სიაც ქართველ კათოლიკეთ ტაძრად იწოდება და ტაძარსაც აქვს
მდიდარი სამკითხველო, სადაც მრავლად არის დაცული სხვა და
სხვა ისტორიული ცნობები, რომელნიც შეკრებილ და დაცულ-
ქართველ ლათინის წეს რიგის პატრებისაგან. დღესკი ტრაპი-
ზონში ეს ქართველ კათოლიკენიც ეროვნულად დაკარგულებ
არიან და იგინი სომხურად ლაპარაკობენ.

ერთი ნაწილი დევნილი ქართველებსა დაუკავშირდა გრი-
გორიანობას. მათი რიცხვი ტრაპიზონის ვილაეთში საკმარისი
უნდა იყოს და თვით გამაჰმადიანებულ იამშილები. რომელთაც
ზოგნი სომხის გეარისად სთელიან ამ ემშილებს, თვით ამათშიაც
კი მრავლად უნდა გახლდენ ქართველ გეარის გასომხებულ
ქათველები, რომელთაც ჟამთა ვითარების წყალობით ქართული
ენა დაჰკარგეს და დღეს სომხურად ლაპარაკობენ.

ასე თუ ისე, ლაზისტანში, საითაც კი ქართველებმა თენ-
გადადგეს და რომელიმე რჯულის შეუერთდენ, ყველგან დაჰკარ-
გეს ქართული ენა, გადაგვარდნენ და თავიანთ ქვეყნის წინაშეც
ეროვნულად დაიკარგნენ. ტრაპიზონში და მასთან მთელს ვილა-
ეთში დარჩნენ მხოლოდ ქართველი ებრაელები, ასეთების რიცხვი
ტრაპიზონში 500 კომლი იყო XVII საუკ. და მთელს ვილი-

აეთშიც კი 1000 მოსახლეზედ მეტი. ებრაელებმა ტრაპიზონში, რაგანაც ერთს კუთხეში სცოვრებდნენ, შეინახეს ქართული ენა, ტრაპიზონს გარეშე კი რადგანაც ებრაელნი სოფლებში გაფანტულნი ცხოვრობდნენ იქი დაჰკარგეს ქართული ენა და ოსმალური შეითვისეს. ტრაპიზონში იმ კუთხეს, სადაც ქართველი ებრაელნი სცხოვრებდნენ, მთელ მხარეს ოსმალურად „ქათველთ კუთხე“ ეწოდებოდა.

ქართველ ებრაელთა წყალობით, მთელს ტრაპიზონში, ქართული ენა დაცული იყო და ვაჭარ ებრაელთაგან მთელს ქალაქში ისმოდა ქართული სიტყვები. ერთის სიტყვით, აქაც ებრაელნი ისე იცავდნენ ქართულ ენას, როგორც მათ დაიცეს ქართული ენა მესხეთსა და ჯავახეთში და ნამეტნავედ ახალციხეს. 1870 წლის შემდეგ კა, რალაც მიზღვების გამო, ტრაპიზონიდან ქართველ ებრაელებმა აქეთ იქით გასვლა იწყეს ვაჭრობის საქმეთაგან. რაკი ტრაპიზონში ამთი რიცხვი დაიქსაქსა, ქართული ენაც შეირყა ტრაპიზონში და მთლად მოიშრა ქართული ენის ხმარება მთელ ქალაქში, მინამდის კი ვიდრე ებრაელნი ერთად სცხოვრობდნენ, მინამ ტრაპიზონში ქართული ენა მკვიდრად არსებობდა და კაცი აღვილად ნახავდა ამ ენის მცოდნე კაცს ტრაპიზონის ქუჩებშიც.

ის გარემოება, რომ ებრაელნი ქართულ ენაზედ ლაპარაკობდნენ, ტრაპიზონში ეს ყველა ტომის კაცმა კარგად იცოდა.

ტრაპიზონში ქართველ ვაჭართა ორი ქარვასლა არსებობდა 1839 წლებამდის, ტრაპიზონში საეაჭროდ გადადიოდნენ ახალციხელი ვაჭრები და იქ ისადგურებდნენ კარგა ხანს, ამ ქარვასლებში ყალულობდნენ ფორთოხალს, ლიმონს, ზეთილხილს, ლედეს, შაფლს, წმ^ს სანთელს და იმერეთსა და ქართლში გადმოჰქონდათ გასასყიდათ. ეს საეაჭრო ქარვასლებ მოიშრა 1830 წლების შემდეგ, ვინაიდან აქ საქართველოს ვაჭრებმაც ამოიკვეთეს ფეხი.

ვიციით, რომ ტრაპიზონში იყო ერთი დიდი სახლი, საქართველოს მეფეების საკუთრება, სადაც ისადგურებდნენ ხოლმე ქართველთ მეფენი, ბატონიშვილები და სხვა და სხვა მოგ-

ზაურნიც, რომელნიც სტამბოლში მოგზაურობდნენ ხოლომე საქართველთდამ. ეს სახლი ისეთი ფართო ყოფილა, რომ 300 კაცს იტევდა სადგომათაო.

ამ საკითხის შესახებ აი რა მიაშო 100 წლის მოხუცმა ხუსეინ ქამჯარაძემ, ქართველმა მაჰმადიანმა, გონიერმა კაცმა, ქობულეთელმა, აქ ეს სიტუა-სიტყვით მოგვყავს: „ჩვენ, ბატონო, იმ დროს ვიყავ კაი დელეიყანდი. როცა რუსები იმერეთში მოვიდნენ და აიღეს, ქობულეთს გაიხლენ, აქაურ ბეგებმა სოლომონ მეფე ტრაპიზონს გაისტუმრეს, ქართველობამ 300 კაცი გააყოლეს ტრაპიზონამდის, მეც იმ კაცებში ვერიე, მეფე ტრაპიზონში მიბრძანდა, ჩვენც მასთან ჩამოვხტით მის საკუთარ სახლში, დიდი სასახლე იყო, ამისთვის იტყოდნენ, რომ ის სახლი ქართველ ხელმწიფების და ფაღიშაპების იყოვო, ამიტომ სოლომონ ბატონიც იქ ჩაშობტა, ჩვენ სამდღეს დავისვენეთ, მეფემ საჩუქარი გვიბოძა და მეოთხე დღეს სახლში გამოგვისტუმრა მადლობით და საჩუქრებით. ტრაპიზონში, XVII საუკუნის ნახევარ, კათოლიკე ბერებმა გააკეთეს კარგი ეკლესია. ეკლესიის გვერდით გააკეთეს მოგზაურთა სადგომი სასახლე და მასთანვე სამკითხველო და საეკლესიო არქივი. საქართველოს გარეშე, ოსმალეთში, ეს ადგილი იყო მეორე, მაგრამ პირველ ბინათ სადგური კათოლიკის ბერების და მისიონერების. საქართველოში მოგზაური მისიონერები უსათუოდ აქ ბინავდებოდნენ ხოლომე. ევროპიდან მოგზაურნიც ზღვით ტრაპიზონში ვადმოხტებოდნენ და აქ ისადგურებდნენ. ასევე საქართველოდანაც წასულები პირველად ტრაპიზონში ჩამოხტებოდნენ მერე აქედან ოსმალეთის სხვა და სხვა ქალაქებს ვაემგზავრობდნენ.

საქართველოს კათოლიკების მისიონერთა ბინა ტრაპიზონი გახდა. რასაც კი ეს მისიონერები რამე ცნობებს სწერდენ საქართველოს შესახებ, ამ მასალების თითო ასლს, ანუ პირს ამ ტრაპიზონის მისიონერთა არქივში ჰკზავნიდნენ შესანახავად, თავის დროს, ამ არქივში საქართველოს შესახებ იმდენი მასალები მოგროვდა, რომ აქ მისიონერები ამ მასალებით თავისუფლად ვაიცნობდნენ ხოლომე საქართველოს.

1752 წ. ამ არქაეში გადიტანეს თბილისდამ დიდძალი ისტორიული მასალები და წიგნები. ეს ცნობებიც „მისიონერების დღიურიდან“ არის ამოკრეფილი.

1780 წ. ახალციხილამაც გადაიტანეს ყველა ისტორიული მასალები, რაც კი მინამდის დაცულ იყო ივანე ნათლისმცემელი ეკლესიის არქაესა და სამკითხველოში.

1795 წ. გორიდან გადიტანეს სხვა და სხვა ისტორიული წერილები საქართველოს შესახებ.

1800 წ. გადაიტანეს ყველა ისტორიული ცნობები, რაც კი არსებობდა და ინახებოდა თბილისში სხვა და სხვა დროსაც გადაუტანიათ ხოლმე, მათი ცნობები ჩვენ არა გვაქვს. ვიცით კიდევ ისეთი მაგალითებიც, რომ საქართველოს შესახები წიგნები და მასალები საქართველოდამ ტრაპიზონში გაიტანეს შემდეგ ლათინის პატრებმა.

1752 წ. თბილისიდან გადაიტანეს ბევრი წიგნები და მასალები პატრმა ჯერმინემ, 1780 წ. პატრმა მაერომ, პატრმა ნიკოლამ, პატრმა ფილიპე პირველმა 1795 წ. ახალციხის თემიდან მთლად გადაზიდეს 1829 წ. ასე რომ 1830 წ. ტრაპიზონის არქივი ცნობილი იყო, ზოგორც ბინა საქართველოს ისტორიის მასალებისა. ტრაპიზონის საქართველოს ისტორიულ არქივს მიხ თამარიშვილიც მოიხსენებს ხშირად. 1860 წ. ტრაპიზონში მოვიდა მოგზაური მარენგო. ამ მოგზაურს ჰსურდა საქართველოს გაცნობა, ტრაპიზონში მან იმდენი მასალები ნახა საქართველოს შესახებ, რომ ტრაპიზონში დარჩა, საქართველოში აღარ დაბრუნდა და იქვე არქივის მასალებით და მისიონერთა ცნობებით დასწერა საქართველოს ისტორია ფრანგულ ენაზედ, რომელიც 1880 წ. პარიზში დაიბეჭდა კიდევ.

ამ მოგზაურ მისიონერ მარენგოს გარდა სხვა მისიონერებსაც ბევრჯელ დაუწერიათ საქართველოს შესახებ შინაარსიანი წერილები, რომლის მასალები ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის სამკითხველოს არქივიდან ამოუკრებიან. ტრაპიზონის ქართული ისტორიული არქივის ცნობები 1860 წლგ

გამდის საქართველოშიც ხშირად ისმოდა, მერე კი მისუსტდა და დღეს როგორ არი, ამ ისტორიული ქართული არქივის საქმე ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით. ის კი ვიცით კარგად რომ ამ არქივში ბევრი ისეთი ძვირფასი მასალები იყო დაცული, რომელთა მოპოვებიც სხვაგან შეუძლებელი იყო, დიდათ იშვიათი. ასეთია ასტორია ტრაპიზონის ქართულის არქივისა.

ტრაპიზონის არქივის დაარსება კარგად იქმნა ცნობილი ჰაპის წინაშე. ჰაპის კონგრეგაცია, ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია დანიშნეს თვის მისიონერთა და პროპაგანდო ფადის* წევრთა შუაგულ შიდა ცენტრად. საქმე ისე მოეწყო, რომ ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის წინამძღვარს დაევალა არქივის ზედამხედველობა და მასთან მოგზაურ მისიონერებისათვისაც დახმარების და გეგმის მიცემა, თუ მათ როგორ უნდა ემოგზაურათ საქართველოში, ანუ აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ტრაპიზონის არქივს აქვდა ქართულად შედგენილი დაბეჭდილი რუკები, მასთან აქვდათ სახელმძღვანელო სამოგზაურო წიგნები, აქვდათ ქართულ-იტალიურ, ქართულ-ფრანგულ და ქართულ-ოსმალური სახელმძღვანელო წიგნები და ენების შესასწავლი სახელმძღვანელონი.

რომიდამ ტრაპიზონში მოდიოდნენ ძმანი დომინიკიანელები, ძმანი ავგუსტიანელები, ფრაციისკელები, თაათინელები, სხვა და სხვა ორდენის ძმანი იეზუიტები, ძმანი ლაზარისტები და ყველა ესენი ტრაპიზონის არქივის დახმარებით სწავლობდნენ ქართულ ენას და ისტორიას, ყველა ესენი საქართველოს ამ არქივის დახმარებით ეცნობოდნენ, ამ მისიონერებს ბევრი აქვს ცნობები როგორც საქართველოს შესახებ, ისევე ლაზისტანის და ლაზების, რის ცნობებსაც მის. თამარაშვილიც მრავლად ასახელებს.

ამ არქივის ცნობებიც მრავლად იყო ანუსხული სხვა და სხვა მისიონარულ დღიურებში, რომელიც თბილისში აქვდა პატრს პაულე ყალაიჯოვს, შუაბაზრის, ქართველი-სომხის კათოლიკე ეკლესიის წინამძღვარს, თვით ამ მოძღვარმაც ბევრი ამ

ბები იყოდა ტრაპიზონის არქივის შესახებ და მისიონერ მარენ-გოსაგან დაწერილს საქართველოს ისტორია და წმ. ნინოს ცხოვრებაზედ, ფრანგულს ენაზედ დაბეჭდილ, ამ პატივცემულმა პატრმა მაჩვენა და ისიც გადმომცა, რომ წიგნები დაწერილია ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის არქივის მასალებიდან. ასეთი მდიდარია ტრაპიზონის ქართულ არქივი.

ტრაპიზონის არქივში უცხოვრიად მრავლად და ხშირად ქართველ გვარის კათოლიკის მღვდლებსაც, ამათვე დიდძალი მასალები უწერიათ ოსმალეთის საქართველოს შესახებ და აქ უტოვებიათ ყველა ეს მასალები. ქართველ კათოლიკებმა ტრაპიზონი გახადეს ისეთ ცენტრად და ასეთ რეზიდენციად მის გამო, რომ საქართველოში კათოლიკოს სომეხთაგან ხშირად ეძლეოდნენ დევნას, აოხრებას, წამებას და ტრაპიზონში კი მათ ხმას არაფერ სცემდა, იქ ესენი თავისუფლად სცოვრებდნენ და მოქმედებდნენ.

ქართული ენით ლაზების ბათონითხრობიერება

ლაზისტანი ოსმალთ ბევრად აღრე დაიპყრეს, ეინემ სამცხე-საათაბაგო. ჯერ სამცხე დაპყრობილი არ იყო, რომ ლაზისტანში უკვე ისლამი ვრცელდებოდა. მთელი ლაზისტანი გაიყოფებოდა ოთხ საეპისკოპოსოდ. მთავარი ეპისკოპოსი ტრაპიზონში იჯდა, ამათ ლაზებზედ დიდი გავლენა ჰქონდათ, ხოლო ისლამის მქადაგებლებს კი წინ ვერ უდგებოდნენ, ეინაიდგან მათ ოსმალთ მთავრობაც მთავრელობდა.

სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთმა დაიმორჩილა 1627 წ. ამ დროს, ლაზისტანში უკვე ისლამი საერთოდ იყო მოფენილი და გავრცელებული. ქართველთ გამაჰმადიანების დროს, პირველად ხოჯები და მოლები ლაზისტანიდან შემოიყვანეს მესხეთ-ჯავახეთში, პირველად გათათრებულ ქართველებს ლაზელი ხოჯები და მოლები ჰყვანდათ მომვლელად.

ლაზელობმა ხოჯებმა ისლამის გავრცელების საქმეს მთელ სამცხე-საათაბაგოში, დიდი ვალი დასდევს. ისლამი ასეთის ცდით

უფრო ვრცელდებოდა ქართველებში. ასე და ამ გვარად, მერე 50 წელიწადი სამცხე საათაბაგოში, ხოჯებათ სულლაზები იყვნენ, ქართველის ხოჯის ხსენება არ იყო. მაგრამ ლაზელების ცდით სამცხე-საათაბაგოში 1650 წლებ შუკვე ქართველ გვარის ხოჯებიც გაჩნდნენ.

ისლამში ლაზებმა გამოიჩინეს დიდი ფანატიზმი, ფანატიკობით ამათ გადააქარბეს თვით ოსმალებს. მიზეზი ამის ისიყოთურმე, რომ მუსულმანებში ოთხი სექტა ყოფილა, ერთი მეორეზედ უარესი, მეოთხე სექტა რომელიც უფრო ფანატიკურია, სწორედ ეს სექტა გაუვრცელებიათ ლაზებში, რომ ამით იგინი დიდი მანატიეკები გამოსულიყვნენ, ეს ასეც მოხდა, ლაზები და ქართველები ფანატიკობით ყველა მუსულმანებს სქარბობენ.

ოსმალთ იმეცადინეს და ლაზები სასტიკათ მოწყვეტეს საქართველოს ნიადაგს, ქართველთ ერის ძალას, ქართულ ენას და ქართულ ანბანს, ქართულ ისტორიას, მწერლობას და სხვა ასეთებს. ოსმალთა სასულიერო წოდებამ ლაზები თითქმის გააველოურეს, ამას გარდა ლაზები დაარწმუნეს შემდეგს ყალბს ცნობებით.

ლაზები და ქანები ქართველების ნათესაეები არ ხართ, თქვენი ენა ლაზური ენა არის და არა ქართული, თქვენი წიგნი ქართული არ არის. თქვენ ეხლა მუსულმანები ხართ, თქვენი სჯული ისლამის არის, ამიტომ თქვენი წიგნი არაბული უნდა იყოს და თქვენ უნდა ისწავლოთ თქვენი სჯულის ენა—არაბული და არა ქართული, ქართველთ თქვენთან კავშირი არა აქვთ. თქვენ ლაზები ხართ და არა ქართველები.

ასეთის ქადაგებით ლაზებში ამოვარდა ქართული ენა, ქართული მწიგნობრობა და მის მაგიერ გაერცელდა არაბული ანბანი და ოსმალური ენა, ეს დაეიწყება ისე წაეიდა წინ, რომ 18 საუკუნის ლაზისტანში ქართული ენის მცოდნე სანთლით საძებარი გახდა. დაეიწყებას თან ერთოდა ის გარემოებაც, რომ ისლამის სწავლის თანახმად ხოჯები ქართული ენის და წიგნის მტრობასაც ნერგავენ და ქადაგებდნენ.

ქართული ენა იცოდნენ თითო-ორიოლა ისეთ ლაზებმა, რომლებიც ხელოსნობის გამო იმერეთში გადადიოდნენ სამუშაოდ, სამცხე-სათაბაგოს და საქართველოს სხვა ადგილებში, ასეთებისაგან გაიგონებდით ლაზისტანში ქართულ ენას, თორემ მთელი ლაზისტანი რომ დაგველოთ, ვერსად სიტყვას ვერ შეიტყობდით ქართულს.

საქმე ისე მოეწყო, რომ ფანატიკ მოღლების და ხოჯების დახმარებით ქართული ენა კი არა, თვით ლაზური ენაც მიეცა დვენას და დაეიწყებას. ამის მაგალითია ის გარემოება, რომ ლაზისტანში, ბევრს ალაგას, ლაზებთ შორის ლაზური ენა დაეიწყებუღია, დეკარგული და მის მაგიერ ოსმლოურს ენაზედ ლაპარაკობენ. მე-19 საუკუნის დამდეგიდან, მთელს ლაზისტანში ამ ენას შიშის ხანა დაუდგა. თუმც ლაზებმა ის კი იცოდნენ კარგად, რომ ჩვენ ქართუღის ნათესავი ვართ და ჩენი ამბანი არის ქართუღიო.

ასეთი ცნობები მკვიდრად იყო დაცული ლაზელ ბეგებსა და აღებს ში ანუ თავადაზნაურ ში. ამიტომაც ლაზებ ში ბევრს დიდებულთ შორის, ქართული ანბანი 1840 წლებამდე თურქმე კიდევ ისწავლებოდა. აი ამის მაგიღითი: 1860 წ. აღი ფაშა თავდგირიძემ ცოლად შეირთო ლაზი თავადის შაინ-ოღღის ქალი დინდინ-ხანუმი. ეს ქალი სძლად ქობულეთ ში მოიყენეს, ამ დროს ამ ქალმა ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რაც ლაზისტან ში ესწავლა მას.

ღიახ, ლაზელ ბეგებმა და აღებმა იცოდნენ ეს ამბები, რომ იგინი ქართველთ მონათესაენი არიან და მათი ანბანიც ქართული იყო, ხოლო უმრავლესობამ კი არ იცოდა ესა. ამ ბოლო დროს კი, ანუ 1910 წლების შეიდევ ლაზელ ბეგებსა და აღებ ში ძველ გარდმოოემათა ცნობებს გაერცვლება დაუწყეღია და ლაზებ ში ბევრი გოაცებულან იმ გარემოებით, რომ იგინი ქართვეღის ტომის ნათესაენი არიან, შეუგნიათ ისიც, რომ მათი ანბანი ქართულია და არა არაბული.

ამის შეგნებისათეღ მათ ში ქადაგებაც დაწყებულა და მოკ-

ლე დროის განძველობაში, ამ აზრის შეგნებას ბევრი პატივის მცემლებიც ჰყავს, რომელთაც ხმა-მალლა უღიარებიათ, რომ ჩვენ ქართველთ ნათესაეები ვართ და ჩვენი ენის ანბანიც ქართული ანბანი არისო. ასეთის ქადაგებით ბევრი აღფრთოვანებულია. ბოლოს აი რა მომხდარა:

ლაზისტანის ხოფას იქით, ამავე ქალაქის მაზრის მცხოვრებით შორის გავრცელებულა ის აზრები, რომ ჩვენი ენა და წიგნი ქართული არისო. ამიტომაც სოფ. აბოისლიარში მცხოვრებით კოლექტიური თხოვნა შეუდგენიათ მინისტერთან და უთხოვნიათ ნებართვა მის შესახებ, რომ ჩვენ ნება მოგვეცეს, რომ ჩვენს სკოლებში ჩვენი ენის გურჯული, ქართული წიგნი ვასწავლოთ ჩვენ შეილებსაო.

ამ საქმის მეთაური ყოფილა ლაზი აბდულა აშიყ ჰასანოლი, მინისტრებს თხოვნა დიდის პატივისცემით მიუღიათ, ნებართვაც მალე მიუციათ და ლაზებში ქართული ენის მკოდნე მასწავლებლები უნდა მიეხმოთ და ქართულის სწავლება უნდა დაეწყოთო, მაგრამ ამ გარემოებას ომიანობამ შეუშალა ხელიო, საქმე დარჩა ასეო, ომის შემდეგ კი საქმეს დაიწყებენო.

ასეთი ამბები გადმოგვეცეს ლაზისტანიდან ჩამოსულ ლაზებმა და თან მათს სიხარულს საზღვარი არ აქვდა. მადლობას უძღენიდენ ღმერთს, რომ ჩვენ ძლივს მივხვდით ჩვენს ვალსო.

ზემო ქართლის ადგილების ჩამოჭრა.

გაზეთებს ცხობები მოაქვთ, რომ უმაღლესი მთავრობა თანახმა არის, რომ ზემო ქართლის, ანუ მთელ სამცხე-საათაბაგოს ახალციხის, (მესხეთი). ახალქალაქის (ჯავახეთი) და ბორჩალოს (სამშვილდე) მაზრები ჩამოსჭრას ქვემო ქართლს, ანუ ტფ. გუბერნიას და იგი ერევნის გუბერნიას მიაწეროსო!

შეიძლება, მთავრობამ ამას ქვეყნის სიკეთისთვის სჩადის, იქნება ეს კუთხეები ერევანზე უფრო ახლო სძევს, ვინემც ტფილისის გუბერნიაზე, იქნება ამით მცხოვრებთ უფრო შეღავათი მიეცემათ, გუბერნიის ქალაქში ადვილად შეეძლებათ მი-

სელა და შთაერობასთამ თაეიანთ ჭირ-ვარამზე ჩივილი, ანუ შოხსენება.

შეიძლება ეს ასე იყოს, ამიტომ ამის არც ჩვენ გახლავართ წინააღმდეგნი, მაგრამ საქმე აქ, რაში გახლავით, რასაც ჩვენმა შთაერობამაც უნდა მიაქციოს ჯეროვანი ყურადღება

პირველი: თუ ერევნის სიახლოვე არის მხედველობაში, მაშინ ბათუმის კუთხე უფრო ახლო სძევს მესხეთ-ჯავახეთზე, ვინემ ერევანი. ახალციხილამ ბათუმამდის სამხედრო გზატკეცილიც გახლავით გაყვანილი, ახალციხილამ ბათუმამდე სულ 170 ვერსი გზა არის. ახალქალაქის მაზრაც ხომ ახალციხეზე ზედ არის მიკრული. აქედამ მცხოვრებიც მუდამდე ხშირად დაიარებიან ბათუმში, საქონელსაც კი ზიდავენ გასასყიდათ, ერევანში კი აქედამ წელიწადში ერთი კაციც არ წავა საქმეზე, ან სავაჭროდ, რადგანაც ერევანი ამ კუთხეებზე კარგა შორს არის.

მეორე: ამ კუთხის მცხოვრებნი ქართველი მაჰმადიანები თავს გურჯად სცნობენ: თაეიანთი ქვეყანაც გურჯისტანად მიიჩნიათ. გურჯისტანს ეხლა ესენი ცხარეს თვალით უმზერენ, ამიტომ ამათთვის ძნელი დასათმობი იქმნება ამ კუთხის ერევანზე მიკერება. ამას გარდა, ეს გარემოება არც ქართველ მართლმადიდებელისთვის იქმნება საჭირო, იგი მათ დიდ ზარალს მიაყენებს, არც კათოლიკებისათვის და არც არა სხვა ტომთათვის, ვინაიდან ერევანი გაცილებით უფრო შორს არის ამათზე ვიდრე ტფილისი და ნამეტურ ბათუმი.

მესამე: მთელი მესხეთ-ჯავახეთის ქართველნი არიან სუნის სჯულის მალიარებელნი, ამ კუთხეებში შეას სჯულის მუსულმანები სულ არ სცხოვრებენ. სჯულის გამო მთელი ამ ერის საქმეები მიკერებულია ბათუმის სუნის მუფთის გამგეობაზე და მის მერე კონსტანტინეპოლის შეიხულ ისლამზე. მთელი ამ ერის სარწმუნოებრივ გამგეობის სამმართველონი აქეთ არსებობნენ და ამიტომ უნდა ეიქონიოთ მხედველობაში, რომ ეს გარემოება მცხოვრებთათვის ძრიელ სამძიმო იქნება. ამას გარეშე ახალციხე-ახალქალაქთათვის დიდად საჯავრელიცაა,

რადგანაც მათ სჯულის საქმის ერთობის ძაფი გაუწყდება ზემოდ დასახელებულ უმაღლეს სასულიერო გამგეობასთან. გარდა ამისა, სუნის მექონ ქართველ მაჰმადიანებს საკმარისად სძულთ შეას სჯულის მექონი მუსულმანები, ამიტომ არც ამით იქნებიან იგინი კმაყოფილნი. მისელა-მოსელის და საქმეების ხარჯი მათ გაალტაკებს. ეს მათი სიმძულვარე მე დანამდილებით ვიცი და სისწორით, რადგანაც მათში მიცხოვრობა და მასზე ხშირად მექონია საუბარი. მეოთხე: ხშირად ყოფილა ხოლმე, რომ მესხეთ-ჯავახეთი და მასთან მთელი სამშვილდე ერეგნითურთ ოსმალთ, ან სპარსელთ სჭერიათ, მაგრამ მათ არას დროს არ მოუხდენიათ ესეთი განკარგულება და ქვემო ქართლისათვის არას დროს არ მოუცილებიათ, ყოველთვის მესხეთ-ჯავახეთი ბათუმზე ყოფილა მიწერილი და სამშვილდე კი, ისიც მთლად არა, როგორც მაგალითად, ჩილდირის ხეობა და სხვა კუთხენი კი არდაგანზე (არტაანი) ყოფილი ხოლმე მიწებებული. ასე რომ ერეგანთან ამ კუთხეებს არას დროს არავითარი დაახლოება არ ჰქონიათ. ესეთი გარემოება ოსმალ-სპარსთაც კარად იცოდნენ. ამიტომ იგინი ასეთ საქმეებს სულ არ ახერხებდნენ.

ბორჩალოს მაზრაზედ, მაშინ თუ ერეგნის სიახლოვეა. გამხდარი, რასაც თვით კავკასიის ოფიციალური რუკაც გვიჩვენებს, არტაანი (არდაგანი) უფრო ახლო არის არამც თუ მართოდ სამშვილდე და ჯავახეთზე, არამედ ახალციხის მაზრაზედაც. არტაანიც ხომ ზემო ქართლად ითვლება და იგი ყარსის ნაწილი გახლავთ. თვით აქარლები, ლივანელნი და სხვა მაჰმადიანებიც ხომ შეეშეთის გზით არტაანს (არდაგანი) და ყარსს მუდამ დაიარებიან, თან აუარებელი ხილი, თუთუნი და ხის ჭრუჭელი გააქესთ და ჰყიდიან. ამითი მგზავრები ამ გზებზე მთელ დღეობით დაიარებიან.

მეხუთე: ყოველივე ამის გარეშე, უნდა მოვიხსენოთ შემდეგი გარემოება, რაც არ არის უმნიშვნელო და იურიდიულს სიმძლავრეს მოკლებული: მეფე გიორგის მიერ რუსეთის იმპერ-

რატორ პავლესთან ხელშეკრულობის ტრაქტატის მეხუთე მუხ-
ლიც მოწმობს ცხადათ, რომ საქართველ ნეტარ ხსენებულის
პავლე იმპერატორის, თუ მათის შვილის და შვილის-შველე-
ბის ხელშიც საქართველ უნდ დაშთეს თავის მთლიანის საზღ-
ვრებით და მას არაფერი არ უნდა გამოაკლდეს, აი, თვით ნამ-
დვილი სიტყვებ ტრაქტატისა, რაც მოთავსებული არის „მეფე
გიორგის ცხოვებაში“ „და ესრედ მრავალნი ადგილნი მდებარე-
ნი საზღვართა ზედა მთის ერისა, საპირეთისა, თურქთა და
სხვათასა, რომელნიც არიან მპყრობელებისა მეფის ძეთა, თავად-
თა და აზნაურთა და სამღვდლოთა ერთასა გვეჩვენების ჩვენ
დაცვისთვის სახემწიფოსათა უშიშრობა შინა უმჯობესად, რა-
თა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამორთმეულ იქმნენ“. ტრაქ-
ტატი გვეუბნება, რომ არამც თუ დაცულ იქმნეს საქართველოს
ის ადგილები რომელნიც დღეს ქართველ მეფეთა საკუთარ სა-
ბძანებელს შეადგენსო, არამედ ოსმალ-სპარსთ უნდა ჩამოერთ-
ვათ ის ადგილებიც, რომელნიც მათ ოდესმე ქართველებისათ-
ვის წაურთმევიათო. ეს ადგილებიც შეერთებულ უნდა იქმნეს
საქართველოსთანაო. აქ თუ კერძო პირებს ადგილები სადმე,
აქესთ იგი ადგილებიც შესყიდულ უნდა იქმნას, ან ნაცვლად
სხვა ადგილები უნდა მიეცეთ მათაო.

ამ პირობებს წმინდად იცავდნენ აქამდე რუსეთის ხელმწი-
ფნი და იმედია, რომ ეს დღეის შემდეგაც ასევე იქმნება და-
ცული, რაგანაც ჩვენ არა ერთხელ დაგვიმტკიცებია მათს წინა-
შე ჩვენი ერთგულება თვით სისხლის ღერითაც. დავსძენთ კვა-
ლათ აქ შემდეგს.

მთელ მესხეთ-ჯავახეთის ქართველ შაჰმადიანთ ბეგებს და
ალებს სახლმწიფო. სათათბიროში თხოვნა აქეთ მიცემული,
რომ მათში ძველ ქართველ თავად-აზნაურებს, რომელთაც
ყამთა ვითარების წყალობით ეს წოდება დაუკარგავთ, დღეს
მათ სხვა და სხვა ისტორიულის გამოძიებით მთავრობამ აღუ-
დგინოსთ მათ ძველი წოდებრივი უფლებანი და თუ მათთვის
ცალკე არა, მაშინ იგინი მიწერილ იქმნენ ქართლ-კახეთის თა-
ვად-აზნაურთა საკრებულოზე, ან იმერეთის საკრებულოზე. ეს
კითხვები შარშან ნოემბერში უნდა გაერჩიად, მაგრამ დღემდე

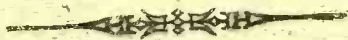
არ გაურჩევიათ, რადგანაც ცნობები არ ჰქონიად საკმაოდ შე-
კრებილი.

ყველა ასეთ დამაბრკოლებელ ცნობების შემდეგ ჩვენ
უხერხულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ ზემო მოხსენებული
კუთხენი თავის ნაწილს მოშორდეს და რაღაც მოსაზრებით
სხვას დაუკავშირდეს. ამით მცხოვრებთ დიდი ზარალი მოუვათ,
ეს არც მთავრობისთვის იქმნება კარგი. თუ არა და ახალციხე,
ახალქილაქი ბათომზე იქმნეს მიკერებული, რაშიაც ეს კუთხე
ბათომზე უფრო ბევრად ახლოა ვინმე ერევანი და სამშვილდე,
ანუ ბორჩალოს მაზრა არდავან-ყარსზე. რადგანაც ბორჩალოს
მაზრა ყარსზე უფრო ახლოს სძევს.

ლექსი დერვიშ ფაშაზედ.

ეს ფაშა იყო დაუძინებელი მტერი ქართველ მაჭმადიანების
ქართველებიცი, როგორც ფანატისკები მის პოლიტიკას ან იცნობდენ.

მოწყალევე ბერი გვიცოცხლე
დერიშ ფაშა ხვანთქრის ხელში.
ქობულეთში ყხუბი რომ ქნა
აქ დეყარა მტრისა ლეში.
ზოგსა მტერსა თავი მოსჭრა,
ზოგი გმდაყარა ღრეშ
მისი ქება და დიდება
იწერება გაზეთებში,

გარდაცვალებულ ჰასან ეფენდი ციციშვილის შესახებ.

ზედა-აჭარიდამ სამწუხარო ამბავი მოგვიდა. ზედა-აჭარის დაბა ქელაში მცხოვრები, ქართველ-მაჰმადიანთა შორის პატივცემულ აბლულ ბეგ ბეჟანის ძე გვწერს, რომ თებერვლის 16-ს გარდაიცვალა, ოთხის დღის აუადმყოფობით, ერთი პატიოსანი ახალგაზდა კაცი ჰასან ეფენდი ციციშვილიო.

ჰასან ეფენდი ციციშვილი შთამომავალი იყო იმ დიმიტრი ციციშვილისა, რომელიც 1765 წ. მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ შეთქმაში მონაწილეობას იღებდა. დიმიტრი დასაჯეს მით, რომ ენა მოსჭრეს და განდევნეს საქართველოდამ. დიმიტრი აჭარაში დაზინავდა და 1778 წ. მიიღო მაჰმადის სარწმუნოება. შეირთო ცოლი, რომლისაგანაც მიეცა პაპა ჰასან ეფენდი ციციშვილისა.

აწ განსვენებული ჰასან-ეფენდი ციციშვილი 25 წ. ყმაწვილი კაცი იყო, ტრაპიზონის თათრის სკოლაში გაზრდილი. ქართული წერა-კითხვა ამ ოთხის წლის წინად ესწავლა, აჭარაში მცხოვრებ ქართველ-მაჰმადიანთ დევრიშუბეგის დედისაგან; ეს მოხუცებული ქალი დღესაც ასწავლის ქართულს წერა-კითხვას მაჰმადიანთ ბაეშეებსა.

შარშან ჩემი გაცნობა და აჭარაში მისელა განსვენებულს ძლიერ ესიამოვნა. ესიამოვნა მით უფრო, რომ გაეგო, ქართული წიგნები მქონდა თანა. ბათუმიდამ ქელამდის წამომყვად და გზაში ბევრი რამ საინტერესო ამბები მიამბო ქართველ-მაჰმადიანთ შესახებ. ჰასან ეფენდი მსახურობდა აჭარის ასისტანტის დასში. ამ ყმაწვილმა წიგნების გავრცელებაში დიდ დახმარება აღმომიჩინა. სულ იმას ნატრობდა. ეგები ჩვენს დაცემულს მხარესაც

გშველოს ჩამე და ჩვენშიაც სწავლა-განათლება შემოვიდისო. ჩვენმოძქეთა — ქართველების იმედი გვაქსო, თორემ სხვა ვინ ჩას გვიშველისო, სულ ამის ფიქრში იყო, ღმერთო, გვიშველე და სწავლა-განათლების გზაზე დაგვაყენეო. განსვენებულს ძლიერ კარგათ ჰქონდა შეგნებული საქართველოს თავ-გადასავალი, იცოდა ისტორია და ძველი ამბავი ჩვენის ქვეყნისა. იცოდა აგრეთვე, რომ გვართ ქართველი იყო, ხოლო სარწმუნოება ჰქონდა მაჰმადისა, როგორც იმას, ისე სხვა მის თანამემამულეებს, აქარ-ქობულელებს. ჰასან ეფენდის ძრიელ ეწყინებოდა ხოლმე, რომ ეთქვათ: „თათარი ხარო“ „მე თათარი რაში ვიქნები, რჯულით მაჰმადიანი ვარდა ტომით ქართველიო“ იტყოდა ხოლმე.

ქართულ წიგნების კათხვაში იმდენი იმეცადინა, რომ ამ ხუთისთთვის წინად იქილამ პატარა-პატარა ცნობების მოწერაც დაიწყო გაზეთისათვის. მისი ამბები „ივერია“-ში იბეჭდებოდა. დიდის სიამოვნებით მოიწერა, მაგალითად, რომ აქარაში აბდულ ბეგ ბეჟანის ძემ მასწავლებელი მოიყვანა და წიგნები გვკვირია. წიგნები მაშინათვე გაეგზავნათ აქედამ. შემდეგ იწერებოდა, ქართულ წიგნებისა და ქართულ წერა-კითხვის საქმე რა მდგომარეობაშია დღეს აქეთაო. ჯერ-ჯერობით ბევრს დაჰხევენო, ბევრიც ისე დაიკარგებო, მაგრამა არა უშავსრა. ვიდრე გაიგებენ რასმე, ასე იქმნებო. გვთხოვდა, წელსაც ამოდით და ამოგვიტანეთ სხვა-და-სხვა წიგნებო. ძრიელ ბევრმა ისწავლა წერა-კითხვა, მასთან შეგნებაც კარგი, უფრო ბევრი ისწავლის, თუ ხელს შეგვიწყობთო. საუბედუროდ, ველარას მოესწრო, აღარ დასცალდა და ასე უცბად, ასე მალე გამოესალმა წუთი-სოფელს ეს მახდენილი, საკვირველი თვალ-ტანადი, სიცოცხლით სავსე ყმაწვილი კაცი. შარშან განსვენებული სახლშიში ჩამოვიდა. ბ-ნ ანტონ ფერცელაძემ გაიცნო და სვენებული სადილად მიიწვია, იმ დღესვე მიწვეულნი იყვნენ სადილად რამდენიმე ნასწავლი კაცი. დამსწრენი გაჰკვირდნენ ამ ყმაწვილს გონიერებითა და სიღინჯით. მშვენიერად

ექირა თავი და მშვენიერის გურულის კილოთი ლაპარაკობდა
დარბაისლურად. რაკ აქამდე მოვალწითო, სთქვა მან სხვათა
შორის და ჩენი დედა-ენა არ დაეკარგეთ, ეხლა ნურათრის
ფიქრი ნუ გაქეთ, ახლა აღვილოთ შევერთდებით სულითა და
გულითაო. ბევრი რამ საინტერესო უამბო დამსწრეთ. ბ-ნ ან.
ფურცელადემ უთაეაზა თავისი თხზულება „ბრძოლა საქართვე-
ლოს მოსასპობლად“. განსვენებულს დიდად ენატრებოდა აქა-
ურ ციციშვილების გაცნობა. ჰასან ეფენდის სიკვდილით მოის-
პო საქართველოში მაჰმადიან ციციშვილების გვარი. ციციშვი-
ლები „მუჰაჯარათ“ არიან მხოლოდ ქვეით წასულნი. განსვენ-
ებულნიც ოსმალეთში გაიჩარდა. იქიდან ეს ყმაწლი თავის მშობ-
ლით აქარაში გადმოიყვანა აბდულ-ბეგ ბეყანიძეს.

საუკუნოდ იყოს ხსენება ასე უდროვოდ გარდაცვალებუ-
ლისა და თავის ქვეყნის დიდად მოსიყვარულე ყმაწვილის კაცისა.

ისმაილ გულო აღა კაიკაცის შვილი.

სწავლობდა თფილისის სათაეად-აზნაურო გემნაზიაში. მე-
რე ოღესის უნივერსიტეტში წავიდა. ოღესაშ, მეორე კურს-
ზედ, ფილტვების ანთებით გადაიცვალა. ამ გარემოებამ დიდათ
დაულონა მთელი ქართველობა, რადგანაც ისმაილი დიდათ გო-
ნიერი კაცი გახლდათ ამისი ამხანაგი რეჯებ დედი აღისძე-
ნიყარაძე.

ქართველები ახალგაზდა ოსმალთა პარტიაში.

„საქართველო“-ში დაბეჭდილია კორესპონდენცია ოსმალეთიდან. სხვათა შორის კორესპონდენტი სწერს:

„რა თქმა უნდა, ქართველებს მეტად აინტერესებს აქაური ქართველ მაჰმადიანების ყოფა-ცხოვრება. სიამოვნებით და სიამაყით გეტყვით. რომ სტამბოლის ქართველობა დილაღს საქებურია და უეჭველია, ამ ცოტახანში დიდ მნიშვნელოვან ძალად შეიქნება. ახალგაზდა თურქების პარტიაში უმთავრესი ადგილები სულ ქართველებს უჭირავთ და ხალხიც დიდის ნდობით ეპყრობა მათ. ჯერ-ხანად პარტიის ლიდერებში ჩამოგითვლით შემდეგ პირთ: საგენერალო შტაბის აფიცერი 28 წლის ყმაწვილი უსუბ-ბეი ლორთქიფანიძე (ბათუმელია). ის იყო პირველი, როგორც სალონიკში თავისი ბატალიონი თავისუფლებას შეაფიცა. საუცხოოდ განათლებულია, განსაკუთრებით სამხედრო ხელოვნებაში და მალე სამხედრო აკადემიის პროფესორად დაინიშნება. მისი ძმა, საგენერალო შტაბის პოლკოვნიკი „ითიადის“ ლიდერი თვით შტაბის აფიცერთა შორის. საგენერალო შტაბის აფიცერები, პოლკოვნიკები აჰმედ და მაჰმუდ ბეგები თავდგირიძენი (ქობულეთელები) პარტიის ბურჯად ითვლებიან. ახმედ ბეი ამ ათის წლის წინად „ახალ თურქთა“ პარტიის მიმხრობისათვის როდისში დაატყვევეს, მაგრამ მალე გაიქცა პარიზში და იქ პარტიის გაზეთ „მეშვერეთ“-ში მუშაობდა,

ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ?

ისტორიკოსმა პლატონ იოსელიანმა—პირველად რამდენიმე სატყუით მოიხსენია თურქთაგან ჰერობილი ქართველნი და მათი გაჰმადიანების ცნობები სხვა და სხვა ნაწერებში.

ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ—ორჯულ იმგზავრა ქართველ მაჰმადიანებში. პირველი ამისი წიგნი იყო რუსულს ენაზე დაბეჭდილი პეტროგრადის სამეცნიერო აკადემიისაგან, „არქოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“, რომელიც ისტორიკოსმა აკად. მარი ბროსეს უძღვნა. პირველად იმოგზაურა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მეორეთ, 1879 წ. თავის „მოგზაურობა“ თბილისსში წაიკითხა.

გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგმა—მთაწარის მონღოლობით იმგზავრა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მან დასწერა თვისი მოგზაურობა, სახელდობრ „სამი თვე ოსმალეთის საქართველოში“, რომელ წიგნიც დღესაც სამაგალითო წიგნათ ითვლება. მეორე ამისი შრომაა ერცელი სამხედრო მიმოხილვა „ლაზისტანის სანჯაყი“. მეტად იშვიათია დღეს ეს წიგნი. გიორგი ყაზბეგის მოგზაურობას მეტად საინტერესო ისტორია აქვს, თვით ქართველ მაჰმადიანებიც ბევრს ამბებს მოგვითხრობენ. გ. ყაზბეგი პირველად გურიის მთაწარის გრიგოლ დავითისძის გურიელის ამილაში იყი, როგორც მსახური. ყოველ ცნობებს თურმე საიდუმლოდ სწერდა.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძემ დასწერა თვისი მოგზაურობა საქართველოდამ ევროპაში სახელდობრ „სხვათა შო-

რის“, რომელიც მოათავსებულია 1873 წ. ჟურ. „კრებულში“ ერთ თავში ბ. ნ. ნიკოლაძე ოსმალეთის საქართველო და ქართველ მაჰმადიანებს აღკვეწერს ლაზისტანიტურთ.

პეტრე იოსების ძე უმიკაშიელმა—გადმოიღო გ. ყაზბეგის წერილები, რაც იბეჭდებოდა 1878 წ. გაზ. „ივერია“-ში.

სერგი სეიმონის ძე მესხს დიდი შრომა და ამაგი მიუძღვის. 1877 წლებიდან, ომიანობის დროს, ქართველ მაჰმადიანებში ორჯელ იმგზავრა და მათზე ბევრიც სწერა.

ივანე მეუნარკიამ სამისიონერო საზ—ის დავალებით იმოგზაურა სამუსულმანო საქართველოში. თვისი მოგზაურობა გადასცა სამისიონერო საზოგადოებას.

ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე—სწერდა გაზეთ „ივერია“-ში ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ და აპტიციებდა, რომ იგინი ძმები არიან და საჭიროა დაეხმაროთო.

გ. წერეთელი—გაზ. „დროებაში“.

ვ. გუნია—დიდათ ხელს უწყობდა მათ დაახლოვებას.

აკაკი—დიდ უყურადღებას აქცევდა ქართველ მაჰმადიანებს და როცა „კრებულში“-ს გამოცემა დაიწყო, ამ ჟურნალში მათ შესახებ ათავსებდა სხვა და სხვა წერილებს. ქობულეთიდან დეპუტატია ეწვია აკაკის, სთხოვეს მოგზაურობა მთელ სამუსულმანო საქართველოში, პოეტი ფიქრობდა კიდევ მოგზაურობას, მაგრამ ეს აღარ დასცალდა.

თედო სახოკიამ იმოგზაურა გურია-აჭარაში, აღწერა და ჟურ. „მოამბე“-ში მოათავსა.

ვინმე მესხმა (ივანე გვარამაძემ)—სწერა სხვა და სხვა ისტორიულ წიგნებში.

ნიკ. ცხველაძე გულმხურვალედ ადევნებდა თვალყურს ქართ. მაჰმადიანთ ძეთა სწავ.-განათლების საქმეს, ამის მეცადინეობით 1880 წ. მუხრან-ბატონმა ორი სტიპენდია გაუჩინა გულოა და კაიკაცისშვილის შვილს ისმაილს და დედი ალა ნიჭარაძეს შვილს რეჯებას.

იაკობ სეიმონის ძე გოგებაშვილი—ხშირად სწერდა ქართ-

ველ მაჰმადიანთა შესახებ სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში.

ნიკოლოზ მარმა, აკადემიკოსმა, — იმოგზაურა მთელს ოსმალეთის საქართველოში, შეკრიბა სხვა და სხვა ცნობები, აღწერა თავისი მოგზაურობა, რაც ცალკეა დაბეჭდილი და საყურადღებო განძია ჩვენს მწერლობაში ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ.

ალექსანდრე თედორეს ძე ყიფშიძე მესხეთ-ჯაეანეთში მსახურებდა მომრიგებელ-შუამავლად (1899—1904 წ.) იქ მსახურობის დროს გაეცნო ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრებას და მალე მათ შესახებ ქართულ გაზეთებში კარგი წერილები მოათავსა. უკანასკნელ დროს ცალკე წიგნად გამოვიდა (1914 წ.) მისივე წიგნი „დიდებული მესხეთი“, რითაც დამწერი დიდს საყურადღებო ცნობებს იძლევა ხსენებულ ხალხისას.

ილია ფერაძე — სწერს სხვა და სხვა წერილებს, ერთი ამის მოთხრობა „ელენე“, ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრებიდან ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1901 წ. მანვე დასწერა პოემა: „მე და ქართველი მაჰმადიანი“ („განათლება“ № 4, 1915 წ.)

ს. ფირცხალაფა ხშირიდ სწერდა და სწერს კიდევ წერილებს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ, ლექციების კითხვა დაიწყეო „სამაჰმადიანო საქართველოზ“.

ქართველ მაჰმადიანთაგან ქართულ გაზეთებში სწერდენ: გულო ალა კაიკაცისშვილი. — ჯერ ბათომი ოსმალეთის ხელში იყო, რომ 1875 წ. გაზ. „დროება“-ში ბეჭდავდა წერილებს.

აბდულ ეფენდი მიქელაძე — ოსმალთა მთავრობის დროსვე დიდი გულშემატკივარი და მცოდნე იყო ქართულ წერაკითხვის, შეერთების დღიდან იგი პატარ-პატარა წერილებს სწერდა გაზ. „დროება“-ში და მის მერე „იფერია“-ში. მეც ბევრს მესმარებოდა წიგნების გავრცელების საქმეში.

მემედ ბეგ აბაშიძე — განათლებულ ქართველი მაჰმადიანი, პირველ დაწყებითი სწავლა ბათომის ქართველების სკოლაში მიიღო, სხვათა შორის სთარგმნა ოსმალურის ენიდამ პიესა

„სამშობლო“ (დაიბეჭდა „მომამბე“-ში). ნათარგმნი აქვს სხვა პიესებიც.

ჰაიდარ ბეგ აბაშიდძე—განათლებული ქართველ მაჰმადიანი, პირველად წერა დაიწყო „ბათუმის გაზეთში“ დღეს სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში მწერლობს. მასწავლებელია.

არიან სხვა ქართ. მაჰმადიანთ მწერლებიც.

ქართველ მაჰმადიანთ ქვეყნებში უცხო ქვეყნისა და ტომის სწავლულნიც მოგზაურობდნენ და აღწერდნენ მათ ქვეყნებს. ასეთნი არიან დიუბო დე-მომპრე, სენ მარტენი, რეკლიუ, ლიოზენი და სხვანი.

ედუარდ კარლოს ძე ლიოზენი, შვეიცარიელი მსწავლული, თბილისის კლასიკურ გიმნაზიის ფრანგულ ენის მასწავლებელი. რამდენჯერმე იმოგზაურა ოსმალეთის საქართველოში, აღწერა იგი დაწერილებით, გადაიღო მრავლად სხვა და სხვა სურათები და მათი მდიდარი კოლექცია შეადგინა. ცალკე წიგნად დასტამბა რუსეთის ლაზისტანის აღწერა, რაც პირველ სამაგალითო საქმედ უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მწერლობაში. ლიოზენს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ ბევრი სხვა რამ ნაწერებიც აქვს დასაბეჭდად მომზადებული.

რუსთაგან იმგზავრეს გრაფმა უვაროვმა, მერე მისმა მეუღლემ, ზაგურსკიმ, ვეინდენბაუჰმა და სხ. ყველა ესენი ქართველ მაჰმადიანებს ქართველებად მოიხსენებდნენ.

მე მოგზაურობა დაიწყო 1889 წ. და წერილებს ვათესებდი გაზეთებში.

ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ მე დავბეჭდე:

1) მოკლე ისტორია ოსმალეთის ყოფილი საქართველოსი, 2) ქართველ მაჰმადიანთ მუჰაჯირი გადასახლება და 3) ქართველ მაჰმადიანთ სოფლები საქართველოში და ქართველების გათათრება.

დაუბეჭდაენი მაქვს ოცამდე სხვა წიგნი.

რომელი გაზ. უფრო ეხებოდა ამათ ცხოვრებას? „ბათუმის გაზეთი“ პირველ ნომრიდანვე შეეხო აჭარელთ ცხოვრებას და მის შესახებაც აქ ხშირად იბეჭდებოდა წერილები რედაქტორებ.

ს. კელიძისა და ისევე ამ გაზეთმა ბევრს ქართველ მაჰმადიანს შეასწავლა წერა-კითხვა, შეაყვარა გაზეთის კითხვა და ზოგმა წერაც დაიწყო ამ გაზეთში. ამ გაზეთებში მარტო ჩემი წერილების დაიბეჭდა 100-ზე მეტი სამი წლის განმავლობაში ფელეტონებად, რასაც ქართველი მაჰმადიანები დიდის ხალისით კითხულობდნენ თურმე.

ქობულეთური ლექსი

თქმული სევი ზოიძის შიერ
(ნათქვამი სულეიმან ბეგ ბეყანბაძის მიერ)

სსფი ზოიძეს 9 ეაფი შეილი ჰყვანდა, ქობულეთის ბრძოლაში, ყველა შეილები დახოცეს, დარჩა მარტოთ მოხუცი სეფი ზოიძე. მაშინ უთქვამს ეს ლექსი.

როდესაც ვიყავ ვაჟკაცი,
დაეკრიფე ია და ვარდები;
რაც შემესია ქორულებრ უყავ ნაფარდი
თავს ვეცი ბოლოს გაფარდი,
უყურებ ცუდსა სოფელსა,
ბოლოს ჟამს როგორ დაფარდი.

ქართველ მაჰმადიანებს რათა სძულთ და ეჯავრებათ სიტყვა «ქართველი და საქართველო».

ბევრისთვის წარმოუდგენია ის გარემოება, თუ ქართველ მაჰმადიანებს რათა სრული ასე სიტყვა „ქართველი და საქართველო“ და სხეაც ასეთნი.

ამ გარემოებას თავის მკაცრი ისტორია აქვს. იგა მეტათ ძველი დროის ნარუქი არის და მეტათ მკაცრი ისტორიაც აქვს და მასთან საინტერესოც. ამიტომ აქ ამის შესახებ მოკლევით მოვიყვანთ ცნობებს მათ შესახებ, ვინც ქართველ მაჰმადიანებს შეაძულა სიტყვა ქართველი და საქართველო.

მაჰმადის შემდეგ, მუსულმანებში ხშირათ გამოდიოდნენ სხვა და სხვა იმამები, რომელნიც მაჰმადის სწავლას თვისის სწავლით უფრო ფანატიკურ მიმართვლებას აძლევდნენ და ყოველივე მაჰმადის სწავლას ერთი ათად აორკეცებდნენ.

მუსულმანებში, მაჰმადის შემდეგ, გამოსულან ოთხნი ძმანი იმამები, რომელთაც მაჰმადის სწავლა კარგათ სცოდნიათ, ამათ მაჰმადის სწავლისათვის თვისი მოძღვრებაც მიუმატებიათ და მუსულმანთათვის საკუთარი ისლამის სექტა შეუდგენათ, რითაც მათ ისეთაც ფანატიკი მუსულმანები უფრო გაუფანატიკებიათ იმამი ფაში. ეს იყო პირველი წმიდა იმამი, ამას ჰყოლია სამიც სხვა ძმები. ეს ყოფილა პირველი ძმა, ისლამის სწავლაც კარგათ სცოდნია, ამას თავის მცნების თანხმათ შეუდგენია ისლამის სჯულის სექტა. რაც მაჰმადის სწავლაზედ გაცილებით უფრო ფანტიკური ყოფილა. ეს სექტა კავკასიაშიც გადმოუტანიათ, იგი დიდის პატივის ცემით მიუღიათ შირვანელ ლეკებს

და სხვა ამათ მოსამზღერე სხვა და სხვა ისლამის მექონ თათრებს.

იმამი ემბელი. შათის მეორე ძმა. ყურანის კარგა მცოდნე. ამან დაარსა მეორე სექტა მაჰმადის სწავლის თანხმით, რაც შათის სექტაზედ უფრო ფანტიკურია, ეს სექტა მან გააერცვლა ბუხარას და ავღანისტანს.

იმამი მალიქი. მესამე ძმა, ანუ მიმდევარი შათის და ემბელის სექტის და სწავლის. ამანაც დაარსა თავის სწავლის სექტა, რაც უფრო ფანტიკური იყო და უარესი წინა გმირის სექტების, ამის სექტა გაერცვლებელ იქმნა არაბეთში და არაბეთის მოსამზღერე მუსლმანებში.

იმამი ჰამზი. მეოთხე ძმა იმამისა. ეს ყოფილა უფრო მახვილ გონიერი და კარგათ მცოდნე ისლამისა. ამას დაუარსებია თავის სწავლის სექტა. ეს სექტა ყოფილა მეტათ უკეთურის მიმართელების და მოძულე ქრისტიან ერის, სწორეთ ეს ფანტიკური სექტა შემოუტანიათ და გაუერცვლებიათ ქართველ მაჰმადიანებში, ისლამთან ერთათ ამ სექტარაც აღიარებენ.

სწორეთ ამ სექტის სწავლა გახდა საქართველოს და ქართველი ერის შხამათ, სწორეთ ამ სექტამ შეაძულა სიტყვა ქართველი და საქართველო ქართველ მაჰმადიანებს. ქართველები ფანტიკოსებით გადაქარბებულნი არიან სხვა მაჰმადიანებზედ. ამათი შედარებაც კი არ შეიძლება. ქართველი ყველას სჭარბობს ფანტიკობით და ფანტიკობა მერე სხვა იმამებს უერცვლებიათ ქართველებში, ამიტომ უფრო სძულთ მათ საქართველო და ქართველობა.

(აჭარაში დარჩენილი)

ქალების შესახებ.

მუჰამედს ჰკითხეს:— ქალი მუსულმანია თუ არა?

პასუხი მისი:

ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო.

სამი თვის შემდეგ კიდევ ჰკითხეს:

ქალი მუსულმანია თუ არა?

პასუხი:— „ერთი მუსულმანისთვის ერთი ქალია საჭირო“

მესამეთ ჰკითხეს: ქალი მუსულმანია თუ არა? პასუხი მისი:

— „ქალი მუსულმანია, ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო, ქალი თუ თავს 40 დღის განმავლობაში კარგათ შეინახავს, ის წმინდანი გახდებაო, კაცი კი აშას 40 წლის შემდეგ მიაღწევსო.“

აჭარაში დარჩენილი თქმულებანი

ლაზმა სთქვა:— „ფული სულის ნაფოტია. ჭკარის სოფ. საღორეთელ ქალს უთქვამს შემდეგი:

ვინ ბერი და ვინ ხოროში, ვინ სიზმეთ ქარი და ვინ ზილფი იალი.

ამის ახსნა:

„როგორც ბერი კაცს გაახალგაზდავება არ შეჰფერის და მსახურს გაბედნება, ისევე ზოგი ერთებს გალიამახება არ მოუხდებათ“

აჭარაში ბერი სოჯებისაგან ნათქვამი:

ღმერთს რომ მუჰამედი არ გაეჩინა, მაშინ არც დედამიწა გაჩნდებოდა, არც ჩვენ გაგვაჩენდა.

ა.

დელამიწის გაჩენის 5000 წლის წინეთ, ღმერთმა მაჰმადის სინათლე გააჩინა, მერე ეს ქვეყანა და ხალხიო. მერე ადამიც გააჩინა, მაჰმადის სინათლე ადამის შუბლზედ მიიტანა. მაჰმადის შემდეგ რაკი მოციქულები დაიბადნენ, ყველა იგინი იმ სინათლით გაანათლა, ბოლოს ეს სინათლე გადაეცა ისევ მუჰამედს და მის შუბლზედ დადგა. ამიტომ მუჰამედის შემდეგ სხვა მოციქულების აღარაფინ მოვა, ბოლონდელი, ანუ უკანასკნელი მოციქული ეს არის—მუჰამედი.

ბ.

ღმერთო, მექაში სადაც მაჰმადს სილაზედ ფეხი დაუდგამს, იმ სილის ღირსი გაგვხადე, რომ ზედ ვოლოცოთ.

აჭარელთ ძველებური თქმულებანი.

ქართველებს ისლამის მიღების მიტომ ეშინოდათ, ვინაითგან ოსმალნი და სპარსნი ქართველების დაუძინელი მტრები იყვნენ. ეს იყო ქართველთ მიზეზები, თორემ რომ ეს არ ყოფილიყო, უამისოთ ქართველები ისლამს მალე მიიღებდნენ და მასთან მთელი საქართველოც დღეს გათათრებული იქნებოდა, ვერ მოხდა ეს იმიტომ, რომ ქართველთა და ოსმალთ შორის დიდი მტრობა იყო დათესილი და ამიტომ ქართველნიც ერიდებოდნენ თავიანთ მტრის სჯულის მიღებას, თუ იღებდენ, ისიც დიდის იძულებით და გაჭირვებით.

ძველებური თქმულებანი აჭარაში

აჭარას სოფ. ქედას, ერთ ჯუმა დღეს, ხალხი შეიყარა, მერე მოწინავე კაცებთა შორის ლაპარაკი ჩამოვარდა, ზოგი ამ

მთისას ამბობდა ზოგი იმ მთისას. მეორე ჯუმა დღესაც ასევე მოხდა, მოწინავე კაცნი ვერ აწყნარებდნენ მოკამათეებს, მოწინავე კაცებმა მოკამათეებს ასეთი წინადადება მისცეს:

ყველამ თქვენ თქვენი ჭკუა ამოიღეთ თავიღამა და გამოჰფინეთ აქ. ასე ქმნეს ყველამ, თავის ჭკუა გამოჰფინეს. მეორე ჯუმა დღეს ხალხი შეიყარა ისევ და დაიწყეს ისევ კამათი მაშინ ამორჩეულის კაცების პირველმა უთხრა ხალხს ასე: თქვენ ბევრს ნუღარ ლაპარაკობთ, აი ყველას ჭკუა აქ არის, გასინჯეთ, ნახეთ, გაიცანით ეს ჭკუ და ვისაც რა მოგეწონებათ, ის აიღეთ და წაიღეთ, იმ ჭკუის გზას დაადექით.

ოსმალოს მთაწრობის წინააღმდეგი აჭარლები.

ყიზით და შამბაშოდლი მცხოვრებდა 1840 წლებს, ეს იყო აჭარის სოფ. სალორეთელი, გვართ დეალიძე. ყიზით აღას, მტრებმა ყაჩაღობის სახელი დაუგდეს, თორემ იგი არ იყო ყაჩაღი.

იგი მტერი იყო ოსმალოს უსამართლო მექრთამე მოხელეების და იმ ბეგეებისა, რომელნიც ხალხს სჩაგრავდნენ.

ყიზით აღა მთელს სამუსულმანო საქართველოში მგზავრობდა, ბევრს ალაგას, სადაცკი ვისმე შეძლებულ კაცს ნახავდა, იმის ნებაყოფლობით დახმარებას სთხოვდა, შეძლებული რასაც მისცემდა, იგიც იმას სჯერდებოდა, ყიზით აღა იყო ნებერი ადამიანი, არსენას ვსგავსი, იგი ყაჩაღურ გზას ძრიელ ვერიდებოდა, შაგრამ ოსმალოს მთაწრობის უსამართლო პირებმა იძულებულ ჰყვეს, რომ ეს ასეთ გზას დასდგომოდა.

ამის დროს, ყაჩაღებათ, ქურდებათ და მკარცვაებათ თვით ოსმალოს მთაწრობის პოლიციის კაცები იყვნენ, თვით ესენი სკარცვავდნენ ხალხს და ყველაფერ თავიანთ ბოროტებას ყიზით აღას და ასეთებს აბრალვდნენ. ოსმალოს მთაწრობის კაცების წყალობით საქმე ისე მოეწყო, რომ მთელი სამუსულმანო საქართველო ყაჩაღებით გაივსო, ამ ბოროტებას ის გარემოე-

ბაც უწყობდა ხელს, რომ ოსმალთს იმპერიიდან სხვა და სხვა ყაჩაღებს სასჯელათ სხვაგან გადასახლებას რომ აძლევდნ, ასეთებს მაშინ აქეთ, აჭარაში ანახლებდნ, ე. ი. აჭარა მათი ციმა-ზირი იყო. ეს გარემოება რასაკვირველია აჭარელთა საქმეებსაც ძრიელ აფერხებდა, ხალხის ცხოვრება ყოველთვის ცარცვა გლეჯით იყო გარემოცული.

ყიზით ალა დვალისძე არამც თუ ყაჩაღობდა, არამედ იგი ყაჩაღების ბრბოს ყოველთვის შიშით მოსაედა. ძნელათ, რომ ამისაგან კაცი გაცარცულიყოს. თუმცა ყაჩაღობით ამის სახელი ისე გაეარდნილა, რომ მის სახელის ცნობა თვით ყმაწვილებმაც იცოდნენო. ყიზით ალა დვალისძე იყო თურმე არსენას მსგავსი კაცი და მისივე კარგი ნაცნობი, ესეც მისავე იყო დასჯილი უხამართლობისაგან და მით გაეარდნილი ტყეში.

ჩახალ ოღლი ზენდიდელო.

თავის დროის კვალათ, ყაჩაღი ჩახალ ოღლიც შესამჩნევი პირია. ამ პირის ცხოვრება უწყევს სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილის დროს. ჩახალ ოღლი დიდი ღონიერი კაცი ყოფილა და მასთან სახელ განთქმულიც, ესეც ყიზით ალა დვალისძესავე დიდი წინაღმდეგი ყოფილა ოსმალთს მთაფრობის, უნამუსო მოხელეების და ავის ბოროტის ბეგიების.

სხვათა შორის, ჩახალ ოღლი სასტიკათ გადამტერებია სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, ერთ დროს, ამან თურმე სელიმ ფაშა შეაშინა კიდეც. ამიტომ ფაშამ ისურვა მასთან შერიგება და მორიგებით ყოფნა, მაგრამ ეს არ მომხდარა მათში.

ჩახალ ოღლი გვართ ბერიძე გახლდათ, ამის დროს, აჭარაში ისე იყო მოწყობილი რომ ქვეითკირით სახლების კეთების ნება რთვა მართლათ ბეგიებს აქენდათ, გლეხებსკი ხის ოღებით უნდა დაეღათ, ეს გარემოება ჩახალ ოღლის ძრიელ აწუხებდა. უკანონო დადგენილება ჩახალ ოღლიმ მთაფრობას მოასპობინა. ბეგიებს გარდა ქვეითკირის სახლების შენების უფლება გლე-

ხეხსაც მიეცათ.

ჩახალ ოღლის დიდი მტერი აყო ზენდიდელი ბეგი ბეჟანძე, ამიტომ ჩახალ ოღლი ზენდიდელამ ჩაქეში იქმნა გადასახლებული. ეს გადასახლება ბატონის ბეგის ბრძანებით მოხდა, ამიტომ ჩახალ ოღლის ეს გადასახლება დიდათ სწყენია, სულ ეს წყენა ყოფილა მის მიზეზათ, რომ ჩახალ ოღლი ტყეში გავარდნილა, ტყეში სახლებიც გაიკეთა თურმე, 100 მეტი ამხანაგებიც იშოვნა და ცარცვითკო არაფის სცარცვავდა და ნებოთ კი თუ ვინმე რამეს მისცემდა, იმასკი ართმევდა, ჩახალ ოღლი თაფის ამხანაგების თანხმობით იმ დასკვნას დაადგენენ, რომ აჭარის ბეგებს, ვისაცკი ქეთიოკირის სახლები აქესთ, იმათ ეს სახლები უნდა დაუქციოთო და მასთან გლეხებსაც უნდა მიეცესთ ნება, რომ ქეთი კირის სახლები დაიდგას. ეს განიძრახეს მათ და მოახერხეს კადეც მართლაც ამათ ბეგს ბეგებს და უქციეს ქეთიოკირის სახლები და მით შეაშინეს იგინი სასტიკათ. ამის გარდა, რაცკი უსამართლო ბეგები იყვნენ, ყველა იგინი ჩახალ ოღლიმ ისე შეაშინა, რომ შიშით აჭარაში ველარაფინდებოდა, ბეგები სულ აქეთ იქით სახლდებოდნენ. ამ დროს ჩახალ ოღლის კარგი სახლი აქენდა სოფ. კეჟმტას. ეს სახლი მას ერთმა ბეგმა დაუქცია, მერე ეს ბეგი შიშით ბალაკანეთში გადასახლდა. ჩახალ ოღლი მერე მოწამვლით მოკვდა, ერთმა ბეგმა მოწამელა. ამ ჩახალ ოღლის შესახებ სახალხო ლექსებიც არის გამოთქმული. ნახეთ ამაზედ ზეით დაბეჭდილ ლექსებში.

ახმედ ალა კიკნოღლი

ახმედ ალა კიკნოღლი მცირეთ თანამედროვეა ყოზით ალა დელიძესი და ჩახალ-ოღლისა. ახმედ ალა აჭარის სოფელ კიბულია. ძველი ამისი გვარი კიკინაძეა, ანუ კიკნაველიძე. ამათი გვარის წევრნი აჭარაში დღეს შრავლათ სცხოვრებენ, ახმედ ალა მეტათ ლაღათ გაზრდილი კაცი იყო, თაფისუფლების მოყვარე, ოსმალთს მთავრობის მონაბა მას დიდათ სძაგდა, ნამე-

ტურ ეჯავრებოდა ის გარემოებაც, რომ ოსმალოს მთავრობამ სამუსულმან საქართველ ოსმალთა ყაჩაღების ციმბირათ გახდა, ყველა დამნაშაეებს ოსმალეთილამ საციმბიროთ, ანუ დასასჯელათ აქარაში გზავნიდნენ და ასახლებდნენ.

ასეთ დამნაშაეებისაგან აქარა ძველათგანვე ყაჩაღების ბუდეთ გახდა. ესეთი გარემოება ბევრს ქართველ მაჰმადიან ალონებდა და ადარდებდა, ზოგნი ამისთვის წამალსაც ვძებდენ და მთელის კუთხის დახსნას ფიქრობდნენ. ასეთი იყო ახმედ ალაკიკნაძეც. ამან თავის ახალგაზრდობაში შეკრიბა 100-მდე ქართველთ მაჰმადიანთ ახალგაზრდა ბიჭები, მათგან შეადგინა კარგი გუნდი. ამ ამხანაგების დახმარებით იგი გადავიდა არზრუმის თემში, თავი შეაფარა იმ კუთხის მთებში, სადაც სცხოვრებდნენ ქართველ მაჰმადიანები და რომელათაც სახელათ ვაყუფი ეწოდებოდათ, იქაც იმეცადინა კიკნაძემ და ბევრი ამხანაგები შეიძინა, ასე რომ მათგან შედგა დიდი რიცხვი.

ამათ მეთაურობით კიკნაძემ ასეთი გეგმა გააკეთა: მთელს სამუსულმანო საქართველოს ქართველ მაჰმადიანებს მოსვენებას არ აძლევდენ ოსმალოს მთავრობის მოხელენი. იგინი ფუხარას პირში სულ ხუთაედენ, მათივის სამართლის კარი ყველგან დაკეტილი იყო. მოხელენი ხალხს სცარცვაედნენ. ასეთ ბოროტის მფარველათ გახლდა თურმე ათაბაგის შვილი. ამიტომ დაეცნენ ათაბაგის შვილს და ართვინის ახლოს სოფ. სვეტში, სულ აიკლეს, სასახლეცკი სულ დაუქციეს, ამ დროს კიკნაძეს ათი ათასი კაცი ჰყოლია მომხრე.

ათაბაგს პირობა ჩამოართვეს, რომ დღეის შემდეგ, იგი უსამართლო პირების მომხრე აღარ გახდებოდა, პირობა მისცა და მართლაც ამ დღილამ უსამართლობასაც გამოეთხოვა იგი. ხალხის ფიქრით, როგორც ჩახალ ოლლი, ისევე კიკნაძე და ყიზით ალა ყაჩაღებათ ტყილათ არიან ცნობილნი, ამათ ყაჩაღების არაფერი მიუძღვით, ყველა ესენი იყვნენ ქართველ მაჰმადიანთა სოფლის ფუხარას მფარველნი. ამათ თურმე მთელი აქარას ბეგიებიც შეაშინეს და ფიცი ჩამოართვეს, რომ სოფ-

ლის ფუხარას აღარ დაეხარხოზთო, შერე კიკნაძე თავის ამხანაგებით ისევ არზრუმისაკენ მიმბრუნდნენ თურმე.

ქრისტეან ქართველთ შრომა ქართველ მაჰმადიანებში

თ. გრიგოლ დავითის ძე გურიელი.

„თვალი ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური უსახლ-სართული;
მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა,
შიშველთ სამოსლად მონიჭებული,
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად მისაყრდნობელი.

შეთელი

გრიგოლ გურიელი შეილი იყო დავით გურიელისა; დავით რუსობის შემდეგ სტამბოლში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა. საქართველოში აღარ დაბრუნდა. მიზეზი დიდია. პატარა გრიგოლი დარჩა კონტრაქტის ხეობაზედ, ერთ ქართველს მაჰმადიანთან, გვარად ჯაშთან. ეს ოჯახი ჰუარელობდა და ჰზრდიდა პატარა გრიგოლს. ვიდრე გურიელები დაშოშმინდებოდნენ, იმ დრომდე გრიგოლ გურიელი ქართველ მაჰმადიანებში იმყოფებოდა. აქ გაიზარდა ეს ძვირფასკაცი და ამიტომაც გამოჰყვა ამ მხრისა და ერის განუსაზღვრელი სიყვარული.

გრიგოლ გურიელი იმ კაცთაგანი იყო, რომლის მსგავსნიც ძრვიელ იშვიათად იბადებიან. ის იყო სახე და სინათლე ზენის ძეგლის თაობისა, ის იყო წიერი იმ სახელოვანთა დასისა, რომელთაც ეკუთვნოდა დ. ყიფიანი, დ. ბაქრაძე და სხ. გრიგოლ გურიელი და ნ. ბარათაშვილი ამხანაგები ყოფილან. ერთს სკამზედ მსხდარან სასწავლებელში. ამ ზაფხულს გრიგოლმა სთქვა, რომ ბარათაშვილი ჩემი დიდი მეგობარი იყოვო; 1833 წ. სახლი გაუჩხრიკეს, რადგანაც ერთის ლექსის დაწერასა სწამებდნენ და ამიტომ მან ბევრი თავისი ლექსიც დასწვა.

განსვენებულის გრიგოლ გურიელისთანა კაცები ჩვენს გა-
თახსირებულს დროში ერთობ იშვიათია. განსვენებული დიდის
გონებისა და პატიოსნების კაცი იყო. ის იყო მამა გურულთა,
მზრდელი ობოლთა, პატრონი და მფარველი ქერიეთა და
ოხერთ, თარი ჩაგრულთა და დევნულთა. მისი სახლი საესე
იყო სხვა-და-სხვა გაჭირებულ კაცთა შვილებით. ბევრს გაჭი-
რებულს კაცს მისცა შველა, ბევრი გამოზარდა თავისის ხარ-
ჯით, თუ დაბალს სასწავლებლებში და თუ საშუალოსა და
უმაღლესში. დღესაც-კი რამდენიმე მოწაფე იმისის ხარჯით
იზრდება სხვა-და-სხვა სასწავლებელში. ამას გარდა ბევრს გუ-
რულს დაჰმარებია, ზოგს ქალის გათხოვებით, ზოგს მიცვალე-
ბულის დამარხვით, და სხ. ბევრნი თავის მიწა-მამულზედ და-
უსახლკარებია და საკმარისი დახმარებაც მიუცია. ეს მთელმა
გურიამ იცის. გრიგოლ გურიელი დიდად განვითარებული კა-
ცი იყო. კარგათ იცოდა ქართული ძველი და ახალი მწერლო-
ბა, სიქართველოს ისტორია. რუსულს მწერლობასაც თვალ-
ყურს ადევნებდა. ნაკითხი ჰქონდა მთელის ახალის დროის სა-
უკეთესო მწერალთ ნაწერები. ამისი სახლი საესე იყო რუსე-
თისა და უცხოელთ მწერალთ ნაწერებით. აქ მოიპოვებდით
ისეთ წიგნებსაც, რომელთა შოვნაც დღეს იშვიათია. წელს ზა-
ფხულს ტაილორის ანტროპოლოგიას კითხულობდა. ყველა
სამეცნიერო წიგნის გამოსვლას დიდის სიამოვნებით ეგებებო-
და. ამით უმაგალითო იყო განსვენებული ჩვენს ძველს კაცებ-
ში. იწერდა ყოველს ქართულს ჟურნალ-გაზეთს, სატანტო ქა-
გაზეთებს დაბეჯითებით ადევნებდა თვალ-ყურს, ნამეტურ რასაც
ჩვენ შესაჩებ სწერდნენ. ქართველების მდგომარეობის შესახებ
განსვენებული ერთაეად სწუხდა ჩვენს უძლოურებას და საზოგა-
დო საქმების სიღარიბეს რომ ჰხედავდა, დიდათ ჰნაღელობდა.
რატომ ჩვენში საზოგადო საქმის პატრონობა არ არის გაჩაღე-
ბულიო. საყვედურით იხსენიებდა იმ მდიდარს ქართველებს,
რომლებიც დაიხოცნენ და საზოგადო საქმისათვის-კი არათერი-
დასტოვესო.

წელს ჩემი წასვლა მაჰმადიან ქართველებში დიდად სასიამოვნოდ დარჩენია. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. რომ მნახა, ბევრის გამოკითხვის შემდეგ, აღჰითქვა, მაჰმადიანთ ქართველთ ლოცვებს მე გამოეცემო, და გამოსცა კიდევ. დამპირდა, რომ მომავალ წელს, თუ კარგათ წარ, ორის ყმაწვილის სახარჯო ფულს მოგცემ, რომ თან წაიყვანო. სოფელ-სოფელი იაროთ და მაჰმადიანთ ქართველთ ბავშვები ანბანის კითხვას მიახვედროთო, მეჩუ თითონაც ისწავლიანო. ქართველები არიან, შეილო, ცოდონი არიან, რომ ასე უპატრონოდ გეყავს დატოვებულიო.

ჩურუქსუში ყოფნის დროს, იმასთან ქართველ მაჰმადიანები მოდიოდნენ და სალამს აძლევდნენ. აქ ბევრს გაუწია დაძაბრება, ერთს მაჰმადიანს ოსმალეთიდან ცოლ-შვილის მოსაყვანი ფული მისცა, მეორეს სხვაფრივ შეეწია, მესამენ შვილის აღზრდას დაჰპირდა და სხვ. იქვე აღუთქვა განსვენებულმა, რომ ჩურუქსუში თუ სკოლას გამართავთ, სახლის შესაძენად შემოგეწევითო. ქართველი მაჰმადიანები დიდად გახარებულნი იყვნენ ასეთის შემწეობის და ჰატივის ცენისა გამო, გრიგოლ გურიელი დიდათ უყვარდათ, ამის სახელი ვეღვა ბევმა და აღამ იცოდა და მეტათ ძვირთასს, სამაგალითო ქართველ კაცად იცნობდნენ. განსვენებულმა თავის იქ ყოფნასა და სამსახურის დროს ერთი გროშიც არ შეიჩინა, რასაც-კი იღებდა და იძენდა, სულ ქართველ მაჰმადიანებს ურიგებდა. ამიტომაც იყო, რომ როცა ბათუმშიდამ გადმოდიოდა, თან მოსტიროდნენ მთელი მაჰმადიანი ქართველნი. იგინი დღესაც იგონებენ განსვენებულს.

ოზურგეთში სტამბის გამართვის საქმე ისე ესიამოვნა, რომ ასოს ამომწყობს პირველს დღესვე ასე უთხრე: ოჰ, შენს მარჯვენას-კი ვენაცვალე, რომ გურიაში სტამბას წიგნს საბეჭდავსა ვხედავო. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. სტამბის დაარსებისათანავე ორი სახალხო წიგნი მისა დასაბეჭდად სულითა და გულით წნატრებოდა, რომ ოზურგეთში სტამბის

საქმე წინ წასულიყო. ასევე ნატრობდა განსვენებული, რომ ოზურგეთში ბიბლიოთეკა დაარსებულიყო. სჩიოდა, რამდენიმე კაცი შეიკრიბა, წიგნთ ხაცავეის დაარსება განიზრახეს და როცა საქმე საქმეზღდ მივიდა, მაშინ-კი ამხანაგებს ერთმანეთში ჩხუბი მოუვიდათ, არა იქ უნდა გაემართო და არა, აქაო. ერთმანეთის ჩხუბსა და ქიშპობას შესწირეს და ანაცვალეს საზოგადო საქმის პატივისცემაო. რომ დაეარსებინათ, მაშინ ჩემს წიგნებს სულ იმათ შესწირავდიო.

განსვენებულს თავს ზარად დაეცა ის ამბავი, რომ ომის შემდეგ ქართველ მაჰმადიანებმა ოსმალეთში გადასახლება დაიწყეს. ბევრს ჰმეცადინებდა, რომ ქართველი მაჰმადიანები თავიანთს ქვეყანაშივე დარჩენილიყვნენ და დიდს საჩუქრებსაც აძლევდა, რომ მაჰმადიანებისთვის გული მოეგო და დაეყვავებინა. ფულით ბევრს მაჰმადიანს ქართველს მოუგო გული და ბევრს დაუშალა აქედამ აყრა და გადასახლება.

განსვენებული ძალიან დანალღლიანებული იყო ამ ბოლოს დროს. დარდობდა, რომ ჩემი მამულების საქმე ძლიერ არეულ-დარეულიაო. ჩემს ძმებთან გაუყრელი ვარ, მე მინდა, რომ ჩემის მამულების უმეტესი ნაწილი „წერა-კითხვა საზოგადოებას“ დაეუტოვო და გურიის შეიღს სოფლის საზოგადოებას, სადაც ჩვენი ნაყმევი გლეხები სცხოვრობენ და ბევრნი უმიწა-წყლობით დიდად არიან შეწუხებულნიო. ამისთვის განსვენებულს მთავრობასთან თხოვნაც შეეტანა, მაგრამ პასუხად მიიღო, რომ მამული ჯერ უნდა განაწილდესო. ახლა ემეცადინებო, რომ რამე მოვახერხო და არ ვიცი, როგორ მოვაწყო ეს საქმეო.

თომა სიმონიძე კალანდაშვილი თომა სიმონისძე შთამავ-მავლობით გურულია, ქართველ მაჰმადიანებთან ახლოს მცხოვრები და მათი კარგათ მცნობი მეზობლობის საშუალებით. თომა სიმონისძე დაიბადა 1859 წ. ოზ. მაზ. სოფ. ლიხაურში, სწავლა მიიღო ოზურგეთის სამოქალაქო სკოლაში. თომას

სკოლაში ყოფნის დროს დიდათ უყვარდა ქართული წიგნების კითხვა, ამ გარემოებაში იგი საქმარისათ დაწინარუსეს და გონებითაც გააფხიზლეს, ნამეტურ იგი მიზნდევდა საქართველოს ისტორიული წიგნების კითხვას.

1877—78 წ. ატყდა რუსეთისა და ოსმალეთის ომი, ამ დროს, თომა სიმონისძე უკვე მოწიფული ყმაწვილი კაცი იყო და მასთანვე კარგათ მცნობი იმ დროის ომიანობის ვითარების, მასთან მას სანატრელო მცნებათ აქენდა მიღებული, რომ ოსმალეთის საქართველო-რუსეთის საქართველოს დაკავშირებოდა და მით გაერთიანებულყო ეს ორი გაყოფილი კუთხე ერთს სამშობლოთ ქართველის ერისა, ამ ნატვრით გატაცებული თომა აღფრთოვანებული იყო და დიდის იმედითსაესე. ამიტომ იგი შესულ იქმნა სამსახურათ იმ დროის ახლათ დაარსებულ გურიის დრუჟინაში. აქ მსახურებით თომას შეუსრულდა წადილი და იგი სხვა გურელ მილიცონერებთან ერთათ დანიშნულ იქმნა ოსმალოს საქართველოს აჭარაში სამსახურათ. დიახ, აჭარაში სამსახურის დროს, თომა სიმონისძემ გამოიჩინა დიდი მამულის შეილური ენერგია და ჯერეთ ისე დაუმშვიდებელს კუთხეში ჩინებულათ დაიწყო მოქმედება და შრომა ქართველ მაჰმადიანებში. თომას შრომას აჭარაში აქეს მეტათ სიმპატიური ისტორია.

ამის ენერგიელი შრომის და ამაგის შესახებ ჩვენ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, კარგად ცნობილი აბდულ ეფენდი მიქელაძეს ქართულ წერა-კითხვა თურმე თომამ ასწავლა. ეს განდა თურმე ამ გონიერ ქართველ მაჰმადიანის კარის გასაღებათ და საქართველოზედ სინათლის ჩამნერგათ. ამ პირს გარდა თომასაგან სხვა ქართველ მაჰმადიანებსაც უსწავლიათ ქართული წერა-კითხვა და მით გასპეტაკებულან ქართლის გონიერებით.

მილიციაში მსახურების დროს, თომა დაჭრილიც იქმნა ბრძოლაში. მის შემდეგ იგი სამხედრო ნაწილიდამ სამსახურათ გადავიდა სამხედრო ადგილობრივ უფროსის სამართელოში მსახურათ, დღეს თომა სიმონისძე ოზურგეთში სცხოვრებს და მსახურებს იქაურს სამხედრო საბეგრო საკრებულოში. თვით

არის სახლობის პატრონი. მოკლეთ ანუხსეთ, რომ ამ პირის მოღვაწეობას აქარიში, ქართველ მაჰმადიანთ წინაშე აქვს მეტათ საპატრიო ისტორია, მისგან დათესილი სიკეთეს დღესაც აქარაში ბევრნი ქება დიდებით მოიხსენებენ, თომას შრომას და სახელს დიდს საპატრიო აღგილს უთმოვენ. ასეთი განლავს წარსული თომას სიგონიძის მოღვაწეობისა.

თ. ივანე ჯიანი თანამედროვე პირი თომა სიმონიძისა, კაცი მწიგნობარი და მასთან კარგა ხანს მსახურებდა აქარაში. ბორჩხაში აქენდა პატარა სასწავლებელი, სადაც იგი ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს უფასოთ ასწავლიდა ქართულ წერა-კითხვას, ქართული წიგნების გავრცელების საქმეშიაც იღებდა მონაწილეობას. ესევე ივანე ჯიანი ხშირათ სწერდა სხვა და სხვა წერილებს ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ, რასაც ქართველი საზოგადოება დიდის პატივისცემით კითხულობდა.

ლუკა ანდლელაძე. შთაშაშალობით გურული, თანამედროვე თომა სიმონიძისა, ივანე ჯიანისა და სხვა ასეთების. ლუკა კარგა ხანს მსახურებდა აქარაში. იყო ვახმეისტრათ და აქენდა ბევრი სამხედრო ნიშნებიც. ამ პირის აქარაში სამსახურს აქვს მეტი კარგი ისტორია. ლუკა გავრიცანი 1890 წ. აქარ წყალზედ, მის შემდეგ მგ აქენდა მასთან მეგობრობა და კავშირთ, იგი დიდს დახმარებას მაძლევდა ქართული წიგნების გავრცელების საქმეებში, ყოველ ზაფხულს მგ თითქმის სულ მასთან ესაღვრობდი და მისივე დახმარებით მუშაობდდი მთელ სამუსულმანო საქართველოში. აქარ წყალზედ, მას აქენდა სკოლა და ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს მუქათ ქართულ ანბანს და წერა-კითხვასაც ასწავლიდა, ასევე მან ახწავლა ქართული წერა-კითხვა ბერს თავის ზეთიებსაც, წერა კითხვას გარდა მათ საქართველოს შეგნების ცოდნითაც სწურთნაედა. ლუკა ანდლელაძეს მეტათ დიდი შრომა აქვს ამ კუთხის ქართველ მაჰმადიანებში დათესილი. 1905 წ. ლუკა გადასახლებულ იქმნა რუსეთში დასასჯელათ.

სიმონ იოსელიანი, თანამედროვე პირი ლუკა ანდლელა-

ლადის, ივანე ჯიანიის და სხვათა. კარგა ხანს მსახურებდა აქა-
რაში, ქედის უფროსის თანაშემწე იყო, კაცი მეტათ კეთილი
და გონიერი. დიდი გულ შემატკივარი ქართ. მაჰმად. ცხოვრების.
ჩემი მგზავრობის დროს, 1891 წლიდამ, მე ყოველ ხაფხუფს
თითქმის სულ მასთან ვსაღვურებდი, იგი მე დიდს ქომაგო-
ბას მიწვედა და ყოველთვის მთარეგლობდა დაუზარებლივ.
1905 წ. შემდეგ უსაქმოდ დაშთა, მთავრობამ ვერ დაათვასა მი-
სი შრომა და ამაგი. გარდაიცვალა 1910 წლებს.

თილიძე ერქომაიშვილი. კაცი მახვილ გონიერი და გულ
მხურვალე ქართველი. კარგა ხანია რაც ეს აქარაში მსახურობს,
არის მეტათ თანამგრძნობი ქართველ მაჰმადიანთა განვითარების
და აღორძინების, ამათ სასარგებლოთ მას დიდი ამაგი მიუძღვის,
მეც ყოველთვის პატივისცემით მიმხერდა და თანაგრძნობდა,
1915 წ. გაზ. „თანამედროვე აზრში“ აქარიდამ წერილი მოწე-
რა და დაბეჭდა ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრების შესახებ,
ერთ ალაგას ისიც მოიყანა, რომ ქართველ მაჰმადიანების გამო,
ერთხელ შევშეთის უფროსმა ზ. ჭიჭინაძეს გზაში კაცები გა-
აყოლია, რომელთაც ზ. ჭ. უნდა მოეკლათ. მაგრამ კაცებმა
არ გაიმეტესო, არ მოკლესო ეს მართალია, დიან.

კოლაა ღვთისმეტყველები: კარგა ხანს მსახურებდა ქედის
გამგეობაში ნწერლათ, სიმონ იოსელიანთან ერთათ, ჩემის
მგზავრობის დროს, მიწვედა სათნო ქომაგობას, თანა მიგრძნობ-
და წიგნების გავრცელების საქმეში და თვითაც ასწავლიდა ქარ-
თველ მაჰმადიანთ ბავშვებსა ქართულ წერა-კითხვას. ცოლიას
უყვარდა „ვეფხისტყაოსანის“ კითხვა და ამ წიგნსაც ხშირათ
უკითხავდა ხოლმე ქართველ მაჰმადიანებს.

კასო დეკანოზოვი. ეს პირი თავის ახალგაზღვრობიდამ სულ ქარ-
თველ მაჰმადიანებში მსახურებდა, იგი თავის შეძლებით ქართველ
მაჰმადიანთ განათლებას და აღორძინებას, ქართვ. მაჰმადიანებს იგი
ყოველთვის ხიამოვნებით ეპყრობოდა, რითაცკი შეეძლო, იგი
მათ არათერს საქმეში არ დაზარდებოდა ამ ბირსაც ბევრი შრო-

მა და ამაგი მა-უძღვის ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე. ამათი შეუღ-
ლევც ამაგდარია ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე სამსახურით.

ჩვენ ეს შვილი კაცი ავნუხსეთ, ბევრის ცნობა ჩვენ
არ გვაქვს, ამიტომ მათ არც მოვიხსენებთ, ამისთვის ზოგი ერ-
თებმა რაჟმე მიზნებში არ დაგიწამონ. ჩვენი მიზნებში პირდაპირ ის
გახლავს, რომ ბევრის ცნობის ჩვენ სულ არა გვაქვს რა, მათ
შესახებ სულ არაფერი მოგვეპოვება.

ქართველ გვარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები

ნაბით ეფენდი ტეზილაძე, იგივე გვართ ორგობაშვილი, იყო
სტამბოლს ხოჯათ, ამას აქენდა ხოჯის საპატიო დიპლომთ, იყო
კარგი მქადაგებული, ერთ დროს, ამან მიიღო ხარისხი შეიხულ
ისლამისა, ქადაგებაში ეს შეიხულ ისლამი ყოველთვის ჭეშმარი-
ტებას იცავდა, ამის გამო, იგი, სულთან ჰამიდმა არაბეთში გა-
დასახლა, იქ დარჩა სამი წელიწადი, მერე სულთანმა აპატივა,
იგი ისევ სტამბოლში დაბრუნდა, იქვე მიეცა ცხოვრებას, გარ-
დაიცვალა 1850 წლებს, მისი ქადაგების კილო ჩვენთვის უც-
ნობია, ისკი ჭეშმარიტია, რომ ნაბიტ ეფენდის ქართული უნა კარ-
გამთ სცოდნია, როცა ჯამეში, მლოცველების უმეტესი ნაწი-
ლი ქართველ მაჰმადიანები იყვნენ ხოლმე, მაშინ ეს ქართუ-
ლათ ქადაგებდა ხოლმე, ქართულს ენაზე მას ლაპარაკი თუ
ქადაგება კარგათ სცოდნია.

ჩვენ აღნიშნული ქვედა მარადიდელი, გვარი ეგრე გავიგეთ, ესეც
ნაბიტ ეფენდივით კარგი მქადაგელი ყოფილა, ამან სახელი
გაითქვა ქადაგებით სულთან მამუდის დროს, გარდაიცვალა
სტამბოლს, იყო ქართული ენის კარგათ მცოდნე, ამ ენით ქა-
დაგებაც იცოდა ჯამეში. იგი ქართველობას არ ეჩივებოდა.

ნაბით ეფენდა აბდი აღა ოღლი: გვართ დიასამიძე აქა-
რის სოფ. გულეხელი. სულთან აზიზის ხოჯათ იყო, იცოდა ქა-
დაგება კარგათ, ქადაგების კილო ყოველთვის სიმართლის მომ-
ხრე იყო, ამიტომ იგი სულთან აზიზის ბრძანებით არაბეთში
იქმნა გადასახლებული, რამდენიმე ხნის შემდეგ მას აპატივეს

დანიშაური, დაბრუნდა ისევ სტამბოლს, გარდაიცვალა იქვე, იყო თურმე ქართული ენის კარგად მცოდნე, ქართველების მოწონებელი და ქართული ენის დიდათ მოყვარე და მთარეველი. ამ შეიხულ ისლამის შემდგგ, ქართველების შეიხულ ისლამობას ოსმალნი თითქმის აღარვის აძლევდნენ შურით.

თუმცა ქართველ გვარის შეიხულ ისლამები ყოველთვის გონიერებით და სიმართლით განაგებდნენ.

«მოდი ნახე» ციხის ამბავი აჭარაში.

აჭარას სოფ. ზენდიდში, სცხოვრებენ ბეგი ბეჟანიძენი. ესენი სამცხიდან გადასახლებულან აჭარაში XVII საუკ. და შედეგს აჭარაში ესენი დასახლებულან ზენდიდში და ეს ციხე „მოდი ნახეც“ მაშინ გაუკეთებიათ მათ ძველებს. ამ ბეგების ძველი გვარი დიასამიძეა. ამათ ძველებს ძველის ძველათ პირ მსახურის ძეთაც იტყოდნენ. პირთ მსახურათ ქართველებში თამარ მეფე იგულისხმება, მაშასადამე ესენი თამარ მეფის მსახურათაც ყოფილან, თეადობაც მის დროს მიუღიათ.

ამათი ისლამთანდ აკაფშირება მიეწერება XVII საუკუნის დამლევს, ამ დროს, ერთ მათგანს, რომელსაც ისლამი მიუღრა, სახელათ ბეჟანი რქმევია, ამიტომ ოსმალთაგან ამათ დიასამიძეს მაგიერ ბეჟანოლლი სწოდებიათ, ოსმალურის სახელის „თულუმბაზადეს“ დამატებით. დღეს ესენი იწოდებიათ ბეჟანოლლი თულუმბაზადეთ.

რადგორც სჩანს, მუსულმანიობაში გამოჩინილი ყოფილა ბერ ხუდარ ბეგი. ამ ბეგს აუშენებია „მოდი ნახეს“ ციხე თავის მამულში. ამ ციხის გაკეთების დროს, სოფ. ზენდიდში მისულა სოფ. ზვარელი ალი ალა გვარაძე 140 წლის მოხუცი. ამ მოხუცს უკითხავს ბეჟანოლლისთვის.

— თუ მაგისთანა მაღალ ციხეს რათ აკეთებო? ბეგს მიუვია:

— მე მინდა ისეთი მაღალი ციხე გავაკეთო, რომ როცა მტერი მოვა, რომ მან ჩემს სახლში არაფერი დაინახოს და მით იქმნეს გადარჩენილი.

მოხუცესს სიტყვა მოუხმენია და მერე ასეთი პასუხი მიუცია:
 — თქვენ თუ გსურთ და გწადიანთ, რომ მტერმა არ გნახოთ,
 მაშინ ამ ქვის ციხის მაგიერ, თქვენ ხალხში მოიხეტ ადგილი,
 ხალხის გულში ალაშენეთ მკვიდრი სამეზობილო ციხე და გარ-
 წმუნებთ, რომ მაშინ თქვენ მტერი ვერას გავნებთ, თუ არა და
 ციხეები რამდენიც უნდა ალაგოთ და აღამალოთ, მტერს მაინც
 მით ვერაფერს დააკლებთ, საქმე ხალხი გახლავსთ და ხალხის გუ-
 ლი, თქვენ ხალხის გულში ალაგეთ თქვენი ოჯახის მფარველი
 ციხე.

ეს სიტყვა, ბარხუდარის შეილის შეილს, ციხის ამშენებელს
 ახმედ ბეგს დიდათ მოეწონა, ამ დღიდან ეს ბეგი შეუდგა სხვა
 გეარ მოქმედებას, ახის შემდეგ აჭარაში 500 აჭარელი ღარიბ
 ლატაკნი კაცნი თუ ქალნი შემოსა ტანთ-ჩაცმით, ასევე ბეგს
 ღარიბს დაურბგა თული და სხვა და სხვა ნიუთები, შემდეგაც ამ
 ბეგს ერთი ხელი სულ ღარიბ ფუხარა ხალხისაკენ აქენდა და მათ
 უშერებოდა სკვეთეს ამისაგან ნაქნარი სიკეთე ენით დაუთე-
 ლელია თურმე...

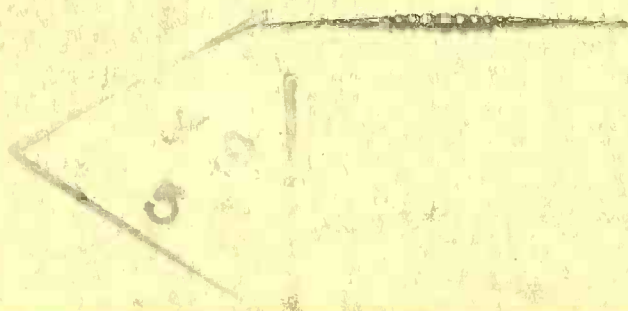
ამ ახმედ ბეგს ჰყვანდა ორი შვილი მემედ ბეგი და მუთი
 ბეგი. ერთხელ ახმედ ბეგი შვილებით სანადიროთ წავიდნენ, შეც-
 დომით ახმედ ბეგმა თავის შვილი მემედ ბეგი მოკლა, ამ შეც-
 დომამ ახმედ ბეგი ერთობ დააღონა. მერე სტამბოლიდამ მარმა-
 რილოს ქვა მოატანინა, შეილს საფლავზედ ძეგლი გაუკეთა, ამით
 გაიქარვა შვილის მოკელის კმუნვარების დარდი. უწინდელ აჭა-
 რის ბეგები ბეგანოღლები ამ ბეგების შთამომაველი გახლავან,
 რომელნიც სოფ. ზენდიდში სცხოვრებენ, აქ „მოდი ნახეს“ ცი-
 ხე დღესაც მთელი სდგას.

არაბულ ქართული ანბანი

Ⲁ	Ⲃ	Ⲅ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲍ	Ⲏ
Ⲑ	Ⲓ	Ⲕ	Ⲗ	Ⲙ	Ⲛ	Ⲝ	Ⲟ
Ⲡ	Ⲣ	Ⲥ	ⲗ	ⲙ	ⲛ	ⲝ	ⲟ
ⲡ	ⲣ	Ⲧ	Ⲙ	Ⲛ	Ⲟ	Ⲝ	ⲟ
Ⲣ	Ⲥ	ⲗ	ⲙ	ⲛ	ⲝ	ⲟ	ⲟ
ⲣ	Ⲧ	Ⲙ	Ⲛ	Ⲟ	Ⲝ	ⲟ	ⲟ
Ⲥ	ⲗ	ⲙ	ⲛ	ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
Ⲧ	Ⲙ	Ⲛ	Ⲟ	Ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
Ⲙ	Ⲛ	Ⲟ	Ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
Ⲛ	Ⲟ	Ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
Ⲟ	Ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
Ⲝ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ
ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ	ⲟ

ქესუთე წიგნის საძიებელი:

- 1, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლოცვები.
- 2, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლექსები.
- 3, ხუსეინ ხაბაზის ლექსები.
- 4, წმ. თამარ მეფე აჭარელთ ამბები.
- 5, ალი თაშა თავდგერიძე.
- 6, ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება.
- 7, ქართველ მაჰმადიანთ გამოჩენილი სასულიერო პირები.
- 8, ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენის დაკარგვის საქმე.
- 9, ლაზისტან-ჭანეთის აღწერა
- 10, ქართულ ენით ლაზების გათვითცნებიერება.
- 11, ზემო ქართლის ადგილების ჩამოჭრა და ერევანზედ მიწერა.
- 12, ლექსი დევრიშ თაშაზედ.
- 13, გარდაცვალებულის ჰასან ეფენდი ციციშვილზედ.
- 14, ქართველები ოსმალეთის „ახალ პარტიაში“
- 15, ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ
- 16, ქართველ მაჰმადიანებს რათა სძულთ სიტყვა, „ქართველი და საქართველო“
- 17, აჭარელთ ძველებური ამბები ქალების შესახებ
- 18, ოსმალეთის მთავრობის მოწინააღმდეგე აჭარლები.
- 19, ქრისტინ ქართველთა შრომა ქართველ მაჰმადიანებში.
- 20, გრიგოლ დავითისძე გურიელი.
- 21, ქართველ გვარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები
- 22, „მოდო ნახე“ ციხის ამბავი აჭარაში.
- 23, ქობულეთური ლექსი ზოიძისა.
- 24, არაბულ ოსმალეთის ქართული ანბანი.

947-922
ჭ 551

მეექვსე წიგნის შინაარსი

- 1, 1625 წ. რა პირობით შეუერთდა სამცხე საათაბაგო ოსმა.
- 2, ქართველ მაჰმადიანთ ფაშიები 1636 წლიდამ.
- 3, ქართველ მაჰმადიანთ ძენი რა ენით უნდა განათლდენ
- 4, ქართველ მაჰმადიანთ ცრუ მორწმუნება
- 5, გურჯისტანის ქალი და მრავალ ცოლიანობა.
- 6, ლაზისტ-ქანეთის აღწერა.
- 7, ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილი.
- 8, ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება.
- 9, ქართველ მაჰმადიანთ სწავლა არაბულის ენით.
- 10, ქართველ მაჰმადიანთ საზოგადო მოღვაწენი.
- 11, მუჰამედ საბით ფაშა ჯაყელი.
- 12, სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილი.
- 13, ფუხარა, ანუ ქართველ მაჰმადიანთა ღარიბების აღწერა.
- 14, ქარიყელები ოსმალეთში
- 15, „ყურანის“ თარგმნას ისტორია ქართულ ენაზედ და სხვანი.

წიგნი გამოვა 500 გვ. მეტი, რადგან გამოცემის შეძლება არ გაქვს, ამიტომ გამოსაცემათ ხელის მოწერა უნდა გაემართოთ.

ფასი ერთი მანათი.